

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Alma Spahi

**RECEPCIJA TURSKE KNJIŽEVNOSTI U
BOSNI I HERCEGOVINI U
XX VIJEKU**

doktorska disertacija

Beograd, 2016.

UNIVERSITY IN BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Alma Spahi

**RECEPTION OF TURKISH LITERATURE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE
20TH CENTURY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Алма Спахи

**ВОСПРИЯТИЕ ТУРЕЦКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ
В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ
В XX-ОМ СТОЛЕТИИ**

докторская диссертация

Белград, 2016.

Mentorka:

prof. dr Ksenija Aykut, vanredni profesor

Filološki fakultet

Univerzitet u Beogradu

Članovi komisije:

prof. dr Mirjana Teodosijević, redovni profesor

Filološki fakultet

Univerzitet u Beogradu

dr Tatjana Katić, naučni saradnik

Istorijski institut SANU

Beograd

Datum odbrane: _____

Izrazi zahvalnosti

Izražavam iskrenu zahvalnost uvažanim profesorkama, dr Kseniji Aykut koja je prihvatila ovaj nimalo lak zadatak mentora i dr Mirjani Teodosijević za veliku podršku i razumijevanje. Razgovori sa njima otvaraju mi prostore novih saznanja o turskoj književnosti.

Izraze zahvalnosti upućujem i gospodinu Orhanu Dursunu iz Istanbula na dragocjenoj pomoći u pronalaženju literature.

Sjenima mog pradjeda –

Mehmed ef. Učanbarlić (1884 -1970)

*Ima istina koje su još juče bile tačne;
ali i onih koje će to biti tek sutra.*

Karl Gustav Jung

APSTRAKT

U radu je riječ o recepciji turske književnosti u Bosni i Hercegovini u XX vijeku. U istraživanju smo se koristili časopisnom građom, bibliotetskim bazama podataka i izvorima Orijentalnog instituta, Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Gazi-husrev begove biblioteke i Katedre za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Pored toga, korišteni su i podaci bibliotetskog fonda Narodne biblioteke Srbije, Univerzitetske biblioteke *Svetozar Marković*, kao i biblioteke Katedre za orijentalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, te arhivskog fonda *Politike i Književnih novina*. Pokazuje se da je recepcija turske književnosti u bosanskohercegovačkoj sredini od 1900. do 2000. godine najbolje predstavljena prevodima, člancima, književnim priložima i studijama. Kod proučavanja dinamike kojom su objavljivani prevodi književnih djela turskih pisaca i kontinuiteta u čitateljskoj i prevodilačkoj tradiciji, zaključili smo da je iz divanske književnosti prevođeno malo u odnosu na prevode iz vremena nastanka moderne turske književnosti. Proučavanje recepcije turske književnosti u Bosni i Hercegovini u prošlosti može se uvijek iznova preispitivati srazmjerno sa savremenim sociokulturološkim tokovima i izazovima.

Ključne riječi: recepcija, turska književnost, divanska poezija, tanzimatska i post-tanzimatska književnost, prevodi, listovi i književni časopisi, roman, pripovijetka, drama.

Reception of Turkish Literature in Bosnia and Herzegovina in the 20th century

SUMMARY

This paper is about the reception of Turkish literature in Bosnia and Herzegovina in the 20th century. During our research, we have consulted magazines, library databases and other source materials of the Oriental Institute, the National Museum of Bosnia and Herzegovina, Gazi Husrev-bey Library and the Department of Oriental Studies at the Faculty of Philosophy in Sarajevo. In addition, we have used the data from the holdings of the Serbian National Library, the *Svetozar Marković* University Library, as well as the library of the Department of Oriental Studies at the Faculty of Philology in Belgrade and archival material of the *Politika* and *Književne novine* publications. Indeed, the reception of Turkish literature in Bosnia and Herzegovina from 1900 to 2000 is best represented in translations, articles, literary contributions and studies. While studying the dynamics in the publishing of the translated literary works of Turkish writers and the continuity in the tradition of reading and translation, we have found that very little of the divan poetry was translated as compared to the translations of works dating back to the period of emerging contemporary Turkish literature. The study of the reception of Turkish literature in Bosnia and Herzegovina in the past can always be revisited relative to the contemporary sociocultural trends and challenges.

Key words: translations, reception, Turkish literature, divan poetry, tanzimat and post-tanzimat literature, newspapers and literary magazines, novels, short stories, drama.

SADRŽAJ

APSTRAKT	7
SUMMARY	8
UVOD	10
PREVODI IZ DIVANSKE KNJIŽEVNOSTI	14
PREVODI IZ TANZIMATSKE I	
POST-TANZIMATSKE KNJIŽEVNOSTI	94
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	164
BIBLIOGRAFIJA	171

UVOD

Period povećanog interesovanja i razvoja recepcije turske književnosti u savremenom smislu riječi, u Bosni i Hercegovini krajem XIX i početkom XX vijeka, pada u isto vrijeme kada počinju da se zbivaju krupne promjene kako na političkom tako i na kulturnom planu. Smjenom dva carstva, osmanskog i austrougarskog mijenja se i predznak duhovnih strujanja - postepeno se napušta viševjekovna okrenutost orijentalno-islamskim kulturno-civilizacijskim tokovima i prihvataju se zapadnoevropske duhovne tekovine i dostignuća. Sistem školstva se organizuje prema zapadnim uzorima, a pokreću se i etabliraju i druge prosvjetne, kulturne i društvene institucije, listovi i književni časopisi kao što su: *Bosanska Vila, Behar, Novi Behar, Gajret, Biser, Pravda, Odjek, Izraz, Život, Putevi, Nada, Pregled*, koji okupljaju znatan broj saradnika i potiču razvoj nacionalne kulture i građanskog društva. Časopisi na svojim stranicama, pored izvorne, donose i prevodnu književnost sa više stranih jezika, čime se znatno širi i krug čitalačke publike. Prevode se gotove sve književne vrste i rodovi: lirika, drama, novela, epigram značajnih ali i manje poznatih autora iz istočne i zapadnoevropske literature. U to vrijeme omiljeno štivo za čitaoce i prevodioce su tri strane književnosti: arapska, turska i perzijska. Naime, prodorom uticaja zapadnoevropske civilizacije kontinuitet orijentalno - islamskog književnog nasljeđa nije do kraja bio pokidan budući da je dugo razdoblje tursko-islamskog kulturnog uticaja na Balkanu ostavilo duboke tragove i u duhovnom životu bosanskohercegovačkog stanovništva koji za tako kratko vrijeme nisu mogli biti izbrisani. Najveći doprinos prevodilačkoj aktivnosti sa ova tri jezika početkom prošlog vijeka ostvarili su: Safvet-beg Bašagić,¹ Musa Ćazim Ćatić,² Edhem

¹ Rođen je 1870. godine u Nevesinju, jedan je od najmarkantnijih ličnosti i rodonačelnik bošnjačkog nacionalnog preporoda. 1903. godine osniva list Gajret. Umro je 1934. godine u Sarajevu i sahranjen je u haremu Begove džamije.

Mulabdić,³ Abdurezak Hifzi Bjelavac,⁴ Fehim Spaho,⁵ Osman Asaf Sokolović⁶ i dr. Značajan je i broj obimnijih prevoda: od Namika Kemala prevedene su drame *Siroto dijete* i *Domovina*, te istorijski roman *Džezmi* od Halita Zije Ušakligila, romani *Saliha Hanuma*, *Ferdi i drugovi*, kao i *Osmanova vojna*, *Ljubavna povijest jedne ženidbe*, *Alijina kola* i druge manje pripovjetke. Od Abdulhak Hamita prevedene su drame *Kći Indije* i *Tarik*, od Fatime Alije romani *Uspomene* i *Svirac na lauti*, od Ahmeta Midhata drama *Tajne*, od Šemsedina Samija tragedija *Besa*, od Vesafa Kadrija *Safija*, od Rešata Nuriya Gintekina *Grmuša*, od Halide Edip Adivar ljubavni romani *Bolja na srcu*, *Handana* i *Rabija*. Među pjesnicima od kojih je preveden manji broj pjesama su Nefi, Fuzuli, Nedim, Baki, te Nigar, Mihrunise Abdulhak, Mualim Nadži, Redžaizade Mahmud Ekrem, Makbule Leman, dok je po prevodima najviše bio zastupljen Tevfik Fikret. Takođe, zanimljiv je i podatak da i uticaji zapadnih književnih struja nisu uvijek dolazili neposrednim čitanjem i prevođenjima djela zapadnih autora, već i preko turskih pisaca. Na taj način i tim putem se u drugom godištu *Behara* u izdanju 1901/02. godine pojavila u prevodu Fehima Spahe sa turskog jezika adaptacija Molijerovih

² Rođen u Odžaku 1878. godine. Bio je bošnjački pjesnik. Pohađao je mekteb i snovnu školu u Odžaku. 1898. odlazi u Carigrad i upoznaje se sa Osmanom Đikićem. Bio je urednik Behara. Umro je 1915. godine. Sva njegova djela su naknadno sabrana u dvije knjige – izvorna poezija i izvorna i prevedena proza pod nazivom Sabrana djela.

³ Rođen je 1862. godine u Maglaju. Bosanskohercegovački književnik i jedan od suosnivača časopisa Behar. Završio je mekteb i ruždiju u rodnom mjestu, a nakon toga je radio kao činovnik. 1887. godine nastavlja školovanje u Sarajevu u učiteljskoj školi. Godine 1900. zajedno sa Safvet-beg Bašagićem i Osmanom Nurijem Hadžićem pokreće list Behar. Bio je prosvjetitelj i uspješan književnik. Njegovo najbolje djelo je Zeleno busenje koje se smatra prvim bošnjačkim romanom. Umro je u Sarajevu 1954. godine.

⁴ Rođen je 1886. godine u Mostaru. Bosanskohercegovački književnik, publicista i prevodilac. Školovao se u Galatasaraju u Istanbulu, a nakon školovanja je radio kao činovnik širom BiH. Od 1941. godine se seli u Zagreb. Uređivao je časopise Novi vijek i Behar. Pisao je pripovijetke, drame i romane o životu bosanskohercegovačkih muslimana. Umro je u Zagrebu 1972.

⁵ Rođen je 1877. u Sarajevu. Osnovno obrazovanje i šerijatsku sudačku školu završio je u Sarajevu, nakon čega ulazi u državnu službu na mjesto činovnika u odjeljenju arhiva u upravi Zemaljske vlade u Sarajevu. Nakon položenog kadijskog ispita postavljen je za službenog tumača za turski jezik. Od 1901. do 1908. godine službovao je kao kadija u Sarajevu i bio dodijeljen na rad Zemaljskoj vladi. Godine 1908. postao je vladin prevodilac, a jedno vrijeme je radio i kao načelnik Ministarstva vjera u Beogradu. Kao reis-ul-ulema je značajno pridonio jačanju i razvoju Islamske vjerske zajednice u cijeloj Kraljevini Jugoslaviji. Fehim – efendija Spaho je bio veoma obrazovan čovjek, izvrstan teolog, šerijatsko-pravni ekspert, naučni radnik, prevodilac, publicista i prosvjetitelj. Objavio je oko pedeset originalnih istorijskih radova. Preveo je s turskog desetak romana, drama, više stotina pripovjedaka, pjesama i istorijskih radova. Prevodio je i arapske tekstove, između ostalih, preveo je Hiljadu i jednu noć. Svoje eseje i druge prozne tekstove objavljivao je u Beharu, Novom Beharu, Glasniku Zemaljskog muzeja, Pravdi, Narodnoj uzdanici, Napretku, Hrvatskom kolu, i Sarajevskom listu. Umro je 1942. u Sarajevu.

⁶ Rođen je 1882. godine. Potiče iz ugledne sarajevske porodice Sokolovića. U rodnom gradu završio je osnovno obrazovanje, mekteb i ruždiju, a nakon toga školovanje nastavlja u Istanbulu i Bursi. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Sokolović je vrlo rano počeo pisati. Prvi su mu radovi prevodi sa turskog i francuskog jezika, kao i njemačkog. Radove je objavljivao u Gajretu i Novom Beharu. Umro je 1972. godine u Sarajevu.

Skapenovih podvala pod nazivom *Varalica Hamza*. Nadalje, pored ovih prevoda iz turske književnosti izašao je u to vrijeme i cijeli niz teoloških, didaktičkih i drugih članaka, kao i veliki broj ocjena i prikaza novih turskih knjiga. Takođe, treba napomenuti da su bosanskohercegovački pisci tog vremena često preuzimali za svoja književna djela i teme iz života za vrijeme vladavine Osmanskog carstva. Takav primjer su drame *Abdulah paša* i *Pod Ozijom* Safvet-bega Bašagića koje su inspirirane historijskim događajima i prikazivane su kao pozorišne predstave. No, nisu se samo bosanskohercegovački muslimani zanimali za tursku književnost. Nezavisni književni časopis Srba u Bosni i Hercegovini, *Bosanska vila* u godištu od 1902. objavljuje prevod Alekse J. Popovića-Sarajlije romana *Džezmi* od Namika Kemala. Ovaj prvi značajniji prevod iz tanzimatske književnosti nastao je zahvaljujući objektivnom kriterijumu Popovićevog odabira, jer se radi o piscu kome pripada velika zasluga u stvaranju turske moderne književnosti. Naime, od vremena Tanzimata i značajnih društvenih i političkih reformi u XIX vijeku započinje proces modernizacije i evropeizacije Osmanskog carstva i otvaranja turske književnosti prema Zapadu. Jedan od najranijih pjesničkih prevoda iz zapadnoevropske književne tradicije na turski jezik je zbirka prepjeva sa francuskog *Tercume-i Manzume* iz 1859. književnika i novinara Ibrahima Šinasija koji se smatra predvodnikom turske moderne književnosti. Tri godine kasnije prevedeno je i prvo prozno djelo, *Fenelonov* roman *Telenek* kojeg je objavio Jusuf Kamil paša. Književno djelo velikog dramatičara turske moderne književnosti Abdulkhak Hamita izvršilo je veliki preokret i u lirici gdje je stara tradicija bila najčvršća i najjača. Najprije svojim prvim dramskim ostvarenjem *Hinduskinja*, a tri godine kasnije i zbirkom lirskih pjesama pod nazivom *Polje* Abdulkhak Hamit u tursku književnost uvodi zapadne pjesničke forme. Ipak Hamitov primjer nisu slijedili svi pjesnici. U toj borbi između modernista i tradicionalista važnu ulogu je odigrao časopis *Servet-i Fünun/Riznica znanja*, naročito u vrijeme kada su njegovo uređivanje preuzeli pjesnik Tefik Fikret i romanopisac Halid Zija Ušakligil. Književnici *Servet-i Fünun*-a su podržavali francuskim piscima – u poeziji parnasovcima i simbolistima, a u prozi realistima i naturalistima. S vremenom je i *Edebiyat-i Cedide/Nova književnost* preuzela naziv ovog književnog pravca – književnost *Servet-i Fünuna*. Međutim, najveće zamjerke ovoj književnoj školi odnosile su se na jezik koji je i dalje ostao stari. Neposredni nastavak ovog pokreta je *Fecr-i Âti/Zora budućnosti* na čijem čelu je stajao

istaknuti turski pjesnik – simbolista, Ahmet Hašim. Početkom XX vijeka turski književnici okupljeni pod imenom *Genç Kalemler/Mlada pera* učinili su još jedan korak naprijed ustajući protiv svih stranih uticaja, bilo da oni dolaze sa Istoka ili sa Zapada, zahtijevajući okretanje narodnom jeziku i tradiciji. Najznačajniji doprinos pisaca ovog pokreta je uvođenje silabičkog metra u tursku poeziju koji je od najranijih vremena bio u upotrebi u narodnoj pjesmi. Nova turska književnost kroz čitav period svog razvoja odigrala je značajnu ulogu u kulturnom i političkom životu turskog naroda na njegovom putu prerastanja u modernu naciju.

Recepcija turske književnosti u Bosni i Hercegovini u prošlom vijeku ovdje je predstavljena u glavnim crtama. Poseban predmet našeg interesovanja i vodeći kriterij primjenjen u ovom pregledu je ograničavanje na najistaknutije radove u kojima se ona eksplicitno ispoljava i tipično iskazuje i koji posjeduju gotovo egzemplarnu vrijednost. Imajući u vidu dugogodišnju tradiciju izučavanja književnosti na orijentalnim jezicima na ovim prostorima, smatramo da je ovakvo istraživanje samo osnova i jedan od mogućih puteva za dalje razumijevanje i usmjeravanje turkoloških istraživanja u ovoj oblasti. Namjera nam je da naš rad ponudi odgovore na pitanja šta je bosanskohercegovački čitalac saznao o turskoj književnosti u prošlom vijeku i šta je od toga, u skladu sa njegovim ukusom i estetskim kriterijima, najviše vrednovao i prihvatio kao trajno duhovno dobro. Metodološki pristup istraživanju počiva na primjeni osnovnih pojmova teorije recepcije horizonta očekivanja Hansa Roberta Jaussa i pojma neodređenosti Wolfganga Isera kao elementarnog preduslova uzajamnog odnosa teksta i čitaoca.

PREVODI IZ DIVANSKE KNJIŽEVNOSTI

Kroz cijeli klasični osmanski period intenzivnog kulturnog života počasno mjesto zauzima poezija, i to ona kojoj Arapi i Persijanci daju odraze svojih književnih tradicija: tradicionalni književni jezik, metriku, osnovne teme i stil. Književni teoretičari i istoričari tursku klasičnu književnost do XIX vijeka i vremena Tanzimata i značajnih društvenih i političkih reformi za modernizaciju i evropeizaciju osmanske Turske nazivaju divanska književnost po zbirka pjesama, tzv. divanima u kojima je sakupljeno cjelokupno pjesničko djelo jednog pisca. Stara, srednjovjekovna, divanska književnost razvijala je poeziju prožetu islamskim misticizmom-tasavufom, i njena poetska baština je perzijska književnost koja je svoj vrhunac doživjela u djelima velikih pjesničkih figura kao što su: Firdusi/Abdul Kasim Mansur Firdusi (932-1021), Nizami /Nizami Ganjavi (1141-1209), Sadi/Abū-Muhammad Muslih al-Dīn bin Abdallāh Shīrāzī (1210-1292) i Hafiz/Khwaja Shams-ud-Din Muhammad Hafez-e Shirazi (1325-1390).

Teoretičari klasične turske književnosti jednodušni su u ocjeni da ni jedan stih na osmanskom turskom jeziku ne odbacuje sufijski⁷ plan interpretacije. U Bosni i Hercegovini za vrijeme turske vladavine veliku ulogu u tumačenju i prevođenju divanskih, sufijskih pjesnika odigrali su mnogi poklonici orijentalno-islamske književne tradicije na tri orijentalna jezika, koji su se školovali na Istoku, ili u domaćim tradicionalnim vjerskim školama – medresama. Pored ovih prevoda, znatan broj bosanskohercegovačkih intelektualaca se okušao i u pisanju stihova na jednom od ova tri jezika. Najveći broj ovih pjesnika je pripadao divanskoj pjesničkoj školi, upotrebljavajući turski i arapski, rjeđe perzijski jezik. Pisanje ove književnosti od njih je zahtijevalo ne samo poznavanje turskog, perzijskog i arapskog jezika, već i druga specifična poznavanja jedne strane kulture vezane za filozofiju, filozofiju islama, tradiciju i istoriju, kao i termine i likove iz tih tradicija, te simbole iz predislamske i islamske epohe. Divanski pjesnici u Bosni već su se u XV vijeku susreli sa formiranom turskom divanskom

⁷ U VIII vijeku pojavila se u Iranu grupa asketa koji su provodili život u siromaštvu, dikru, ponavljanju Allahovog imena u skladu sa Kur'anom i njegovanju povjerenja u Boga. Ova praksa se brzo razvila u pravcu traženja iskustvene prisnosti s Bogom. To iskustvo predstavlja vrhunac mistike. Mistično iskustvo al-Halladž (858-922) je u X vijeku nastojao da približi širokim slojevima vjernika. Al-Halladž je tragično izgubio život u Bagdadu 922. godine zbog svojih stihova, tako što je bio kažnjen zbog svog uvjerenja da se u jedinstvu sa Tvorcem postiže potpuna i univerzalna harmonija. Njegova izreka koja ima metaforičan karakter: "Ja sam istina", koštala ga je života i po jednoj verziji on je išiban i spaljen, a po drugoj mu je koža odrana. Ovu misao je ponavljao i u svojim filozofemama od kojih najpoznatija glasi: "Nisi ništa drugo do ja, ti si ja." Bio je optuživan da koristi ideju inkarnacije. Njegov grob se nalazi u Bagdadu i postao je mjesto okupljanja sufija.

školom. Divanska i poezija persijskih i arapskih klasika bila je prisutna i u tekijama⁸, koje se takođe osnivaju u tom vijeku. Safvet-beg Bašagić u *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti* 1912. opisuje život i rad oko 130 pjesnika, dok Mehmed Handžić 1934. godine u *Književnom radu bosansko-hercegovačkih muslimana* govori o književnoj aktivnosti oko 200 pjesnika i naučnika osmanskog perioda. Kasnije, 1973. godine Hazim Šabanović je u svojoj studiji *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima* objavio i one bio-bibliografske podatke koji do tada nisu bili poznati. To predstavlja mali dio onoga što je već proučeno u odnosu na ono još nepoznato i ono što je trajno izgubljeno. Iako proučavanje bosanskohercegovačke književne baštine na orijentalnim jezicima u potpunosti još nije dovršeno, danas se smatra da je na tlu Bosne i Hercegovine, u periodu o kojem govorimo, djelovalo oko 400 pisaca.

Posljednjih nekoliko desetljeća u Bosni i Hercegovini recepcija klasične turske književnosti ograničena je na mali broj onih koji su usko specijalizirani za tu oblast, a široj bosanskohercegovačkoj čitalačkoj publici dostupna je tek preko prevoda i radova orijentalnih filologa.

U pogledu sadržaja jedan potpun divan obuhvata više različitih žanrova poredanih po tematskoj hijerarhiji kao što su: tevhid⁹, ilahija¹⁰, miradžija¹¹, na't¹², kasida¹³, gazel¹⁴, medhija¹⁵, mersija¹⁶, epska pjesma, mesnevia¹⁷, terkīb-i bend¹⁸,

⁸ Bogomolja u kojoj se derviši okupljaju, borave i vrše vjerske obrede. U Bosni i Hercegovini se tekije pojavljuju dolaskom islama u XV vijeku, dok su neke izgrađene i ranije, kao što su mevlevijske tekije koju je izgradio Isa-beg Isaković 1461. Turski oblik riječi tekija glasi „tekke“. Tekije su građene na ulazu u grad i predstavljale su često prve izgrađene objekte. Služile su i kao mjesta za odmor i prenoćište putnika.

⁹ Uvod u cjelinu

¹⁰ Oda Bogu

¹¹ Miradžija je poema koja govori o putovanju Proroka Muhammeda na nebo i njegovom susretu s Bogom. Ovo putovanje na nebo i viši svijet desilo se u noći poznatoj kao *Lejlet-ul-Miradž*, mjeseca redžeba, oko dvije godine prije Hidžre. Uspomena na ovu večer obilježava se svake godine širom muslimanskog svijeta i u islamskoj tradiciji se smatra blagoslovenom.

¹² Hvalospjev Božjem poslaniku

¹³ Pjesma sa ciljem

¹⁴ Lirska pjesma

¹⁵ Pohvalnica

¹⁶ Tužbalica

¹⁷ Pjesma veoma bogatog tematskog kruga, najčešće vjerska pjesma koja interpretira sadržaje iz Kur'ana i hadisa

¹⁸ Pjesnička forma koja je sastavljena od nekoliko bendova, vrsta strofe, u formi gazela koji obično ima 7 do 10 bejtova. Bendovi su povezani jednim distihom koji je na kraju svakog benda drugačiji.

tercî-i bend¹⁹, kit'e²⁰, rubaija²¹ i dr. dok tarih²² ili forme poput pjesme o gradovima se najčešće javljaju samostalno.

Ovako izgleda divan sastavljen iz više od 600 pjesama Sabita Alauddina Užičanina/Sabit Ala-ud-Din (umro 1712): „Počinje *Miradžijom*, onda dolazi *Na't*²³, koji je Zija paša²⁴ štampao u svom *Harabatu*²⁵, pa *Savmijja* ili *Ramazanijja*, zatim ostale kaside u slavu raznih lica: šejhulislama Fejzulah efendije, nakibulešrafa Ali efendije, velikog vezira Ahmed paše, krimskog vladara Selim Giraj hana²⁶ i dr. Poslije kasida dolaze gazeli poredani prema rimi abecednim redom, zatim kronogrami, zasebne kitice (mukataât), zasebni bejtovi (efrâd), tahmisat i zagonetke. Na kraju zbirke dolazi *Zafernama*. Uz *Zafernamu* na kraju Sabitova *Kullijata* nalazi se i nekoliko pripovjedaka u stihu kao što su *Edhem-name*, koja se spominje i pod imenom *Edhem ve Huma*.“²⁷

Sabitov divan je tradicionalnog tipa kao i većina divana iz tog vremena. Počinje se pojavljivati u prevodima u Bosni i Hercegovini početkom XX vijeka, premda stvaralaštvo ovog pisca pripada prelazu iz XVII u XVIII vijek. U Sabitovom pjesničkom djelu ocrtavaju se kao predznaci izvjesne karakteristične književne crte narednog doba i odražavaju razvoj od klasične ka modernoj turskoj književnosti. U istorijskom i književno-estetskom smislu ove novine su prikladno vrednovane i u zapadnoevropskoj stručnoj literaturi zahvaljujući naučniku E.J. W.Gibu/Elias John Wilkinson Gibb (1857-1901) i njegovoj *Istoriji otomanskog pjesništva*.²⁸ On je Sabitu ukazao dužnu pažnju i dodijelio mu istaknuto mjesto u panorami turske književnosti u periodu od 1700. do 1850. godine kao jednom od najvažnijih posrednika novih književnih tendencija.²⁹ Većina turskih istoričara

¹⁹ Potpuno ista pjesnička forma kao i terkîb-i bend samo što se za razliku od nje na kraju svakog benda ponavlja isti distih.

²⁰ Epigram

²¹ Katren (gazel i rubaija su lirske vrste preuzete iz perzijske književnosti)

²² Tarih ili hronogram je jedan specifičan žanr divanske poezije čiji sadržaj upućuje na određeni događaj u prošlosti, a godina u kojoj se zbio taj događaj izražava se zbirom numeričke vrijednosti slova arapskog alfabeta kojima je ispisan hronogram.

²³ Spjev u slavu Proroka Muhammeda-prim.prev.

²⁴ Turski pjesnik Ziya Paša (1825-1880) -prim.prev.

²⁵ Zbirka pjesama

²⁶ Selim Giray (1631-1704) Krimski Tatar han je bio četiri puta, od 1671-1678, 1684-1691, 1692-1699, 1702-1704.

²⁷ H. M. Handžić, „*Miradžijja Sabita Užičanina*“, Glasnik islamske vjerske zajednice, br. 8, 1940. str. 291.

²⁸ E.J.W. Gibb, M.R.A.S., *A History of Ottoman Poetry*, Volume IV, edited by EDWARD G. Browne, M.A., M.B. London, Luzac and Co., Great Russel, Street, 1905. Book V, Chapter I.

²⁹ Isto, str. 3-35.

književnosti njegov junački ep *Zafernamu* ubraja u najznačajnije djelo ove epohe. *Zafernama* govori o podvizima krimskog hana Selima Giraja. Ep je podijeljen u četiri poglavlja koja se odnose na određene epizode pripovijesti. Prvo poglavlje posvećeno je dolasku sultana Sulejmana II³⁰ na prijestolje i sastavljeno je od 76 distiha; u drugom poglavlju pjesnik kroz 66 distiha opjeva hanov susret sa sultanom Sulejmanom II; naredno poglavlje broji 74 distiha i prikazuje zimu i dolazak hanov u zimovište i najzad posljednja tematska cjelina od 176 distiha jeste njen završetak u kojem su prikazani hanovi ratni sukobi.

Divan ovog pjesnika je ostao sačuvan u mnogobrojnim rukopisima koji se čuvaju u bibliotekama Istoka i Zapada. Tri takva rukopisa su sačuvana i na području bivše Jugoslavije. Dva se nalaze u Orijentalnoj zbirci JAZU u Zagrebu, a jedan primjerak Sabitovog *Divana* pronašao je svoje mjesto i u kućnoj biblioteci porodice Bašagić,³¹ te nije ni slučajno da se prvi značajniji rad o Sabitu u Bosni i Hercegovini početkom prošlog vijeka pojavio iz pera Safvet-bega Bašagića. Tako je književna recepcija Sabita Užičanina unutar akademske zajednice u Bosni i Hercegovini započela zahvaljujući radovima ovog autora.

Bašagić je o Sabitu pisao u više navrata. U *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*,³² a prije toga, u X godištu lista Gajret,³³ iz 1926. u četiri nastavka izlazi njegova rasprava u kojoj u naglašeno kritički intoniranoj polemici iznosi argumente za afirmativno razumijevanje i prihvatanje Sabitove slobode pjesničkog izraza koju je češki akademik i profesor orijentalistike na Karlovom univerzitetu u Pragu Jan Ripka/Jan Rypka (1886-1968) u svojoj studiji na njemačkom jeziku *Beitrage zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des turkischen Dichters Sabit*³⁴ u velikoj mjeri nastojao da ospori. Međutim, mi ćemo se na ovom mjestu osvrnuti na njegovu studiju pod nazivom *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*,³⁵ odnosno na poglavlje posvećenom Sabitu. U ovom dijelu Bašagić, između ostalog, donosi prevode nekoliko njegovih gazela, pojedinih distiha i musamata *Miradžije*, potom prevode stihova *Prologa*, opisa

³⁰ Vladao od 1687. do 1691.

³¹ A. Bejtić, *Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XIX-XX, Sarajevo, 2001. str. 5.

³² Edicija Matice Hrvatske, Zagreb, 1931.

³³ Str. 109, 158, 207, 250.

³⁴ Prag, 1924.

³⁵ Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1912.

zime iz III pjevanja, kao i posljednjeg pjevanja *Zafername*. Pored svakog prevoda autor daje i tekst originala na osmanskome turskom jeziku.

Bašagić o Sabitu kaže:

“Rodom je iz Užica, koje su, kako smo prije čuli, sve do oslobođenja Srbije, odvajkada pripadale Bosanskom vilajetu,³⁶ a član je jedne plemenite bosanske porodice. O njegovim mladim danima znamo samo toliko da je učio pred muderisom³⁷ Halil-efendijom u domovini, a po tome došao u Carigrad i stupio u svitu Sejjidi-zade Mehmed-paše,³⁸ koji je u ona vremena slovio kao mecena pjesnika i književnika. Paša ga je jako volio i mnogo družio s njime. Pašinin zauzimanjem 1089. (1678.) postao je mulazim³⁹ kod Ebu Seid-zade Fejzullah-efendije.⁴⁰ Redovito je prošao propisani red medresa i dotjerao do erbeina.⁴¹ Međutijem umre paša, a Sabit ostane bez zaštite prepušten sam sebi. Videći da će bez protekcije dugo čekati dok dobije profesuru na kojoj medresi,⁴² odluči se da pređe u kadije. Služio je u Čorlili, Burgasu⁴³ i Janji,⁴⁴ živeći u nadi da će i za njega jednom nastati sretni dani. I nada mu se ispuni. Kad spomenuti profesor Fejzulah-efendi 1102. (1690.) postade šejhul-islam⁴⁵ i Sabitu se sreća nasmija. Odmah dobije muftiluk⁴⁶ u Tekfurtagu⁴⁷ i ujedno i zvanje profesure na

³⁶ Carskim fermanom iz 1865. godine Bosanski ejalet ili pašaluk je preimenovan i pretvoren u Bosanski vilajet. Nova organizacija provedena je u periodu od 1865. do 1866. godine i počela se primjenjivati početkom 1867. godine. Na čelu vilajeta nalazio se valija. U njegovu nadležnost su spadali svi građansko-upravni, finansijski, policijski i politički poslovi u vilajetu. Valiji je u vođenju vilajetskih poslova kao savjetodavni organ pomagalo upravno vijeće (Medžlisi idare). U vijeće su po službenoj dužnosti ulazili viši vilajetski činovnici, sa četiri birana predstavnika, po dva iz reda muslimanskog i nemuslimanskog naroda. Prema ovoj uredbi Bosanski vilajet se sastojao od sedam liva ili okruga koje su se potpuno podudarale sa ranijim sandžacima. Međutim, u praksi se i dalje upotrebljavao naziv sandžak. Sandžaci su bili: Sarajevo sa sjedištem u Sarajevu, Travnik sa sjedištem u Travniku, Bihać sa sjedištem u Bihaću, Banja Luka sa sjedištem u Banja Luci, Zvornik sa sjedištem u Donjoj Tuzli, Novi Pazar sa sjedištem u Sjenici i Hercegovina sa sjedištem u Mostaru. Na čelu liva nalazio se upravnik sandžaka zvani mutesarif. Live su se dijelile na kaze ili srezove, kojih je u cijelom vilajetu bilo šezdeset.

³⁷ Tur. učitelj na višoj školi, nastavnik, profesor.

³⁸ U narodnim pjesmama poznat pod imenom paša Sjidija.

³⁹ Nastavnički pripravnik.

⁴⁰ Ebu Seid-zade Fejzullah-efendija (1630-1698) je bio osmanski učenjak i pjesnik, poznat u carigradskim književnim krugovima. Sahranjen je u blizini sultan Ejub džamije u Istanbulu. Bio je profesor od 1655. do 1666. godine u medresi Mihrimah Sultan.

⁴¹ Dosegnuo je čin mevlivijeta što predstavlja čast u velikom šerijatskom sudskom plemstvu u Osmanskom carstvu.

⁴² Medresa je srednja škola, gimnazija u kojoj se pored opštih predmeta uče i vjerski predmeti, arapski jezik itd. Školovanje u medresi obično traje četiri godine.

⁴³ Burgas se nalazi u jugoistočnom dijelu Bugarske, grad je sjedište istoimene bugarske oblasti.

⁴⁴ Grad Janjina nalazi se u sjeverozapadnoj Grčkoj i upravno je sjedište okruga Janjina i područja Epir.

⁴⁵ U Kannunami sultana Mehmeda II (1451-1481) nastaloj krajem XV vijeka a koja se odnosi na organizaciju uleme, kaže se da je Šejh-ul-islam poglavar uleme.

⁴⁶ Muftiluk predstavlja teritorijalni okrug djelovanja i nadležstva muftije.

medresi Rustem-paše Skradinca⁴⁸ s 50 jaspri⁴⁹ dnevnicе. Dvije godine kasnije postao je nutarnji (داخل) profesor na istoj medresi, a 1109. (1697.) data mu je s berivima na Sahnu (موصلاء صحن اعتباريله). Tu je mirno i zadovoljno živeći probavio punih deset godina, dok ga početkom muharema⁵⁰ 1112. (1700.) ne iznenadi vijest da je imenovan na Bosnu za vrhovnog sudiju (بوسنة مولويتى).⁵¹ Nakon četiri godine premješten je u istom svojstvu u Konju, a odatle 1119. (1707.) u Dijaribekir, gdje je 2. šabana⁵² 1124. (1712.) umro od šećerne bolesti (مرض زخيره دن). Eto, to je sve što smo mogli naći o Sabitovu životu. Premda su o njemu pisala tri savremenika, i to: Šejhi, Safâi⁵³ i Salim.⁵⁴ O njegovim umotvorinama sva trojica pišu jako laskavo, poglavito Salim s velikim ushićenjem o njima govori.⁵⁵

U različitim izvorima pronalazimo veoma oskudne biografske podatke o pjesniku Sabitu i o njegovom životu znamo veoma malo o čemu i Bašagić u uvodnom dijelu svoje studije govori. S. Bašagić navodi izvore koje je koristio u prikupljanju njegovih biografskih podataka. To su izvori turskih autora Šejhija i Safâia, koji su bili Sabitovi savremenici. Pored toga, Safâi ne samo da je bio pjesnikov biograf, već ga je za Sabita vezalo i lično prijateljstvo. Osnovne biografske podatke koje Bašagić navodi o Sabitu, a koji nas ovdje posebno zanimaju jeste da je on bio veoma obrazovan i učen i da je služio kao muderis, muftija, kadija i mulla. Bašagić nam daje i podatak o Sabitovoj službi u Sarajevu i navodi da je Sabit imenovan za bosanskog mullu 1700. godine i da je četiri godine nakon toga premješten u istom svojstvu u Konju. U pogledu perioda Sabitove

⁴⁷ Sandžak u Edrenskom vilajetu, leži na moru.

⁴⁸ Osmanski general i državnik hrvatskog porijekla iz Bosne. Jedan je od poznatih pripadnika zajednice Hrvata u Osmanskom carstvu. Rustem-paša rođen je u Skradinu u Hrvatskoj, u katoličkoj porodici od koje je otet i odveden u Carigrad gdje se školovao i izgradio zavidnu vojnu karijeru. Postao je guverner Dijarbakira, grada na Tigrisu u sjeveroistočnoj Anadoliji. Nosio je i titulu rikabage (ričab - aga) ceremonijalnog dužnosnika koji sultanu pridržava stremen dok se uspinje na konja. Ubrzo je postao mladoženja osmanske dinastije kada je 1539. godine oženio Mihrimah, kćer sultana Sulejmana Veličanstvenog. Pet godina kasnije sultan Sulejman je postavio Rustem-pašu za velikog vezira Osmanskog carstva. U spomen Rustem-paši izgrađena je i džamija Rüstem Paşa Camii u istanbulskoj četvrti Hasircılar Çarşısı u Eminönü.

⁴⁹ Aspra ili jaspri (grčki: 'aspros bijel, sitan novac), sitan turski srebrni novac. U krajevima pod turskom vlašću označavao je i novac uopšte, ponekad ima značenje i najniže novčane vrijednosti.

⁵⁰ Arap. muharrem, prvi mjesec u muslimanskom kalendaru.

⁵¹ Titula mulla je kadija najvišeg ranga. Tu titulu imali su kadije najznačajnijih prijestonica Osmanskog carstva: Edirne, Sofija, Beograd, Sarajevo.

⁵² Arap. ša'bân, tur. şaban, osmi mjesec u muslimanskom kalendaru.

⁵³ Šejhi i Safâi su bili Sabitovi savremenici, Sâfai je bio Sabitov biograf i prisni prijatelj.

⁵⁴ Str. 302.

⁵⁵ S. Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Preporod, Sarajevo, 2005. str. 301-318.

službe u Sarajevu ne postoje puzdani i arhivalni podaci o pitanju koliko vremena je Sabit Užičanin proveo u Sarajevu, i mišljenja autora se o tome razilaze. Prema nekim izvorima pjesnik nije bio zadovoljan teškim prilikama koje je tamo zatekao, pa je nakon godinu dana službovanja u Sarajevu u svojstvu mulle otišao s tog položaja iz Bosne. Međutim, nama se čine najpouzdaniji podaci i činjenice koje o ovom pitanju iznosi Alija Bejtić u svojoj studiji pod nazivom *Pjesnik Sabit Alauddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla*. Bejtić je utvrdio na osnovu nekoliko originalnih dokumenata u rukopisu, među ostalim, jednog kaligrafsko stiliziranog hronograma, zatim nekoliko dokumenata originalnih rukopisa koji se čuvaju u biblioteci Turskog istorijskog društva u Ankari čije kopije su pohranjene u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, dokumenta iz jednog sak-sidžila iz Gazi Husrev-begove⁵⁶ biblioteke u Sarajevu, kao i nekoliko predstavki (arza) koje su potpisane lično od strane ovog znamenitog pjesnika i njihovih datiranja koji: „nedvosmisleno potvrđuju da je Sabit Užičanin bio u službi u Sarajevu i pokazuju određenije vrijeme njegova služenja u ovom mjestu. Uzimajući u obzir samo ove izvore proizilazi sasvim određeno da je Sabit službovao u Sarajevu najmanje od 24. septembra 1700. do 17. februara 1702; ukupno 16 mjeseci i 24 dana.“⁵⁷

Sabit je pjesnik koji nagovještava nove književne vrijednosti i jedan je od najboljih literarnih predstavnika svog doba. Bašagić najveću vrijednost Sabitovog divana na književnom planu pronalazi u karakteristikama njegove umjetničke originalnosti i inovativnosti koju na više mjesta u svojim radovima ponavlja. Bašagićevo čitanje i razumijevanje Sabita zasniva se na načinu i recepciji koja je istovjetna i preovladava i kod turskog pjesnika Salima, Sabitovog savremenika kojeg citira:

⁵⁶ Gazi Husrev-beg (1480-1541) je rođen u Seresu u Grčkoj. Otac mu je bio islamizirani Bošnjak iz Trebinja, a majka Turkinja, kćerka sultana. Odrastao je i odgojen na osmanskom dvoru, a svoje prvo zaduženje dobio je kao diplomata. Gazi Husrev-beg je imao veliku ulogu u razvoju Bosne, naročito grada Sarajeva. Obnovio je Carevu džamiju i izgradio Gazi Husrev-begovu džamiju, istoimenu biblioteku, medresu, sahat-kulu i mnoge druge poznate zgrade. Sahranjen je u haremu džamije koja je dobila naziv po njegovom imenu.

⁵⁷ A. Bejtić, navedeno djelo, str. 6.

„Svakdanje izraze i dosjetke meće u takovu formu da čovjek i nehotice uživa; kad ih ponovo pročita ili čuje, budi se u njemu nanovo neko oduševljenje.”⁵⁸

Safvet-beg Bašagić prilikom izbora i vrednovanja osebujnog Sabitovog pjesničkog stvaralaštva nije bio samo pod uticajem Sabitovih savremenika, već se poziva i na kritičare i pjesnike koji su stvarali u vrijeme preporoda turske književnosti, pa i kasnije. Autor na stranicama posvećenim ovom pjesniku donosi i druge citate na osmanskome turskom jeziku u namjeri da pokaže kako Salimova pohvalna ocjena o Sabitu nikako nije samo kurtoazno poređenje navodeći i drugu argumentaciju koja ide u prilog ovim ocjenama. U tom pogledu citira i Zija pašu koji u uvodu svog Harabata/Harâbat takođe s ushićenjem govori o pjesniku:

„Sabit je solidan pjesnik. U pjesništvu zauzima posebno mjesto. Imade jedan Na't (spjev u slavu Pejgambera), koji osvaja ljudska srca, a i Miradžijja (o Pejg. putu na Nebo) ne zaostaje za rečenim spjevom. Riječi su u njegovim pjesmama birane i precizne, a sadržaj je pravo drago kamenje.”⁵⁹

Stavovima o Sabitovom djelu Bašagić je bliži Salimu i Zija paši nego Muallimu Nadžiju/ Muallim Naci kojeg takođe citira:

„Sabit je imao osobitu volju i naviku da poslovice i popularne fraze uvlači u svoje pjesme. Premda na polju poezije stoji sam ipak je u zanešenosti da originalne misli stvara spjevao mnogo neslanih stihova. U njegovim pjesmama lijepe su rijetke, ali izvanredno slatke, a obične su bez ikakva ukusa. Lijepe je nemoguće oponašati, a običnima nije vrijedno podražavati.”⁶⁰

Bašagić ima kritičke primjedbe koje se odnose na ove ocjene Muallima Nadžija o Sabitovoj poeziji o čemu on kaže:

„Mi se uglavnom slažemo sa svima, samo izraz نادرجه⁶¹ ne možemo nikako bez prigovora prijeći. Nama se čini da se taj izraz Nadžiji nehotice izmakao. Ako to nije, onda sigurno nije u cjelosti poznavao Sabitova djela, nego

⁵⁸ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 303.

⁵⁹ Isto, str. 306.

⁶⁰ Isto

⁶¹ rijetke

samo na osnovi gazela skrojio mu sud. U toj vrsti pjesme Sabit je najslabije uspio. Čini se da mu je ljubav bila suhoparna tema za koju se nije mogao zagrijati i vješto je zaodjeti mistikom kao Hafiz, Sâib i dr.⁶²

Sabit Užičanin je svoju pjesničku sposobnost oprobao na svim poljima turske klasične književnosti. Najmanje uspjeha je imao u gazelima koji znatno zaostaju za kasidama i epskim pjesmama. Njegovi gazeli su zapravo kratke erotske pjesme pune realizma i imaju malo šta zajedničkog sa mističnom poezijom. Mnogi njegovi stihovi su postali aforizmi. Pored ovih uobičajenih pjesničkih vrsta tog vremena, Sabit se ogledao i u pisanju hronograma, zagonetki, fethija i drugih književnih formi. Sabit je obogatio pjesnički izraz time što je u tursku poeziju unio mnogo novina. U svojim pjesmama je upotrebljavao rijetke i neuobičajene riječi i izraze. On nije samo podražavao arapskim i perzijskim pjesnicima što je u to vrijeme bio kliše ponašanja velikih pjesnika klasične turske književnosti, već je bio i pod uticajem epskih narodnih pjesama južnoslavenskog područja iz kojih je preuzeo veliki dio pjesničkih izraza i slika.

Za Bašagića je posebno značajno sagledavanje međusobnih uticaja, veza i odnosa Sabitove poetike koja pripada orijentalno – islamskoj književnoj tradiciji i usmene, narodne književnosti južnoslavenske oblasti koja je i sama heterogena mješavina brojnih elemenata različitih kultura. On analizira njihove međusobne tematske i stilističke sličnosti. U tom kontekstu razmatra i pronalazi tragove epskih pjesama balkanskih naroda, kako hrišćanskog, tako i islamskog stanovništva u Sabitovom pjesničkom djelu u vidu pjesničkih izraza i slika i otvara pitanje:

“Po čemu da bude Sabit najoriginalniji turski pjesnik? Na to pitanje, ko preuba pozna tursku poeziju, lako će odgovoriti. Svi veliki turski pjesnici imadu svoje uzore na perzijskom Parnasu. Jedan je manje, a drugi više podražavao ovome ili onome perzijskom pjesniku. To vrijedi i za lirsku i za epsku poeziju. Nadiri-Selman, Nabi-Sâib, Nefi-Enveri itd.”⁶³...“Mjesto da pozajmljuju sve pjesničke ljepote od Arapa i Perzijanaca, kao što su to običavali svi turski pjesnici, posegnuli bi katkad i za bogatom riznicom naše narodne poezije, pa iz nje u finoj

⁶² S. Bašagić, navedeno djelo, str. 307.

⁶³ Isto, str. 303.

formi izložili na turskom Parnasu mnogu dragocjenu umotvorinu. Nu to se ne opaža ni kod jednog koliko kod Sabita. Taj snažni genije pokušao je prvi istočnu umjetnu i narodnu poeziju dovesti u sklad - preplećući oboje našim narodnim prisposobama i figurama - i tako stvoriti novi smjer i otvoriti nove vidike turskoj umjetnoj pjesmi.⁶⁴

Sabit je tursku pjesmu obogatio originalnim izrazima i terminima i u tome on očigledno predstavlja novinu i istodobno se njegova poezija približava jednom savremenijem periodu turske književnosti. Međutim, i pored toga, njegov pjesnički postupak nije prihvaćen s odobravanjem nego nailazi na kritike tadašnjih priznatih filologa, filozofa i drugih komentatora carigradskih književnih krugova. Izričit primjer ovakvog stanja u književnosti i književnih kriterijuma tog vremena je jedan Sabitov distih koji govori o pjesnikovim motivima koji su ga potakli da napiše ove stihove i otkrivaju nam pjesnikovu poziciju u književnom smislu. Stihovi su posebno značajni sa aspekta rekonstrukcije njegovog pogleda na kvalitet vlastite poezije i položaja u odnosu na savremenike.

Ovaj distih u kojem pjesnik tematizira književne stavove i vrijednosti, je autoreferencijalnog karaktera, odnosno, daje pjesnikov osvrt i njegovo propitivanje odnosa kritičara prema njegovoj poetici, način na koji je ona prihvaćena kao i pjesnikova očekivanja. Distih upućuje na pjesnikov stvarni život. Bašagić ga citira u originalu na osmanskome turskom jeziku. Isti distih navodi i E. J. W. Gibb u svojoj *Istoriji otomanskog pjesništva*:

" قماش نو ظهور معرفتده شمديلك ثابت

بولنمازسه حلب تمغاسی استانبولده رغبت يوق " ⁶⁵

Bašagićev prevod distiha na bosanskom jeziku glasi:

⁶⁴ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 303.

⁶⁵ E.J.W. Gibb, navedeno djelo, Chapter I, The Early Transition Age, Ahmed III, 1115-1143 (1703-1730) Sabit., Nedim., str. 17. i Bašagić, navedeno djelo, str. 304.

“Sabite, novom štofu umjetnosti sad-zasad nema cijene u Carigradu,
ako na njemu nema halepske marke.”⁶⁶

Dok Gibov prevod na engleski jezik zvuči ovako:

“At present, O Sàbit, there is no demand in Constantinople⁶⁷

For the new silk of talent if the Aleppo stamp be not thereon.”⁶⁸

Izraz *alepska marka* referira na pjesnika Nabija koji je živio u Alepu. Navedeni distih je posebno značajan jer se iz njega može uočiti da je Nabi bio uzorom svih pjesnika tog vremena. Nabi, Sabitov savremenik pisao je stihove koji su u to vrijeme uživali veliku popularnost u carigradskim literarnim krugovima. On je obilato podražavao perzijskim pjesnicima, posebno Sâibu. I sam Sabit ovim stihovima daje nam do znanja da je svjestan da njegovi savremenici i filolozi nisu cijenili njegovu originalnost i samostalnost kao pozitivnu vrijednost njegove poezije, ali pjesnik izražava svoja pozitivna očekivanja i tješi se riječima:

„da će jednom doći naraštaj koji će taj *novi štof* znati cijeliti i uvesti ga u modu.“⁶⁹

Iz ovoga možemo zaključiti da Sabit nimalo nije ravnodušan prema sudbini svog pjesničkog djela. On cijeni vlastitu poeziju, uvjeren je u njenu estetsku vrijednost i stalo mu je do njene afirmacije. Emotivno uključen odnos

⁶⁶S. Bašagić, navedeno djelo, str. 304.

⁶⁷ Grad koji je smješten na Bosforskom tjesnacu, nekadašnja je prijestonica tri velika carstva- rimskog (330-395), vizantijskog (395-1453) i osmanskog (1453-1923). Naziv Istanbul prvi put se spominje u X vijeku, u armenskim i arapskim, a zatim i u turskim izvorima. Ime dolazi od grčkog izraza *εις την Πόλιν* ili *στην Πόλη* što znači *u gradu*. Ovaj se naziv koristio u govornom jeziku i prije osmanskog osvajanja grada, te se tako koristio i za vrijeme osmanske vladavine, premda je službeni naziv bio *قسطنطينيه*, tur. *Kostantiniyye*. Od 1923. godine i proglašenja Turske Republike ovaj naziv je proklamovan kao jedini službeni naziv grada, te su turske vlasti od stranaca izričito zahtijevale upotrebu ovog naziva, umjesto naziva poput *Konstantinopol* ili *Carigrad*.

⁶⁸ E.J.W. Gibb, navedeno djelo, Chapter I, The Early Transition Age, Ahmed III, 1115-1143 (1703-1730) Sabit., Nedim., str 17.

⁶⁹ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 304.

pjesnika prema njegovim čitaocima uočava se i u njegovim očekivanjima da će njegova poezija u budućnosti doživjeti pozitivnu recepciju i interpretaciju.

Sabit je naročito bio uspješan u sastavljanju poslovice i popularnih izraza koje je kasnije vješto unosio u svoje pjesme. U tome mu Nabi odaje priznanje u jednom distihu koji je sastavio i u kojem pohvalno govori o Sabitovom umijeću u sastavljanju poslovice. Bašagić ih navodi i u originalu na osmanskome turskom i prevodu na bosanski:

" ضرب المثل ایراد ینه بو عصر ده نابی

کیمسه اوله ماز ثابت افندی یه رسیده " 70

„O Nabi, niko ne može u ovom vijeku dostignuti Sabit-efendiju u pjevanju poslovice.“⁷¹

Bašagić naglašava da je poema *Zafername* „*remek djelo*“⁷² epskog pjesništva u turskoj literaturi i njegova najbolja „*umotvorina*“⁷³ u kojoj se „*najizrazitije odražuje veličina Sabitova pjesničkog stvaranja*“⁷⁴ i dodaje da pjesnik već u Prologu nagovještava svoju težnju da stvori nešto što prije njega nije bilo poznato, apostrofirajući sljedeće Sabitove stihove u originalu i prevodu:

" کل ای رخش کلک سخن کیر و دار

جد لکاه معنایی قیل پر غبار

فضای بلا غتده بر طوز قوپار

⁷⁰ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 305.

⁷¹ Isto

⁷² Isto, str. 314.

⁷³ Isto

⁷⁴ Isto

چمن خیز اندیشه دن سوز قوئار

كل و سوسنك ما جرا من كيدر

سپر دن قیلچدن کتور بر خبر

یتر پیچش طرهء مشک بند

آطوب طو تمق ایستر کمان کمند

یتر وصف زلف کره در کره

کوزم حلقه لندی مثال زره

یتر غمزهء کافر ایله ستیز

او دعوایی فصل ایلسون تیغ تیز

یتر مدحت یال و بال بتان

خرامنده اولسون نهال ستان

سواران میدان شناس خیال

بو وادیلری ایلسون پا یمال

کهند ربونیا د خاطر خراش

خراب او لدی قالمدی طاش اوزره طاش !

بو دعوی که بیک کره مسمو عدر

آنک استما عیده ممنو عدر

نیچون وصف قیسه ارلور بسته دل ؟

کوکل منت اللهه مجنون دکل

اوروب نظم لیلی و مجنونه ال

“Hodi o Bakše bajnoga pera!
Parnasom što no prašinu tjera.

Na polju štila već prah se diže,
Iz čimena misli već riječ stiže.

Ljiljan i ruža proći će letom,
Pjevaj o sablji i štitu kletom!

Dosta je češljat mirisne kose;
Štit i strijela sada se nose.

Dosta je bitke s pogledom djeva,
Sad treba ići gdje sablja s'jeva.

Dosta je hvalit dragino stanje,
Neka se ljulja u gaju granje!

Od boja junak, čovjek od dara
Nek od tog polja pustinju stvara!

Ova je zgrada žalostan znamen,
U njoj je svaki razoren kamen.

⁷⁵ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 315.

O tom imade tisuć pjesama,
Da se već slušat ne mili nama.

Što da za Kajsom srce vrluda,
Kad – hvala Bogu – nijesam luda!⁷⁶

U posljednjim stihovima Prologa jasno je istaknuta Sabitova namjera da u poeziji stvori nešto što prije njega nije bilo zapisano u turskoj književnosti. U tom smislu Safvet-beg Bašagić citira ove stihove:

" کتور ساقيا جام اتش وشي

ايچوب فتح ايدم دخمهء دانشی

کيروب ضبطمه کنج فصل و بيان

اوله م ملك نظمه بديع الزمان

مغنی کتور سنده طنبور کی

بديد ايله بازوی پر زورکی

فراغت ايدوب كهنة آغازه دن

نوا ايله نو بستهء تازه دن " 77

“Ponesi krčmare vatrenu čašu,
Da osvojim s njome nauku našu.

⁷⁶ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 315-316.

⁷⁷ Isto, str. 316.

Sviraču, i ti tamburu amo,
Mišici tvojoj da priliku damo.

Napjeve stare baci na stranu,
Pa sviraj pjesmu još nepjevanu!⁷⁸

Pisac studije podsjeća da pjesnik kroz cijeli Prolog kritikuje turske pjesnike koji su se kruto pridržavali konvencionalne književne tradicije u tematici, jeziku, motivima, stilu i duhu pjesnikovanja. U tom smislu on naročito izdvaja treće pjevanje *Zafername* i hanov dolazak u zimovište po Sabitovom vještom i darovitom opisu zimske idile i pjesničkom jeziku kojim se služi. Bašagić svojim prevodom potpuno ovladava stihovima originala i izražava ga sa zadivljujućom prirodnošću, neposredno i uspješno i u tom pogledu predstavlja izuzetan primjer u turskoj kalsičnoj prevodnoj književnosti. Prenosimo stihove teksta originala na turskom osmanskome jeziku i prevoda:

" قیلچ کبی کلدی زمان شتاء ،

کسر تیغدر تند باد صبا

اولوب چین بر چین ابر آسمان ،

یوز ندن یره زهر آقاردی همان .

آیا غن او شتمش کبی جویبار ،

که جیب سپهر او سنته با صدی قار .

خهان او لدی غرنده دیو سفید

آکا یخچه ابر عمود جدید .

یا طور قشله ده کشته لر در خیاض ،

⁷⁸ S. Bašagić, navedeno djelo, 317.

که برف او ستنه تنته چکمش بیاض!

خیاض اوزره قار طوی کیم اقدر .

طبقلر ده کلنار بر اقدر .

مکر جامه شوی او لدی چرخ برین

کوپور مش صودر برف تکنه زمین الخ " 79

“Kao sablja dimiskija zima ciča

Nasta; bura šibat poče poput biča.

Pod nebom se uhvatiše oblaci za kosu,

Dok s lica mu sami bijes na zemlju se prosu.

Bistro vrelo kao da je noge utopilo,

Ni briga ga što se nebo snijegom pokrilo.

Svijet posta div bijeli, štono strašno bruji,

A na njega iz oblaka stup od leda struji.

Zimovištem leže lađe – sve ih muči sjeta-

Ko po snijegu da su b'jela jedra razapeta.

Po hauzim valjaju se od snijega grude

Ko cvjetovi od ljljana sred čiste posude.

⁷⁹ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 318.

E bi reko da nebesa svoje rublje peru

U moru ga ispiraju, pa po zemlji steru.”⁸⁰

Autor iznosi stav da su osnovna književnoistorijska vrijednost i značaj Sabitove umjetnosti sadržani u originalnosti njegovog pjesničkog jezika koja predstavlja novinu i jednu suštinsku prekretnicu unutar statične divanske pjesničke tradicije. Isto tako, on ističe da pjesnik afirmiše govorni jezik i književnu upotrebu riječi svakodnevnice:

„Gdje god mu je bilo moguće, tu je upotrebljavao poznate i primitive turske riječi, koje su i bosanskim muslimanima većinom poznate. Evo ih nekoliko iz opisa zime: sadžak, baklava, jufka, ćasa, karpuz, mertebanija, foja itd.”⁸¹

Autor je ukazao na neke karakteristike Sabitovog jezika i stila - minimalna upotreba ili odsustvo arapskih i perzijskih riječi čime je učinio korak naprijed u odnosu na klasični jezik divanske poezije koji će još dugo ostati kamen spoticanja najvećem broju njegovih savremenika.

Zanimanje za Sabitovo pjesničko djelo pokazivao je svojevremeno i Mehmed Handžić (1906-1944). Na planu proučavanja književnosti i istorijske i kulturne baštine Bošnjaka Handžić je uradio izuzetno mnogo i, u izvjesnom smislu, njegovo djelo je nastavak rada Safvet-bega Bašagića. Handžić je orijentalno obrazovanje stekao u mektebu i ruždiji, a zatim i šerijatskoj gimnaziji koju je završio 1926. godine u Sarajevu. Poslije završene gimnazije odlazi u Kairo, gdje je 1930. godine diplomirao na Univerzitetu Al-Azhar kao jedan od najboljih studenata generacije. Po povratku u domovinu radio je kao predavač u Gazi Husrev-begovoj medresi, nakon čega je obavljao i dužnost upravnika Gazi Husrev-begove biblioteke. I pored kratkog života, Mehmed Handžić je objavio veliki broj članaka, teoloških rasprava i studija, kako na bosanskom, tako i arapskom jeziku. Prvu značajniju studiju Handžić je sastavio na arapskom jeziku u vrijeme kada je kao student boravio u Kairu pod naslovom *Blistavi dragulj - životopisi učenjaka i pjesnika iz Bosne*. U ovom djelu autor je predstavio život i

⁸⁰ S. Bašagić, navedeno djelo, str. 318.

⁸¹ Isto, str. 319.

rad više od 200 bosanskohercegovačkih stvaralaca koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Drugo Hanžićevo djelo iz oblasti književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima nosi naziv *Rad bosansko-hercegovačkih muslimana na književnom polju*, izlazilo je u Glasniku IVZ-e u periodu od 1933-1934. godine u nastavcima, a poslije je štampano kao posebna knjiga, pod naslovom *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*. Ovo djelo ima naročit značaj zato što obrađuje književna djela na bosanskom jeziku pisana arabicom što spada u alhamijado književnost i u to vrijeme je značio kvalitativni korak naprijed u izučavanju bosanskohercegovačke književne baštine.

Handžić se oglasio i jednom studijom posvećenom Sabitu Užičaninu. Riječ je o radu *Miradžija Sabita Užičanina* kojeg smo već pominjali ranije i koji je prvi put objavljen 1940. godine.⁸² Rad je kasnije bio preštampan i kao zasebno djelo. Objavljivanje Handžićeve studije pokazuje da se u kulturnoj i akademskoj javnosti u Bosni i Hercegovini u to vrijeme vodila književna rasprava o pjesniku Sabitu i da je njegov divan na različite načine čitan i komentaran.

Handžićeva recepcija Sabita je jedinstvena po tome što on prema Sabitovom umjetničkom djelu ima kompleksniji pristup u odnosu na Bašagića. Naime, Handžić u svom radu nije usmjeren isključivo na književne teme, što svakako ne znači da ih autor smatra manje vrijednim ili nezanimljivim za jednu ozbiljnu analizu. Handžićeva percepcija književno-estetske vrijednosti *Miradžije* kao dijela duhovne klime i društvenih okolnosti vremena kojem pripada, usmjerena je prvenstveno na njene religiozne elemente i primarnu vrijednost njenog religioznog značaja.

Handžićeva studija je podijeljena u šest dijelova koji nose naslove: Užice za vrijeme Sabita, Sabit, O "Miradžiji", Turski tekst "Miradžije", Prevod "Miradžije" i Tumač nekim mjestima iz "Miradžije". Struktura ove studije ukazuje da autor ima namjeru da pored prevoda predstavi i originalan tekst poeme na osmanskome turskom jeziku i da na taj način aktuelizira i afirmira iščitavanje njenog teksta s kulturno-istorijskog aspekta. Handžićeva pažnja je usmjerena na analizu sadržine ovog spjeva, više s aspekta teologije nego književnosti, kao i

⁸² H. M. Handžić, „*Miradžija Sabita Užičanina*“, Glasnik islamske vjerske zajednice, br. 8, 1940. str. 266 – 271; 289-297; 317-329; 366-375 i 451-458.

analizu Sabitovog jezičkog izraza. Međutim, za one koji se, kao mi ovdje, zanimaju za književni faktor kojeg uzimaju kao kriterijum svog izbora, mnogo je važniji i zanimljiviji prvi dio rada, odnosno uvodni dio.

U ovom prvom dijelu Handžić situira Sabitovo djelo u kulturno-istorijski kontekst njegovog vremena nastojeći da oblikuje nove spoznaje o njegovom značaju. Naime, on nastoji da rekonstruiše vrijeme u kojem je pjesnik živio i radio i njegovo istraživanje istovremeno donosi podatke i o nekolicini drugih poznatijih književnika Užičana tog vremena. Autorova pažnja je usmjerena i na otkrivanje specifičnih istorijskih i geografskih činjenica o političko-administrativnom položaju grada Užica, kao i kulturnoj istoriji balkanskih naroda pod turskom upravom u Sabitovo vrijeme:

„Rodno mjesto Sabita, pjesnika Miradžijje, je Užice. Stoga nam se čini potrebnim ovdje progovoriti nekoliko riječi o tom mjestu, naročito kada imamo u Evlija-Čelebijinu putopisu lijepih podataka o Užicu baš u doba Sabitova djetinjstva, jer je spomenuti putopisac god. 1074. (1663/64) dolazio u Užice i opis ovog grada unio u svoju *Sejahatnamu*⁸³. Kada je Evlija-Čelebija⁸⁴ prošao, Užice je bilo dosta razvijeno mjesto. Gradom je upravljao vojvoda, koji je uza se imao 300 vojnika. Užice je imalo kadiju⁸⁵, muftiju⁸⁶ i nakibul-ešrâfa,⁸⁷ bilo je centar

⁸³ Putopis/Sejahatnama/Tarihi Sejjah. Putopisi Evlije Čelebije imaju velikog značaja za istoriografiju, oni donose opise gradova, istorije, građevina, običaja i tradicije kao i značajnih ličnosti iz zemalja i krajeva koje je posjetio. U njegovim putopisima pronalazimo veoma interesantne opise i balkanskih zemalja iz XVII vijeka. Ostavio je i brojne zabilješke o Bosni i Hercegovini, kao i o Sarajevu.

⁸⁴ Evlija Čelebija/Evliyâ Çelebi je rođen u Carigradu 10. muharema 1020. (25.marta 1611.) godine, kako sam navodi u svom putopisu. Potiče iz stare turske porodice čiji su preci ranije živjeli u gradu Kutahiji/Kütahya u Anadoliji. Odatle su se poslije zauzeća Konstantinopolja 1453. godine preselili u Carigrad, u kome je Evlijin pradjed naslijedio veliko nepokretno dobro.

⁸⁵ Kadija je naziv za sudiju za vrijeme Osmanlija. Njegova je dužnost bila nadgledanje i održavanje zakona u skladu s šerijatom (islamskim pravom). Bili su prisutni na različitim nivoima vlasti, kao sudije u glavnom gradu i u provincijama i kao savjetnici svih autoriteta aga, sultana, paša. Pod uticajem perzijske tradicije postojao je veliki kadija koji je lično birao i imenovao druge kadije. Veliki kadija je zajedno sa aga janičarem i drugim visokim dužnosnicima vlasti predstavljao divan. Divan je zasjedao četiri puta sedmično u Istanbulu. Naziv kadija je još uvijek prisutan u bosanskom jeziku. Poznata poslovice kaže: "Kadija te tuži, kadija te sudi."

⁸⁶ Tur. müftü, muftija je glavni vjerski poglavar na nekom određenom prostoru, koji se zove muftiluk. On je bio turski vrhovni sveštenik i vrhovni sudija. Muftija može biti svaki učen musliman, koji poznaje islam, te koji uživa određeni ugled među ostalim muslimanima u tom području, pa i šire. Muftija je imao visoko islamsko obrazovanje i bio je predstavnik vjerske vlasti i pravosudni tumač šerijata, a bio je priznat zbog svoje čestitosti, vjerskog i pravnog znanja. Muftija je mogao izreći fatvu kada je trebalo riješiti neki nepoznati problem.

⁸⁷ U vrijeme Jildirima Bajezita oko 1400. godine ustanovljena je funkcija nakibulešrafa – zastupnika sejjida i šerifa, a ešrafom su se nazivali ugledniji i bogatiji građani u Osmanskom carstvu. Osmanski nakibulešrafi su bili sejjidi. Ako je neko htio da dokaže da je sejjid ili šerif da bi bio upisan u defter nakibulešrafa, te dobio berat sijadeta, činio je to uz svjedočenje četiri sejjida ili šerifa. Od kraja XVI vijeka na položaj nakibulešrafa su

velikaša i ajanaoko grada ima 110 nastanjenih i živih sela. ⁸⁹U samoj nahiji ⁸⁸ Grad je, kaže Evlija-Čelebija, prema sultan Sulejman-hanovu Kanunu⁹⁰ hâs paše Smederevskog sandžaka⁹¹ u Budimskom ajaletu Pored spomenutog u Užicu je ⁹² stanovao spahijski⁹³ čehaja,⁹⁴ janjičarski⁹⁵ serdar,⁹⁶ serdar budimskog vojnog odreda, njihov haradž-aga,⁹⁷ nadzornik čaršije⁹⁸ (muhtesib-aga), gradski čehaja,⁹⁹ carinski činovnik, državni graditelj (mimar-aga) i dizdar¹⁰⁰.¹⁰¹

“Na obali rijeke Đetinje (Evlija Čelebija bilježi: Dećina) Užice ima na uzvisitoj stijeni, koju sa tri strane opasuje rječica, dobru tvrđavu, kojoj je pristup vrlo težak. Tvrđava ima 44 kule i jedna je baš uz samu rječicu i osigurava

obično postavljeni razriješene kadije Istanbula. Ako su nakibulešrafi postajali kadije, obično su ostajali duže od uobičajenog kadijskog mandata i samo su u nužnim slučajevima bivali razrješavani s dužnosti. Kako su se i u pokrajinama Carstva pojavljivali sejjidi i šerifi, bilo je i tamo potrebno osigurati njihovu zaštitu pa su i u provinciji postavljeni nakibulešrafi, s tim što je u tom slučaju carigradski nakibulešraf nazivan velikim nakibulešrafom.

⁸⁸ Vilajetski ajani su ugledni ljudi koji su s vremenom učvrstili svoj položaj tako da u XVIII vijeku ulaze u sastav organa lokalne uprave. Ajani su u saradnji sa kadijama i drugim upravnim funkcionerima određivali porez i namet stanovništvu. Pored toga, imali su ulogu i u očuvanju reda, organizaciji rada pošte i uspostavljanju komunikacije od Carigrada do drugih provincija, određivali su cijene hrane, vršili mobilizaciju stanovništva u vojsku i dr.

⁸⁹ Okrug ili srez, takođe, nahija znači strana, kraj ili okolina, predio, geografska jedinica ili oblast. Kao termin u turskoj administraciji riječ nahija znači najnižu redovnu upravnu jedinicu koja ima svoju stalnu i tačno određenu teritoriju. Obično stoji pod neposrednom upravom nekog organa sa određenim prerogativima upravne vlasti. U turskom riječ nahija odgovara našem srednjovjekovnom nazivu župa.

⁹⁰ Arp. qānūn - zakon, tabelarni prikaz administrativnih propisa u osmanskom carstvu za dopunu šerijata što je bilo diskreciono pravo sultana, uredba sa zakonskom snagom koju je izdavao turski sultan.

⁹¹ Smederevski sandžak ili Beogradski pašaluk je naziv za upravnu jedinicu Osmanskog carstva, formiranu nakon pada srpske despotovine. Beogradski pašaluk je domaći, kolokvijalni naziv za ovu teritoriju, a njen zvanični naziv je ustvari bio Smederevski sandžak. Među Turcima Osmanlijama Smederevski sandžak je takođe bio poznat i kao oblast Morava, što je bio nezvaničan naziv za ovu oblast. Smederevski sandžak osnovan je tokom 1459. godine. Nakon osmanskog osvajanja Beograda 1521. godine, uprava Smederevskog sandžaka je premještena u Beogradsku tvrđavu. Do 1541. godine Smederevski sandžak je bio u sastavu Rumeljskog, a od tada do kraja XVII vijeka pripada Budimskom beglerbegluku.

⁹² Budimski ejalet ili pašaluk je jedinica u evropskom dijelu Osmanskog carstva, u srednjem Podunavlju, sa središtem u Budimu. Nakon njegovog zauzeća 1541. godine. postojao je od 1541. do 1686. godine. Tom pašaluku pripadala je i Baranja. Prvim budimskim beglerbegom imenovan je vezir Sulejman-paša, porijeklom Mađar. U toku daljih osvajanja u Mađarskoj, Turci su u važnije zauzete gradove smještali sjedišta sandžaka, pripajajući ih Budimskom pašaluku.

⁹³ Tur. sipahi znači vojska, konjanici. Sačinjavali su glavninu provincijske vojske i najbrojniji dio osmanske armije. Činili su sastav sultanove konjičke garde. Od naoružanja su posjedovali: kratki mač ili sablju, lako koplje, luk i strijelu, kacigu i štit. Što se tiče mjesta koje su zauzimali u borbenom poretku to su uglavnom krila, osiguravajući na taj način središnje mjesto janičara. Krajem XV i početkom XVI vijeka u Bosni je bilo oko 3000 spahija. Do kraja XVI vijeka taj se broj uvećavao.

⁹⁴ Tur. kâhaya znači upravitelj imanja na dvoru cara ili kod spahije, vezirov zastupnik ili zamjenik, starješina sela, naselja ili varoši.

⁹⁵ Tur. yeni çeri – nova vojska, stajaća pješaka vojska, osnova turske vojske i njezine elitne jedinice; središnje mjesto u borbenom poretku.

⁹⁶ Zapovjenik, vojskovođa, vrhovni komandant.

⁹⁷ Osoba koja je prikupljala harač, vrsta poreza korišćena u Osmanskom carstvu. Harač se ubirao na poljoprivredno zemljište.

⁹⁸ Trgovačka ulica, mjesto gdje se proizvodi i trguje

⁹⁹ Meštar uprave

¹⁰⁰ Čuvar zamka u Osmanskom carstvu, zapovjednik grada ili tvrđave, stražar.

¹⁰¹ H. M. Handžić, navedeno djelo, str. 266. i 267.

snabdijevanje tvrđave vodom za vrijeme opsade. U tvrđavi ima samo deset kuća, jedna mala Fatihova džamija i magazini za hranu i municiju. Prema sjeveru imaju troja vrata. Tvrđavu čuva 20 timarli nefera.”¹⁰² Na istoku i jugoistoku tvrđave s obje strane rijeke rasprostire se grad Užice u kome ima 4800 kuća isprepletenih baščama, vinogradima i ružičnjacima. Među stanovnicima ima mnogo vlasnika zijameta,¹⁰³ te su im i kuće vrlo lijepe. Između svih u oči upada lijepi dvorac Džaferage. U tri mahale stanuju kršćani, a u jednoj Židovi. Ermena, Franaka, Mađara i Grka nema; većina su ih Latini, Srbi i Bugari.”¹⁰⁴

Handžić vodi računa i o podacima vezanim za upravni položaj grada Užica kao Sabitovog rodnog mjesta. Bosni je 1580. godine kao društveno – politička jedinica unutar Osmanskog carstva dodijeljen status ejaleta¹⁰⁵ kojim je upravljao beglerbeg.¹⁰⁶ S obzirom na tadašnji sistem vlasti i društveno-ekonomski poredak Bosanski ejalet je uključivao, pored teritorije današnje Bosne i Hercegovine i neke dijelove Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Handžić navodi podatak da je o administrativnom statusu grada Užica pisao i Bašagić i da je Užice prema njegovoj perspektivi ulazilo u sastav Bosanskog ejaleta što se Handžiću čini malo vjerovatnim. On u istraživanjima ovih odnosa odbija svaku vrstu spekulisanja i izričito se protivi rekonstruisanju istorijskih podataka na osnovu slabih indicija, već nastoji da svoje stavove zasniva isključivo na osnovu pouzdanih saznanja i vjerodostojnih izvora. U tom kontekstu on kaže:

“Iz svega ovog se vidi, da Užice nije spadalo u vilajet Bosnu, nego se vezalo za Smederevo koje je pripadalo ili Rumeliji ili Budimskom vilajetu. Prema tome netačna je tvrdnja Dra Bašagića, da je Užice od pada bosanskog kraljevstva (1463) sve do oslobođenja Srbije (1814) pripadalo bosanskom vilajetu. Ja sam mislio da je tvrdnja Bašagićeva tačna, pa sam se za njim poveo u nekoliko svojih napisa. Tačno je da mnogi turski biografi kao Safâî, Šejhî, pa i Mehmed Surejjâ

¹⁰² Timar je bio najmanji osmanski feudalni zemljišni posjed koji je davao prosječni godišnji prihod od 20 000 akči. To je bilo 2 do 4 puta više nego što je učitelj zarađivao.

¹⁰³ Zijamet je veći feudalni posjed koji je nosio prihod od 20 000 - 100 000 akči i dodijeljivao se spahijskim oficirima.

¹⁰⁴ H. M. Handžić, navedeno djelo, str. 267.

¹⁰⁵ Širenjem Osmanskog carstva u evropskom dijelu kontinenta formirali su se zasebni beglerbegluci, ejaleti: Bosanski pašaluk, Budimski pašaluk i Temišvarski pašaluk. Bosanski pašaluk je najveća upravno-teritorijalna jedinica u BiH za vrijeme turske vladavine, do 1865. ejalet Bosna.

¹⁰⁶ U početku je beglerbeg bio najviši čin u osmanskoj vojsci i sultanov vrhovni zapovjednik, da bi kasnije tu titulu nosili vojni i građanski guverneri koji su u ime sultana vršili vlast u beglerbeglucima Osmanskog carstva.

računaju da Užice pripada Bosni, ali politička podjela nije bila takva, jer nigdje ne nalazimo da se Užice pribraja Bosni kada se radi o službenoj podjeli. Naše je mišljenje, da su u Užicu bili nastanjeni Bošnjaci i da se tamo govorilo, kako Evlija Čelebija kaže, bosanski, te su stoga turski biografi običavali vezati Užice za susjednu Bosnu. I Dr. Bašagić je kasnije korigirao svoje mišljenje, pa u prikazu dizertacije Dra Jana Rypke u X. godištu Gajreta (god.1926) kaže: Užice su od vajakada čisto slavenski kraj kao Bosna i Hercegovina. Od pada bosanskog kraljevstva, odnosno od osnutka Sarajeva ekonomski i trgovački gravitirale su prema Sarajevu i etnički naslanjale se na Bosnu; zato glasovite Užičane: Vusleti bega, Zariju, Sabita, Zikriju i dr. ubrajaju svi turski pisci među Bošnjake.“¹⁰⁷

Autor na prvom mjestu ističe nacionalno polazište u Sabitovom književnom djelovanju. U svojoj analizi razlaže političke i društvene okolnosti tog doba koje će mu poslužiti kao objašnjenje za Sabitovu etničku pripadnost. On otvoreno odbacuje sumnju u Sabitovo slavensko porijeklo i kaže:

“Bašagić ne sumnja u slavensko porijeklo Sabitovo. Njemu se čini da je suvišno bilo potrošiti onoliko tinte i papira, koliko je utrošio Dr. Rypka u svojoj dizertaciji da utvrdi Sabitovo slavensko porijeklo. Bašagić kaže: Mišljenje da bi Sabit mogao biti dijete kokova Turkuše, koji je tamo služio kao činovnik, puko je nagađanje, jer u našim krajevima osim po gdje kojeg valije, sandžak bega ili sarajevskog mule nije bilo đavoljeg Turčina sve do Omer pašine najezde (1850-1851). Cijeli činovnički kadar rekrutirao se od Bošnjaka i Hercegovaca, kojima su nekada sultani više vjerovali nego Anadolcima. Šta više mi smo svu Ugarsku, dok je bila u turskoj vlasti, snabdijevali s činovnicima, pa i u samom Carigradu u XVI i XVII vijeku mnogo naših ljudi zauzimali su dosta vidnijih položaja.”¹⁰⁸

Handžić je na stranicama svoje studije nastojao da ponudi izvorno tumačenje književne građe Miradžije u koordinatama istorijskih, kulturnih, društvenih i etničkih sadržaja. Kao osnovni aspekt pjesnikovog stvaralaštva Handžić ističe upravo nacionalni faktor. On u Sabitovom djelu traga za naznakama elemenata kulture i usmenog stvaralaštva svojstvenim slavenskom predanju i tradiciji balkanskih naroda. Handžić dolazi do istog zaključka kao i

¹⁰⁷ H. M. Handžić, navedeno djelo, str. 269.

¹⁰⁸ Isto, str. 290.

Bašagić i ističe da je Sabitov doprinos orijentalno-islamskoj književnosti sadržan u tome što je epsku narodnu poeziju, tipičnu za slavensku tradiciju prilagođavao turskom duhu pjesništva i političkim i društvenim uslovima svoga vremena dajući mu različitu fizionomiju:

“Sabit je bio obrazovan i učen čovjek, ali njegova se sposobnost najviše odrazila u pjesmi i stilskoj vještini. Kritičari ga smatraju velikim pjesnikom, koji je u tursku pjesmu unio mnogo novoga i samostalnog. On ne podražava samo perzijskim pjesnicima kao što to čine drugi turski pjesnici onog doba. Čini se da je Sabit stajao pod uplivom naše narodne pjesme, odakle je u tursku pjesmu unio mnogo pjesničkih izraza i slika.”¹⁰⁹

Tako su dva istaknuta bosanskohercegovačka autora početkom prošlog vijeka pisala o ovom pjesniku slavenske krvi sa Balkana koji je pjevao jednostavnim jezikom, bliskim svakodnevnom govoru, služeći se frivolnim izrazima i profanim riječima ulice, te je njegova poezija u učenim sredinama i među filološkim kritičarima bila predmet kritike zato što je napustila stare, poznate puteve. *Divan* Sabita Užičanina i njegovo pjesničko djelo dostojno otvara poglavlje o prevodnoj divanskoj književnosti u ovom radu. Sabit je jedan od najznačajnijih divanskih pjesnika obdaren izrazitim književnim talentom i smislom za poetski jezik i stil. Ako je, kako ističu Bašagić i Handžić, Slaven po rođenju, a Turčin po jeziku i kulturi, neko bi mogao da primjeti i možda bi donekle bio u pravu da je ovaj pjesnik ovdje samo fiktivno, ali je on baš tu po književnom doprinosu i izrazitoj umjetničkoj vrijednosti.

Vratimo se sada jedan vijek unazad u vrijeme jednog drugog originalnog i značajnog pjesnika divanske književnosti XVI vijeka, poznatog po imenu Fuzuli/Muhammed bin-Suleyman (umro 1562-63). Fuzuli je duboko osjećao svoju pjesničku vrijednost i njegovi stihovi odražavaju sličnu klimu društvenih uslova nerazumijevanja i odbacivanja od konzervativnih kritičara i pojedinih pjesnika koja je vladala i u Sabitovo vrijeme. Kritičari i filozofi nisu bili oslobođeni od predrasuda pa su se prema *modernim* pjesnicima prezrivo i neprijateljski odnosili.

¹⁰⁹ H. M. Handžić, navedeno djelo, str. 290.

Pjesnik Fuzuli je rođen u Iraku, vjerovatno u gradu Al-Hillah,¹¹⁰ u kojem je njegov otac bio muftija.¹¹¹ Bio je veoma obrazovan i pored književnosti bio je upućen i u druge nauke svoga vremena - izučavao je astronomiju i matematiku. Napisao je više kasida i panegirika u slavu sultana i članova njegove pratnje. Fuzulijeve gazele sa oko trideset distiha preveo je M.Ć. Ćatić¹¹² kojima je bosanskohercegovačkim čitaocima predstavio melanholičnu i sjetnu poeziju ovog pjesnika. Za razliku od drugih divanskih pjesnika njegovog vremena stihovi Fuzulija lišeni su stilske, ali i jezičke izvještačenosti. Fuzuli neposrednost u svojim gazelima postiže načinom izražavanja koji je vrlo blizak svakodnevnom govoru, njegov pjesnički jezik je u dodiru sa živim jezikom svakodnevnice i namijenjen je manje obrazovanim čitaocima. Elemente koji ukazuju na neposrednost Fuzulijevih gazela možemo pronaći u Ćatićevom prevodu sljedećih Fuzulijevih distiha:

„U takvoj zemlji ja sam

Kada bih krv si pio

I kada bih dušu svoju

U njezine pjesme slio;

Kada bih na tisuć konaca

Nanizo kamenje drago

I kad bih u tišini bašča

Sadio cvjeće blago,

Tad opet niko ne bi

Bacio pogled na to:

¹¹⁰ U dolini donjeg Tigrisa

¹¹¹ E.J.W. Gibb, navedeno djelo, str. 71.

¹¹² Gajret, XVIII, 1937. str. 6.

Rekli bi ružici trnje

A dragom kamenju blato.“¹¹³

Ovi stihovi su posebno zanimljivi u smislu rasvjetljavanja autorove poetike. Fuzulijevi pokušaji da novi duh unese u kanonske šeme klasične divanske poezije nisu naišli na razumijevanje i odobravanje od strane njegovih savremenika. Oni nisu blagonaklono prihvatili njegovu poeziju i navedeni stihovi mogu poslužiti i za ilustraciju stanja koje je vladalo u tadašnjim obrazovanim krugovima.

Pored ovog prevoda *Gajret* iz 1937. godine u broju VIII donosi i prevod Fuzulijevog *Na'ta* od istog autora. Prevod pjesme nosi naziv *Oda vodi, neki „D“*. Prepjev u velikoj mjeri odstupa od originala, a u fusnoti Ćatić pogrešno navodi podatak o vremenu u kojem je živio i radio ovaj pjesnik i navodi da je Fuzuli „veliki turski pjesnik XVII vijeka.“¹¹⁴

M.Ć. Ćatić se u vezi sa ovim turskim pjesnikom oglasio i u *Beharu* jednim člankom pod nazivom *Prvak turskih pjesnika: Fuzulija*.¹¹⁵ Već i sam naslov ukazuje na koji je način on poimao i tumačio Fuzulijevu poeziju kojeg ubraja u najveće osmansko-turske pjesnike. U uvodnom dijelu ovog teksta donosi i pojedine biografske podatke o pjesniku koji počinje ovako:

„U desetom stoljeću po hidžri, a u šesnaestom po IS., kadno su se pred osvajačkom silom ratobornih Osmanlija tresle kamenite planine u srcu Evrope i ljuljali valovi Indijskog oceana, pojavio se između Eufrata i Tigrisa jedan živ i obilan izvor, sastavljen od arapskog bistrog zemzema¹¹⁶ i perzijske mirisave ružične vodice. Taj izvor bijaše – izvor čiste i nepomućene poezije koji je u poletnoj duši mladog Fuzulije, prvaka turskih pjesnika.“¹¹⁷

¹¹³ Gajret, XVIII, 1937. str. 6.

¹¹⁴ Isto, str. 6.

¹¹⁵ Behar, IX, 1908-09. str. 141-144.

¹¹⁶ Zem-Zem je vrelo koje izvire u Meki. Njegova voda ima posebno značenje u islamskom svijetu i muslimani je jako cijene.

¹¹⁷ Behar, IX, 1908-09. str. 141.

Poetski stil nagovješten u uvodnom dijelu Ćatić koristi i prilikom tumačenja i procjene književno-estetske vrijednosti Fuzulijevog pjesničkog djela o kojem govori na sljedeći način:

„Njegove su gazele mirisave poput rumenih gjulova, u njima čitaoc čuti slavujsku milozvučnost i sjetno biglisanje¹¹⁸ i ljubavni šapat blagog povjetarca, koji plavom cvijeću prenosi vilinske priče zelenog treperećeg lišća.“¹¹⁹

Međutim, Ćatićeva interpretacija Fuzulijevih gazela u članku je nedovoljno argumentovana i može se uočiti da je o istoj temi različito pisao. Takođe, upitno je i Ćatićevo nastojanje da Fuzulija prikaže kao prvaka turskih pjesnika i tako ga svrsta u red najboljih turskih pjesnika. Tako na jednom mjestu on bilježi:

„Fuzulija nije nikad u svojim pjesmama upotrebljavao tropa i figura.“¹²⁰

Na drugom mjestu, u istom članku, on tvrdi suprotno:

„Njegove su pjesme pune epiteton-ornansa, komparacije, metafora, metonimije i drugih pjesničkih figura.“¹²¹

Ove protuvrječne ocjene ne možemo jednostavno pripisati Ćatićevoj nedosljednosti, prije smo skloni pomisliti da je on bio neodlučan i da o Fuzulijevoj poeziji nije imao jednoznačan i konačan sud i da su iz tog razloga proizašle njegove oprečne ocjene i stavovi.

Ćatić je svjestan da je najvažnija uloga poezije da ona nadživi svog autora i na kraju članka o Fuzuliju, govoreći o ulozi pjesnika i njegovog pjesničkog djela u društvu, izvodi zaključak da je veoma važno da se pjesnici pridržavaju određenih načela prilikom pisanja svojih djela. Djela moraju biti napisana tako kako bi mogla poslužiti kao ogledalo vremena kojem pjesnik pripada i kao odraz događaja koje je pjesnik vidio ili o njima nešto čuo.“¹²² Ipak, i pored ovakvog

¹¹⁸ Biglisati od grč. (biglaō, biglizō) pjevati.

¹¹⁹ Behar, IX, 1908-09. str. 143.

¹²⁰ Isto, str. 142.

¹²¹ Isto

¹²² Behar, IX, 1908-09. str. 144.

zaključka, njegov članak donosi veoma malo podataka koji mogu poslužiti u rekonstrukciji vremena u kojem je živio i radio ovaj divanski pjesnik.

Pored gazela, Fuzuli je napisao i jednu mesneviju¹²³ pod nazivom *Lejla i Medžnun/Leylâ ve Mecnûn* koja sadrži oko 3400 distiha i po ocjenama nekih istoričara književnosti nesumljivo je jedna od najljepših mesneviya napisana osmanskim turskim jezikom.¹²⁴ U jednoj od najstarijih priča o slavnim ljubavnim parovima uzritske lirike, kao što su Kajs i Lubna, Urva i Afra, Medžnun i Lejla itd; neku vrstu fragmentarnih romana, punih peripetija koje se na kraju tragično završavaju Fuzuli je pronašao temu i primjer za strukturu djela koja je u potpunosti odgovarala njegovom poetskom geniju.¹²⁵ I među drugim autorima mesneviya toga vremena, postojao je manir preuzimanja tema koje su već stekle ugled i literarni status, a Fuzuli je preuzeo ovu, u to vrijeme dobro poznatu i afirmiranu o najpopularnijem uzritskom pjesniku Medžnunu koji je izgubio pamet zbog ljubavi. Uzritska poezija se čini posebno aktuelna i za naše istraživanje zbog svog karaktera i nužno nameće potrebu obrazloženja radi jasnijeg isticanja pojma misticizma u orijentalno-islamskoj književnosti o kojem će kasnije biti više riječi, pa ćemo se ovdje u kraćim crtama osvrnuti i na ovu liriku koja je od X vijeka doživjela jednu novu interpretaciju u sufijskoj filozofskoj misli.

Stara i veoma cijenjena, sentimentalna priča o uzritskom pjesniku Medžnunu autentičnog je arapskog porijekla čiju fabulu su preuzele i književnosti stranih kultura – perzijske i indijske. Uzritska poezija je nastala u krilu hrišćanskog plemena Uzr, jemenskog porijekla, koje je živjelo u Hidžazu. Za pleme je očuvano mišljenje kako su muški pripadnici strasni ljubavnici i da niko ne može voljeti kao oni. Ova poezija i u Evropi postaje popularna pod imenom Azra,¹²⁶ blagodareći stihovima Hajnriha Hajnea/Heinrich Heine (1797-1856). Po ljubavnoj privrženosti ovih pjesnika prema jednoj ženi, oni podsjećaju na srednjovjekovne pjesnike, vitezove u evropskoj tradiciji, s tim što evropski vitez

¹²³ Mesnevija je književni žanr koji referira na perzijsku književnost, a preuzele su ga i klasične orijentalne književnosti. Značenje imenice mesnevi upućuje na rimu ove forme, tzv. unutrašnju rimu koja postoji između dva polustiha u okviru jednog bejta. Ovakav tip rime pjesnici su koristili za pisanje obimnih djela. U tom smislu dovoljno je pomenuti mesneviju Mevlane Dželaludina Rumija, koja sadrži blizu 30 000 bejtova.

¹²⁴ E.J.W. Gibb, navedeno djelo, Chapter IV, the Later Suleymanic Age. 964-974 (1556-1566), Fuzúlî. Poets of Azerbâýjân. str. 87.

¹²⁵ Behar, IX, 1908-09. str. 144.

¹²⁶ Heine, H., *Pesme, "Rad"*, preveo Dobriša Cesarić, Beograd, 1964. str. 23.

ostaje vjeran dami svog srca do pogibije, a beduin do sopstvenog ludila. Uzritski pjesnici su ljubav razvili do tragedije, iskazuju potrebu da se identificiraju sa subjektom svog pjevanja. Ljubav prema jednoj ženi u uzritskoj poeziji biva ponekad od nekih proučavalaca shvaćena kao mističan napor da se dopre do *Uzvišenog Bića*. Ljubav između žene i muškarca je neporočna, nevinna i tako predstavljena da se ponekad može učiniti da su ljubavne patnje ustvari upućene nedodirljivom *Tvorcu*. Neki u ovoj vrsti ljubavnog pjevanja prema jednoj ženi vide fikciju koja je plod mašte, a ne doživljenih ljubavnih osjećanja. Ovakvi istraživači su skloni da ovu vrstu ljubavne poezije dovedu do mistične poezije i strasne i prikrivene beduinske potrebe da se sjedini s kosmosom. Ovaj motiv ljubavi je bio poznat i na blisko-istočnom području. To je motiv tzv. *vavilonskih ljubavnika* koje je rimski klasični pjesnik Ovidije/*Publius Ovidius Naso* (43.p.n.e.-18.n.e.) opjevao u svojim metamorfozama.¹²⁷ Patrijarhalni moral dodao je ovoj strasnoj ljubavi i moralno opterećenje, tako da ljubavni par mora voditi računa šta o njihovim osjećanjima misli i okolina. Zato što ovi pjesnici imaju samo jednu damu svog srca, oni se često u arapskoj književnosti navode u parovima, a najpoznatiji par među njima je *Medžnun i Lejla*.

Kudrjašova/Л. Е. Кудряшова je u svom naučnom pregledu pod nazivom "*Povijesti o pjesnicima uzritskog pravca u Knjizi pjesama od al-Isfahanija*"¹²⁸ analizirala uzritsku poeziju sa stanovišta sadržine. Po njenim riječima savremena arapska književnost je ponikla i razvijala se u najboljim tradicijama narodne i klasične književnosti koja je u sebi sjedinila bogato stvaralačko iskustvo i postala riznica trajnih djela. Autorka takođe ukazuje da postoji veza između uzritske ljubavne lirike i sufizma, ističući da je na vitalnost priče o *Medžnunu i Lejli* u znatnoj mjeri uticala rasprostranjenost sufizma od X do XII vijeka. Sufisti su pronalazili u ovim povijestima neiscrpan izvor za ilustracije svojih ideja. Kudrjašova parafrazira Filjištinskog koji kaže da se u djelima tog žanra čuva

¹²⁷ Publije Ovidije Nazon rođen je u Sulmonu, u srednjoj Italiji. Njegove ljubavne elegije su sakupljene u tri knjige, pod naslovom *Ljubavi/Amōres*. Pjesme je posvetio ženi po imenu Korina za koju se pretpostavlja da je istorijska ličnost.

¹²⁸ Л. Е. Кудряшова, Повести о поэтах узритского направления в "*Книге песен*" Ал-Исфахани, (VII-VIII) Народи Азии и Африки, "*Наука*", 1978, 120-125.

„postojana tradicija u strukturi likova i formi, koji su umjetnički aktivni sve do XIX vijeka.“¹²⁹

U arapskim srednjovjekovnim antologijama od VIII do X vijeka, sačuvalo se mnogo predanja o pjesnicima uzritskog pravca. Ipak, najveći izvor podataka je *Knjiga pjesama* od al-Isfahanija,¹³⁰ a osnovni fond ranih priča o uzritskim ljubavnim parovima koji su poslužili kao baza za njihov dalji razvitak, nastao je u drugoj polovini X vijeka. Taj fond je sadržavao u sebi mnogobrojne varijante, iz kojih je teško bilo izdvojiti tu prvu, osnovnu, iz koje su kasnije na osnovu raznovrsnih predanja i legendi, u mnogim drugim književnostima na Istoku, stvorene romantične poeme o nesretnim ljubavnim parovima. Mnoštvo stihova, pjesama i priča o ljubavi beduinskih liričara koje su došle do al-Isfahanija, istorijski su uslovljene. Priče o ljubavi pjesnika nastajale su postupno, kao komentari prema seriji ljubavnih pjesama i ova forma samostalnog lirsko-epskog žanra, nastala je krajem VII vijeka.¹³¹

Kudrjašova u osnovi priča vidi opšti šablon: „ljubav koja se pojavljuje od djetinjstva, nesrećna svadba ili ženidba, prinudni rastanak, sjetno iščekivanje susreta, tajni sastanci, ljubavni razgovori, žalbe i molbe, tajna uhođenja zaljubljenih parova od rodbine i vlasti i na kraju neizbježna smrt,“¹³² dodajući da poslije toga, kada heroji obolijevaju ili gube pamet zbog te ljubavi, optimističan ishod se isključuje automatski jer bi on, citirajući Šidfar/ Б. Я. Шидфар: „doveo u sumnju lirsku stranu te poezije u predstavi slušalaca i čitalaca tog vremena.“¹³³

I.M. Filjštinski/ И. М. Фильштинский u svom djelu *Arapska literatura srednjeg vijeka*¹³⁴ posvećenom uzritskoj lirici konstatuje da se platonski zanos

¹²⁹ Л. Е. Кудряшова, navedeno djelo, str. 121.

¹³⁰ Knjiga pjesama/Kitab-ul-Agani od Abu-l-Faradža al-Isfahanija (897–967) je u svoje vrijeme po količini podataka, raznovrsnosti, enciklopedijskom karakteru i popularnosti nadmašila ostale antologije, mada one u formalnom smislu nemaju taj oblik. Isfahanijeva antologija sadrži 100 najpopularnijih pjesama za koje se pretpostavlja da su muzički izvođene, na šta nas upućuje i sam njen naziv. Antologiju je autor načinio po narudžbini halife ar-Rašida i za potrebe vaspitanja njegovih sinova. Knjiga je prepuna podataka o pjesnicima, ispunjena korisnim obavještenjima o izvođenjima pjesama i služila kao jedan od najznačajnijih izvora obrazovanja u to vrijeme, jer je sadržavala mnogo korisnih podataka. Između ostalog, ona sadrži i najstarije priče o slavnim ljubavnim parovima uzritske lirike, kao što su Kajs i Lubna, Urva i Afra, Medžnun i Lejla itd.

¹³¹ Л. Е. Кудряшова, navedeno djelo, str. 121.

¹³² Isto, str. 124.

¹³³ Isto

¹³⁴ И. М. Фильштинский, *Арабская литература в средние века*. Ч. I. М., 1977, с. 212-243.

Uzrita prema nekoj uslovno rečeno nedostižnoj dragoj može poimati na mističnom planu te da je takvom shvatanju uzritske poezije doprinio ekstatički spiritualizam Uzrita koji je opisivao svoju tugu za izabranicom svog srca i težnjom prema njoj u likovima i terminima koji su se mogli smatrati izrazom religioznog osjećanja, dok su svoje unutarnje stanje prikazivali kao neki duhovni i emocionalni napor. Sve to je veoma ličilo na početnu fazu mistične ekstaze u shvatanjima sufija. Autor poredi osjećanje uzritskog pjesnika koji obožava apstraktni, uopšten lik nedostižne drage koju pjesnik voli, nezavisno od toga želi li ona to ili ne i kojoj je spreman da služi bez nagrade za to, zadovoljivši se samo ovim osjećanjem, sa onom emocijom koja se doživi u atmosferi egzaltirane radosti-patnje, u kojoj je pjesnik neprestano i podvlači da je ova istovjetnost poslužila bagdaskim sufijama X i XI vijeka da interpretiraju uzritsku poeziju kao mističnu, a proslavljeni arapski pjesnik-sufija Ibn al-Farid, koji je široko iskoristio u svojim stihovima uzritski sistem likova i poetski kliše, utvrdio tu interpretaciju u shvatanju kasnijih pokoljenja.¹³⁵

Za istoriju književnosti značajna je pojava tasavufa, a ovaj filozofski pravac stvorio je i sopstvenu umjetničku književnost i ostao nadahnuće za pjesnike sve do danas. Sufistički pokret je nosio u sebi dva oprečna stava. Jedan je nesvjesna težnja ka bavljenju tj. pojednostavljenju intelektualizma, nasuprot težnjama koje su nosile kelam, tefsir, egzegeza i ostale discipline izrasle na tumačenju svetog Kur'anskog teksta. Drugi stav je težio ka jednoj vrsti čulne egzaltacije koja je donosila olakšanje naspram svijeta stvarnosti. To je tendencija za minimiziranjem svijeta stvarnosti, za bjekstvom od nje, ne u metafiziku, već u mistiku. Može se reći da je i poezija bila naklonjena misticizmu.

Pored Fuzulija, vrhunac klasičnog turskog pjesništva je ostvaren i u rafiniranom izrazu jednog drugog carigradskog pjesničkog virtuoza čije je ime Baki/Mahmud Abd-ul-Baqi. Rodio se u skromnoj porodici u Carigradu 1526. ili 1527. godine. Njegov otac je zauzimaio skroman položaj mujezina¹³⁶ u Fatih džamiji.¹³⁷ Baki je bio dobar učenik i znanja je sticao od mnogih poznatih učitelja

¹³⁵ И. М. Фильштинский, navedeno djelo, str. 241.

¹³⁶ Onaj koji poziva na molitvu

¹³⁷ Džamija je dobila ime po osmanskom sultanu Mehmedu Osvajaču al-Fatih koji je vladao od 1444-1446. godine, a zatim od 1451. do 1481. U svojoj 21. godini je osvojio Konstantinopolj, današnji Istanbul, čime je

tog vremena. Poslije završene škole, jedno vrijeme je radio kao nastavnik, ali je kasnije, kako je njegov pjesnički ugled počeo da raste, obavljao dužnost kadije u više osmanskih provincija.¹³⁸ Baki je vodio život dvorskog pjesnika, naročito za vrijeme vladavine Sulejmana I s kojim ga je vezalo i lično prijateljstvo. Tokom narednih vladavina Selima II i Murata III, ostao je u neposrednoj blizini sultanske palate i nastavio je da radi u svojstvu visokog državnog činovnika. Uživao je veliku pažnju i zanimanje, kako od javnosti tako i dvorskih krugova. Baki, koji je još za života proglašen *sultanom pjesnika*, umro je 7. aprila 1600.¹³⁹ godine u Cadrigradu.

Ljubav i priroda su osnovne teme njegovih stihova. Iako u njegovom pjesničkom djelu gotovo da i nema tragova sufijskog uticaja, u njegovoj poeziji koncept ljubavi, kao i kod mnogih drugih pjesnika divanske škole ne može se u potpunosti odvojiti od mističnog poimanja ljubavi. Baki je napisao relativno mali broj djela. Jedno od njegovih najslavnijih djela je jedna mersija napisana u slavu sultana Sulejmana I, kao i elegija koju je pjesnik sastavio povodom njegove smrti. Ova elegija je jedna od najpoznatijih tužbalica nastalih u turskoj klasičnoj književnosti. M. R. Delić je Bakijevu elegiju preveo u prozi:

„I dan svanu, zar se dični car svijeta probudit neće?

Zar iz vasioni ravnog šatora išetati neće?

Uzalud ga pogledamo, od njega glasa nema,

Od podnožja prijestolja uzvišenoga usrećitelja moga.

Nestalo je više svježine mu lica, on spava osušenih usana

označio kraj Vizantijskog carstva. Sultan je 1462. godine izdao naredbu da se izgradi ova džamija i ona je završena osam godina kasnije, 1470. godine. Sahranjen je u turbetu ove džamije koju je izgradio tokom svog života. Džamija se nalazi u srcu istoimenog Fatih kvarta u Istanbulu i gleda na njega, sa srednjeg od sedam brežuljaka grada. Graditelj je bio Grk po imenu Hristodulos kome je gospodar gradnje dao za nagradu jednu ulicu u Carigradu. O tome je izdata i jedna isprava, koju je nakon tri vijeka priznao pravovaljanom sultan Ahmet III, pa je tako spašen posjed crkve onih Grka koji su tamo živjeli.

¹³⁸ Dužnost kadije je bila da vodi sporove, a sudio je po šerijatskom i običajnom pravu. Za nemuslimansko stanovništvo važili su crkveni sudovi.

¹³⁹ 23. mjeseca ramazana, 1008. godine po hdž.

Kao ruža bez mirisnoga soka svoga.

Eno i vasiona, care, po koji put se za oblake krije
I znoji se od stida, sjećajući se tvojih vrlina.

Neka mu plod suza potone u zemlju, to je moja kletva,
Staru, mladu ko za tobom ne pustio suzu.

Nek od tuge za tobom sunce plane i sagori:
Od žalosti za tobom neka se iz oblaka surva u pustinju mračnu!

Neka se sjeti znanja tvojih pa neka krvlju proplače;
Neka za sablju tvoju, kroz crnu vodu, u zemlju porone!

Od bola i tuge za tobom, neka prsne pero,
Neka od jada i bajrak pocijepa košulju svoju!¹⁴⁰

Bakijina žalopojka od sedam strofa govori kako je Istanbul bio u žalosti. Pjesnik kao da je oplakivao zalazak jednog velikog i silnog carstva. Pored ovog proznog prepjeva prenosimo i Delićevev prevod jednog zanimljivog odlomka koji nam pruža sliku društveno-političkih prilika tog vremena u Beogradu:

„Dok je Carigrad ovako krvave suze proljevao, u Beogradu se borba vodila oko bakšiša i unapređenja.“¹⁴¹ „...Kamarila oko sultana Selima nije trpjela Sokolovića, a vojska nije trpjela tu kamarilu. Car je ušao u svoj šator. S crnom šemlom na glavi održao je divan. Tu su mu visoki dostojanstvenici poljubili ruku a prilikom ove ceremonije svita njegova bila je predmetom carskih ljubaznosti. U gradu je ključao orkan pobune. Vojska se nije htjela okaniti svojih nagrada.

¹⁴⁰ A. R. Sokolović, „*Mehmed-paša Sokolović*“, preveo s turskog Mehmed Remzi Delić, Sarajevo, 1927. str. 54-59.

¹⁴¹ Isto, str. 55.

Skupili su se na jedno mjesto¹⁴²...“Eto, u tome momentu prolomila se vika svuda u naokolo. Vojska je vikala: gdje su obećanja, da će se naš vajakadašnji zakon o bakšišima poštovati. Šta je s time?!¹⁴³...“Nijesu ni mirovali, nego su poletjeli k vezirima vičući: Zašto tako činite?! Ali znajte da ćete poslije vi imati muku a mi ćemo opet biti krivi. Neka, ali na Jedren-Kapiji¹⁴⁴ ili na Saraj-Kapiji¹⁴⁵ vi ste opet naši!!!Neka je sa srećom! Ovoj buki i neredu sultan nije odavao nikakve važnosti. Išao je potpuno mirno. Vojska je time bila još više revoltirana i prijeteći glavama vikali su za njime: Znamo mi gdje ćemo tebe uloviti¹⁴⁶...“Sokolović je sasvim prirodno, sve to mirno posmatrao. Te noći izašao je ferman¹⁴⁷lali Husein paši¹⁴⁸ i na osnovu toga, određen je polazak. Imalo se tu ostati još pet dana. Tri dana je divan trajao. Na koncu obučene su odore čestitanja i razdijeljeni su darovi za stupanje na prijesto.¹⁴⁹

Delić je prepjevao u prozi i jedan gazel u kojem Baki jadikuje što je zabranjeno točenje alkohola u carigradskim krčmama. Upotrebu alkohola u carigradskim krčmama zabaranio je Selim II¹⁵⁰ i izdao naredbu da se zatvore sve krčme i kafane u Stambolu i Galati naredivši da, ako se pak u njima pronade vina ima da se ono odmah posoli i u sirće pretvori i da se ništa ne dopusti što je protivno njegovoj svijetloj zapovijesti. Odlukom o zabrani alkohola nisu mogli biti zadovoljni ljudi odani užitku i nasladama. Donosimo nekoliko stihova Delićevog prepjeva u prozi ovog gazela:

¹⁴² A. R. Sokolović, navedeno djelo, str. 56.

¹⁴³ Isto, str. 57.

¹⁴⁴ Edirne Kapi je jedan od najprepoznatljivijih dijelova Istanbula, a i Fatih červrt je u njegovim granicama. To je jedna od najstarijih gradskih kapija u Istanbulu. U vizantijskom periodu je bila jedna od deset kapija i zvala se Polikhandriu. U osmansko doba tu je bio izlaz za luku i polazna tačka puta. Sultan Fatih Mehmed je ušao u Istanbul 29. maja 1453. preko kapije Edirne.

¹⁴⁵ Topkapi Sarayı - Iza Aja Sofije i visokih zidina, ulaz u Topkapi palatu vodi kroz carsku kapiju Bâb-ı Hümâyûn. Iza nje nalazi se park, a sa lijeve strane jedna od najvažnijih crkvi u Konstantinopolju - Aya Irini - Crkva Svetog Mira. Palata Topkapi sastoji se iz četiri dvorišta i četiri cjeline. Od vremena kada je 1453. godine sultan Mehmed II Fatih Osvajač osvojio Konstantinopolj i proglasio ga osmanskom prijestonicom, novoizgrađeni Topkapi saraj postao je sjedište novih vladara. Dobio je naziv po jednoj od kapija konstantinopoljskih zidina kroz koju je mladi, 22-godišnji sultan prošao na konju, osvojivši grad. Tokom četiri vijeka, od 1465. pa sve do 1856. godine, Topkapi je bio dvor turskih sultana.

¹⁴⁶ A. R. Sokolović, navedeno djelo, str. 59.

¹⁴⁷ Carska zapovijest

¹⁴⁸ Lala Hüseyin Paşa (umro 1572) bio je učitelj Selima II i sortirao je cvijet lalu čime je stekao slavu. Odrastao je u carskom saraju, a porijeklom je iz Slavonske Požege. Sultan Selim II ga je imenovao za guvernera Kutahije, a poslije toga je postao guverner Anadolije. Bio je u Konji 1568. godine, a dvije godine kasnije je postao guverner Kipra.

¹⁴⁹ A. R. Sokolović, navedeno djelo, str. 59.

¹⁵⁰ Vladao od 1566. do 1574.

„Sablja sile carske presječe pute u krčme,
I kao sinje more odijeli Stambol od Galate.

Sred vode i vatre stani se lađa rujnoga vina,
Vrijeme uništi slavlje i užitak harabatija.

Plam što povrh mora plamsa, ne mislite da je vinska galija!
To se more zaždilo od blijeska zulumćarske sablje cara Sulejmana.

Kao mladi mjesec svjetlost prosu po plavome moru.
Predstaviti' bi htjela zoru po valima s vinom izmješanim.

Zamuknu glas harfe i naja; nesta sreće da čaša po družini hoda.
Deder sad uživaj, o licemjerni bigote vremena!

Prazni su krčazi rujnoga vina; po krčmama nikog nema;
Strašnu su pustinju proizveli licemjeri na areni ovoj.

U tom društvu gdje bez prestanka unaokolo devet čaša hoda,
O Bakijo, kakav užitak može biti ovoga svijeta!?,¹⁵¹

Sličan sadržaj i formu ima i pjesma Bakijevo savremenika Nev'ija /Yahya Pir Ali (1533-1599) koji je svojevremeno pružao snažan otpor perzijskoj književnoj dominaciji i čiji se stihovi takođe odlikuju jednostavnim jezikom. Ovako glasi Delićev prevod u prozi:

¹⁵¹ A. R. Sokolović, navedeno djelo, str. 84.

„Kao srca ljubavnika razoriše krčmu,
U vjeru vjerolomnih pretvoriše čašu.

Skri se vino kao usne drage.
Kao oči drage nemilosrdno ubiše pijanicu.

Sve se bojim razlupat će vladar sudbine vremena
Ovo trošno nebo, misliće da je čaša od biljura“¹⁵²

Osmansko carstvo je u XVI vijeku bilo na vrhuncu moći što se ogledalo i u književnosti koja je proživljavala svoje zlatno razdoblje uživajući posebnu pažnju sultana i zaštitnika pjesnika Selima I¹⁵³ i Sulejmana Veličanstvenog.¹⁵⁴

Gajret u petom godištu 1912. godine donosi i Ćatićeve prevode stihova turskih sultana: Bajazita II,¹⁵⁵ jedan katren sultana Sulejmana I, kao i dvije pjesme Selima I sa perzijskog jezika, pod zajedničkim nazivom *Iz osmanlijske starije lirike*.¹⁵⁶ U napomeni Ćatić kaže:

„Sultan Selim I, zvani Javuz,¹⁵⁷ bijaše u svoje vrijeme najveći osmanlijski pjesnik. Pjevao je na turskom i perzijskom jeziku i ostavio iza sebe dva divana. Ja ću u jednom od idućih brojeva *Gajreta* iznijeti kratki prikaz književnog rada ovog velikog cara-pjesnika, kojeg zbog njegovih velikih državnčkih sposobnosti i vojničkih vrlina smatraju najvećim vladarem što ga je dala Osmanova dinastija.“¹⁵⁸

Pored toga što su bili zaštitnici pjesnika, pojedini turski sultani su ostali upamćeni i po tome što su sastavljali stihove. Ovdje ćemo prenijeti Ćatićeve

¹⁵² A. R. Sokolović, navedeno djelo, str. 65-66.

¹⁵³ Vladao od 1512. do 1520.

¹⁵⁴ Vladao od 1520. do 1566.

¹⁵⁵ *Gajret*, V, 1912. str. 179-180. Bajazit II vladao od 1481. do 1512.

¹⁵⁶ Isto, str. 174.

¹⁵⁷ Sin Bajazita II, Selim I, nosio je nadimak Javuz što znači Strogi, vladao je od 1512. do 1520. i prema nekim mišljenjima je najveći osmanski sultan. Iako je vladao relativno kratko, svega osam godina, tokom svoje vladavine uspio je povećati teritoriju Osmanskog Carstva za gotovo polovinu što se smatra njegovim najvećim uspjehom.

¹⁵⁸ *Gajret*, V, 1912. str. 140.

prepjev stihova sultana Sulejmana I, koji je među pjesnicima bio poznat pod imenom Muhibbi:

„U tužnome krugu, dušo, guslama mi grude sličē,
U tužnom su krugu moje oči – čaše, suze – piće

Glava mi je brdo mukâ, a oko mi bistro vrelo,
Povrh kojeg kao oblak dim uzdaħa mog promiće.“¹⁵⁹

Nefi je pseudonim osmanskog pjesnika i satiričara čije je pravo ime bilo Omer (1572 –1635). Došao je u Carigrad početkom XVII vijeka i pokušao je da pridobije sultanovu naklonost svojom poezijom, ali nije uspio kod Ahmeta I¹⁶⁰ i Osmana II¹⁶¹ da bi nakon toga sultan Murat IV¹⁶² prepoznao njegovu pjesničku vrijednost i dodijelio mu stipendiju. Čatić je pored članka pod naslovom *Pjesnik Nefija*, posvećenog ovom pjesniku panegiričaru i kritičaru prepjevao i oko petnaest njegovih distiha:

“Pero moje čudotvorno pjeva
Ljepše nego tisuću slavuja

Na sv'jetu mi niko ravan nije
Osim plamna Kemalova gaja

Svako slovice ciklus mi je tajni

¹⁵⁹ Gajret, V, 1912. str. 141.

¹⁶⁰ Vladao od 1603. do 1617.

¹⁶¹ Vladao od 1618. do 1622.

¹⁶² Vladao od 1623. do 1640.

Kemalova božanskog divana,

A svaka mu tačkica je mala

U srdašcu Enverinu rana.”¹⁶³

Bašagić je preveo odlomak Nefijeve pjesme *Kaside-i Medhije* koju je pjesnik sastavio u slavu najvećem perzijskom mističnom pjesniku Dželaludinu Rumiju. Prevod je objavljen u *Beharu*¹⁶⁴ pod pseudonimom Mirza Safet.

M. Handžić je preveo i poznatu Nergîsijevu¹⁶⁵ pjesmu o Sarajevu, a Safvet-beg Bašagić je objavio i prozni tekst o ovom pjesniku.¹⁶⁶

Ruhi Bagdadski, čije je pravo ime ‘Osmán, je rođen u Bagdadu. Njegov otac, Rumi u Bagdad je došao u pratnji Ajas paše, kojeg je 1541. godine sultan Sulejman I imenovao za guvernera provincije u kojoj je Bagdad bio glavni grad.¹⁶⁷ Rumi se nakon izvjesnog vremena nastanio u Bagdadu i priključio tamošnjem dobrovoljačkom korpusu, pa je i Ruhi tamo rođen. Ruhi je bio obdaren izvanrednim darom za poeziju i sa velikim oduševljenjem je posjećivao krugove učenih ljudi. Imao je naviku da se sreće sa mnogim dervišima i pjesnicima koji su dolazili u Bagdad. Tokom tih susreta organizovana su neizbježna takmičenja u recitovanju stihova i vodile su se rasprave i diskusije o književnim temama. Za života je obavio hodočašće i posjetio grob osnivača mevlevijskog derviškog reda u Konji. Odatle se vratio u Damask gdje je umro i bio spaljen. Iza sebe je ostavio jedan kompletan *Divan* mističnih stihova, pisanih običnim stilom, ali njegova slava u turskim književnim krugovima počiva na dobro poznatom *Tercî-i bendu*. Tačan datum Ruhijevog rođenja nije poznat, a umro je 1605. ili 1606.¹⁶⁸ u Damasku, u dubokoj starosti.

¹⁶³ Biser II, 1913-14, str. 167-169.

¹⁶⁴ Behar, I, 1900-01, str. 217-218.

¹⁶⁵ Glasnik islamske vjerske zajednice, XI, 1944, str. 161.

¹⁶⁶ Nada, 1896. II str. 89.

¹⁶⁷ E.J.W. Gibb, navedeno djelo, str. 186.

¹⁶⁸ Isto, str. 187.

Ćatić je, potpisan kao Šair¹⁶⁹ sastavio članak i o ovom poznatom turskom klasičnom pjesniku i filozofu i preveo je i više pjesama iz njegovog *Tercî-i benda*.¹⁷⁰ On u uvodnom dijelu članka pogrešno navodi da je Ruhi umro 1589. godine. Pored toga, članak sadrži veoma malo biografskih podataka o pjesnikovom životu što Ćatić objašnjava time da su i turski književni historičari i pisci u svojim raspravama pisali malo ili gotovo ništa o pjesniku koji je pripadao krugu starijih predstavnika osmanske književnosti, dok su drugim manje značajnim pjesnicima posvetili opširne stranice i još uvijek iznose: „kilometrima duge dizertacije kao o kakvim genijima i pjesničkim prometejima.“¹⁷¹

Autor s neskrivenim simpatijama govori o pjesniku kao o putniku koji je radi svoje pustolovne naravi i u potrazi za znanjem i ljudskim iskustvom prešao veći dio orijentalnog svijeta svog vremena, došao u kontakt s mnogim narodima na Istoku, proučio ih i svestrano se upoznao s njihovim životom i običajima. Za njega je Ruhi Bagdadski: „avanturist, bohem prvog reda, indiferentan prema svemu u svijetu, kao što se obično ponašaju pjesnici - *probisvjeti*, koji nemaju drugog zanimanja osim pjesništva. Svestrano poznavanje života i socijalnih prilika svog vremena i okoline, pa onda jednostavnost, ljepota dikcije i ritmička harmonija njegova umjetničkog jezika učinila ga je jednim od najvećih osmanlijskih pjesnika.“¹⁷²

M.Ć. Ćatić zapaža da su putovanja i susreti s različitim ljudskim naravima kod Ruhija izoštrili njegovu uređenu moć zapažanja ljudskih mana i psihološkog analiziranja, što se ogleda u sljedećoj njegovoj konstataciji:

„Poslovice veli - svijet je najbolja škola. I uistinu putovanje otkriva pred očima čovjeka horizont spoznaje života; ono čini, da čovjek pogledom prodre u dušu ljudi, da upozna njihovo društvo i sve njegove elemente, a to vidimo baš kod Ruhije.“¹⁷³...“Ruhijino je najbolje djelo *Terđž-i bend*, zbirka pjesama, koje se poput fino i umjetno izbrušenog dragog kamenja blistaju na vratu osmanlijske Melpomene. *Terđž-i bend* su podržavali mnogi kasniji pjesnici kao Sami-paša,

¹⁶⁹ arapski: pjesnik

¹⁷⁰ Gajret, V, 1912. str. 132-136.

¹⁷¹ Isto, str. 132.

¹⁷² Gajret, V, 1912. str. 132.

¹⁷³ Isto, str. 132.

Zija paša i dr. Ali ni jedan nije mogao ni mislima ni formom dostignuti svog velikog uzora.¹⁷⁴

Osnova filozofije *Terđ-i benda* je pjesnikova indiferentnost prema svemu u životu. Kod Ruhija jednaku vrijednost imaju napredak i nazadak, bogatstvo i siromaštvo, ljubav i mržnja, kao i ljudska sreća i nesreća. Ćatić ističe da pjesnik već početnim strofama svog *Tercî-i benda* osvaja dušu čitalaca velikom umjetničkom snagom, a kao ilustraciju navodi ove stihove:

“O nemoj mislit, da smo mi op'jeni
Sokom od grozda - iz čaše od zlata –

Duše nam samo *Elestu* opija;
Mi članovi smo dobrog Harabata.

Ljudima niskim, okaljana skuta
Čini se, da smo mi prljava žića;

Al mi tek usne cjelivamo čaše,
I meke dlane miloga nam bića.

Mi na ovome prolaznome sv'jetu
Nit smo vladari, ni bosjaci goli;

Poniznim ljud'ma ponizit se znamo,
Pram oholima stostruko smo 'holi,

¹⁷⁴ Gajret, V, 1912. str. 132.

Ah, čemu težiti prvenstvu i časti
I šta li lažni sjaj je ovog sv'jeta?

Ta boravište naše je – mejhana
Štono se diže u vis na kubeta.

Sv'jedno je nama, što sebičnjak gordi
Od našeg oka daleko se kreće –

Mi smo na glasu kao vješti strebci,
Na tle nam nikad str'jela pasti neće.

Mi nikad n'jesmo težili za time,
Da vrijegjamo i korimo koga;

O glavu čaše razbijamo samo
Asketi, koji zavarava Boga.¹⁷⁵

Mi s dobrim ljud'ma pijemo u društvu
I nikad svagje nema megju nama –

Ah! Mi smo pjani: opila nas ljubav

¹⁷⁵ Gajret, V, 1912. str. 133.

U zakucima mejhanskoga hrama.”¹⁷⁶

Ćatić ima namjeru da u Ruhijinim stihovima iščita njegovu filozofiju života. Ta filozofija je sadržana u poruci da čovjek ako želi da osjeti život mora da se oslobodi i distancira od svega što ga okružuje na ovom svijetu; mora biti ravnodušan prema udobnosti isto kao i prema nevolji, prema bogatstvu i siromaštvu. Samo na taj način može dosegnuti savršenstvo i potpunu ljudsku individualnost. Ćatić ističe pjesnikove pantagruelističke nazore i ideje o životu i svijetu koje su za pjesnika osnova i zakon života po kojem se sve u svijetu mijenja. Ilustracije radi Ćatić prenosi ove Ruhijine stihove:

“Kad zdravlje bolest slijedila ne bi,

A nesnošljivi mahmurluci piće,

Sastanak rastanka kad ragjao ne bi,-

Kako bi tad krasno bilo žiće!”¹⁷⁷

Nakon ovih stihova Ćatić citira sljedeće u kojima se pjesnik vraća svojoj pantagruelističkoj filozofiji i u kojima je predstavljen pjesnikov životni princip. On se ogleda u tome da čovjek može postići sreću i blagostanje samo ukoliko pokazuje zadovoljstvo životom koji mu je sudbinski predodređen:

“Ah, na ovome ništavome sv’jetu

Tek onaj znade, što je sreća prava,

¹⁷⁶ Gajret, V, 1912. str. 133.

¹⁷⁷ Isto, str. 134.

Veselje što ga nikad ne opija,

Niti ga boli od bijede glava...”¹⁷⁸

Za Ćatića je pjesnikova filozofija ravnodušnosti nužna posljedica njegovog kosmopolitizma, ali on ističe da uprkos tome ponekad i srce ovog pjesničkog boema osjeti nostalgiju i čežnju za napuštenom dalekom domovinom:

“Putovah svuda i nigdje ne nagjoh

Ni jednog mjesta, što ti užitak pruža;

Ja opet sad ću krenuti u Bagdad,

- U postojbinu rumenije ruža.”¹⁷⁹

M. Ć. Ćatić tumači i osvjetljava pjesnikovu poziciju i u pogledu duhovne pripadnosti određenoj filozofsko-islamskoj školi mišljenja i učenja. Povod nastanka sljedećih Ruhijevih stihova koji govore o pojedinostima šiitskog mezheba¹⁸⁰ Ćatić uzima kao podatak o pjesnikovim stavovima prema ovom derviškom redu:

„Bagdad je čista i blistava školjka,

A Nedžef je biser što se u njem krije-

¹⁷⁸ Gajret, V, 1912. str. 134.

¹⁷⁹ Isto

¹⁸⁰ Isto

Jest, on je biser, pram kojem je alem

Otpali komad razbijene testije.“¹⁸¹

Ćatić iz ovih stihova izvodi zaključak da je pjesnik bio pripadnik šiitskog mezheba¹⁸² jer slavi grad Nedžef u kojem su se od davnina sastajali i okupljali najglasovitiji perzijski učenjaci i mudžtehidi,¹⁸³ iako po njegovim riječima taj grad u pjesnikovo vrijeme nije pripadao teritoriji Osmanskog carstva. Takođe iznosi stav i da je mnogo perzijskih pjesnika misticizma imalo uticaja na Ruhijina filozofska promišljanja o svijetu i životu. Ruhi je svojom satikom ismijavao poroke i mane okoline u vremenu u kojem je živio što je vidljivo iz stihova koji slijede u Ćatićevom prevodu:

„U rječima se o *Tajnom* i *Javnom*

Tek besmislena sofistička skriva;

Ta svega bitka početak i konac

Na jednoj samo tački se osniva...

Ja jednog jutra u džamiju dogjoh,

Da vječnom Bogu pomolim se tudi –

I vidjeh u njoj, gdje u krugu sjedi

Cijeli čopor zabludjelih ljudi.

¹⁸¹ Gajret, V, 1912. str. 134.

¹⁸² Mezheb je metodologija ili način kojim se na neki od mudžtehida služio rješavajući određena šerijatska pitanja. Može se reći da je mezheb, fikhska škola koja je utemeljena na određenom programu i metodologiji u rješavanju pitanja kojim se služio mudžtehid. Kao što postoji veliki broj učenjaka koji su se osposobili i usavršili u hadiskoj nauci, tako postoji i veći broj mudžtehida koji su se osposobili u oblasti fikhske nauke. Postoje 4 velika mudžtehida – imama i njihovi mezhebi.

¹⁸³ Mudžtehid je poznavalac šerijatskog prava koji je svojim znanjem sposoban da rješava vjerska pitanja na temelju Kur'ana, hadisa i ostalih izvora šerijatskog prava.

Neki su tespih držali u ruci,
Jedinstvu neki zeneseni b'jahu,
A svakome se sa jezika čulo:
O slava čelu i zlatnom pendžahu!

I ja im rekoḥ: Šta li to brojite?
I kakva to je trgovina ovdje?
Kad o Alahu i o poslaniku
Spomen vam nikad na srce ne dogje. -

Jedan će na to: Vladar našeg grada,
Čija se slava na daleko ori,
Dolazi vazda u džamiju ovu,
Narodu svom da dobra djela tvori.

Svojoj sirotinji on darove d'jeli
Pendžah i čel¹⁸⁴ mu sa dlana se toči;
Strpi se i ti, baš je sada vr'jeme,
Kad običaje on ovamo doći!¹⁸⁵

Ruhi ovim stihovima prikazuje uticaj novca na ljudski život i ironično ismijava okolinu koja robuje materijanim vrijednostima. Ovaj derviš i asketa veći

¹⁸⁴ Pendžah i čel – perzijska vrsta novca.

¹⁸⁵ Gajret, V, 1912. str. 134.

dio svog života proveo je u pobožnom povlačenju u osamu jedne tekije posvetivši se meditiranju i duhovnom uzdizanju. U svojoj poeziji ismijava ljudske mane poput zavisti i licemjerstva, kao i pohlepu za bogatstvom i vlašću. M.Ć. Ćatić ističe da Ruhi u svojim stihovima iznosi originalna zapažanja o religiji, koja upućuju na njegovu sufijsku orijentaciju. U analizi njegovog pjesničkog djela on polazi od nezaobilaznog mističnog, odnosno sufijskog konteksta stihova koji nose poruku u smislu da svaki pojedinac koji traga za unutrašnjim mirom i spokojstvom, te postignućem duhovne istine i ekstatičkog jedinstva sa Voljenim Bićem, kao krajnjim ciljem, treba da zaboravi uživanja na ovom svijetu.

Ćatić ističe da je Ruhi vladao jezičkim izrazom i pjesničkim stilom mnogo bolje nego mnogi drugi osmanski pjesnici: „imao je veliku umjetničku snagu pri spajanju riječi u ritmičku i melodioznu harmoniju. Šta više on je u pogledu jezika posebna individualnost na turskom parnasu. Bakija je u umjetnički jezik unio načičkanost i frazerstvo, a Ruhija u svojim pjesmama nikad nije birao riječi; one su mu – reko bi – same dolazile na vrh oštrog pera, ali su ipak sve elegantne, gizdave i prozirno istančane baš kao da su birane i mnogo vremena brušene poput dragog kamenja.“¹⁸⁶

M.Ć. Ćatić je prevodio i pjesme divanskog pjesnika Nedima kojeg književna kritika ubraja u najizrazitijeg predstavnika svoga doba. Njegovo pravo ime glasi Ahmed. Rođen je u Istanbulu oko 1681. godine. Njegov otac, Mehmed Efendi, služio je kao glavni vojni sudija za vrijeme vladavine osmanskog sultana Ibrahima I.¹⁸⁷ Nedim je započeo svoje obrazovanje u medresi gdje je naučio arapski i perzijski jezik. Nakon završetka studija radio je u oblasti šerijatskog prava. Napisao je nekoliko panegirika posvećenih Ibrahim paši i na taj način je uspio da se približi sultanskom dvoru. Umro je u jednoj pobuni janičara 1730. u Istanbulu.

Gajret u petom izdanju donosi i Ćatićev prevod jedne njegove šarkije.¹⁸⁸ Pjesma u prevodu je naslovljena *Iz osmanlijske starije lirike*:

¹⁸⁶ Gajret, V, 1912. str. 137.

¹⁸⁷ Vladao od 1640. do 1648.

¹⁸⁸ Šarkija je narodna pjesma koja ima umjetničku formu.

„O ti si sva ljepota ko b'jela vila što je!
Otmjena ti si gospa, prpošne kretnje su tvoje.
Na sv'jetu carica ti si; ah ti si sunce moje –
Bez c'jene čisti alem – milina tvoja to je.

O vitka tanana palmo u bašti opojna čara!
Koketne migove tvoje magičko oko stvara,
Megj' ženam' tebi nema u dražestima para –
Koketan smjeh ti je i govor i sve te manire tvoje.

O l'jepo slatko d'jete, dosta si u kući bila
I sa odgojiteljkom učila, vezla i šila –
Sad malo u baštu dogji, poslušaj slavuja mila!
Ti ocvala si ruža u bašti ljubavi moje.

Tvoja je opojna šetnja, tvoj džumbuš tako mio!
Za tobom uzdiše Nedim. Mjesec ti majka je bio.
A otac žarko sunce. Jer u tvom oku sam zrio.
Gdje sunce i mjesec jasni prosiplju zrake svoje. „¹⁸⁹

Muhammed Es'ad, poznatiji kao šejh Galib ili Galib dede rođen je u Jenikapiji/Yenikapı,¹⁹⁰ zapadnom dijelu Carigrada 1757. ili 1758. godine. Njegov otac Mustafá Rešíd Efendi bio je službenik kod nekoliko vezira, a kasnije je postao sekretar divana na carigradskoj porti. Čatić navodi da je šejh Galib prva znanja primio od svog oca, nakon čega je pohađao predavanja u Fatihovoj džamiji, gdje se među svojim drugovima odlikovao velikom inteligencijom i

¹⁸⁹ Gajret, V, 1912. str. 174.

¹⁹⁰ Luka i kvart u Istanbulu, na evropskoj strani Bosfora

svestranim shvatanjem naukom propisanih predmeta.¹⁹¹ Uz to je pjesnik slušao predavanje glasovitog mističnog djela *Mesnevije* pred tada, kako Ćatić kaže, poznatim perzeologom Neš'et efendijom/Khoja Nes'et,¹⁹² a to je djelo ostavilo snažan pečat na Galibov kasniji život i pjesnički rad.

Još tada, kao vrlo mlad dječak, Galib je radio kao niži činovnik kod velikog vijeća na porti.¹⁹³ Nedovršivši započete nauke, krenuo je u Konju, da se zaredi u derviški red Mevlevija¹⁹⁴ čiji je vatreni pristalica bio. Njegovo srce puno čežnje i velike mistične ljubavi, koju je crpilo iz *Mesnevije*, neodoljivo ga je vuklo posvećenom grobu njenog autora i velikog mističnog filozofa, Mevlani Dželaludinu Rumiju, koji je osnovao mevlevijski red. Njegov se grob u to vrijeme smatrao svetištem pobožnih derviša na cijelom islamskom Istoku. O šejhu Galibu, čuvenom liričaru i filozofu, Ćatić je sastavio jedan prozni tekst i naslovio ga *Osmanlijski pjesnik Galib-dede*.¹⁹⁵ Članak je kasnije preštampan u Sabranim djelima II.¹⁹⁶ Iz opširnih biografskih podataka koje Ćatić donosi izdvajamo ove:

„Galib je htio u glavnoj Konjijskoj tekiji kraj toga groba provesti tri godine propisnog dvorenja ali je morao ostaviti Konju i povratiti se u Carigrad. Poslije ovlaštenja na iršad¹⁹⁷ povukao se u očinu kuću na Sudlidži, gdje je počeo pisati svoje neumrlo djelo *Ljepotu i ljubav*. Već od tada su njegovi gazeli išli od ruke do ruke, a glas s jezika na jezik, te su članovi carigradske duševne aristokracije i pjesnici hrlili u posjete mladom mevlevijskom umjetniku, da u

¹⁹¹ Biser, 1912-13. br. 1, str. 125.

¹⁹² E.J.W. Gibb, navedeno djelo, Chapter V, The Romanticists, Sheykh Gálíb, str. 175-206

¹⁹³ Na zapadu je carski divan, odnosno osmanska vlada, bio poznat kao Visoka porta (Babu Ali).

¹⁹⁴ Tur. Mevlevi - Mevlevije su sljedbenici, derviši, sufijskog reda ili mevlevijskog tarikata kojeg je osnovao Mevlana Dželaludin Rumi 1273. godine. Pripadnike ovog reda ponekad na zapadu nazivaju vrteći derviši jer se dio njihovog duhovnog ostvarivanja i približavanja Bogu sastoji od plesa u kojem se oni okreću uz muziku frula, bubnjeva i melodije ilahija. Obučavanja derviša mevlevijskog reda obuhvata vježbe plesa u kojim derviši prva dva nožna prsta desnog stopala pričvrste za pod, a zatim se okreću oko njih. Ples je postao formalni dio mevlevijskog metoda sa Rumijevim nasljednikom, njegovim sinom Veledom. Za vrijeme mevlevijskog plesa ovčija se koža stavlja na pod i simbolizira prisustvo Šemsija Tabrizija, misteriozne ličnosti koja je kod Dželaludina Rumija, čiji je on bio prijatelj, probudio svijest o Bogu. Izvođenje derviškog plesa traje oko sat vremena. Mevlevijski red bio je jedno vrijeme zabranjen u Turskoj kao i svi sufijski redovi u vrijeme početaka sekularizacije države, 1925. godine, da bi im kasnije bilo ponovo dozvoljeno da se vrate u život Turske. Pojedine mevlevije su izvodili predstave svoje muzike i plesa i na Zapadu.

¹⁹⁵ Biser, 1912-13., br. 1. str. 124-128; 155-159; 173-176.

¹⁹⁶ Sabrana djela, II, Tešanj, 1968. str. 87-95.

¹⁹⁷ Duhovno vođstvo

njegovom društvu provedu po koji čas, smatrajući ga dragocjenim užitkom i nasladom.¹⁹⁸

Kad je glavar mevlevijske tekije u Galati, Numan beg bio razriješen tog zvanja, na njegovo mjesto bijaše imenovan neki šejh iz unutrašnjosti, koji ne prispjevši u Carigrad – na putu umre. Tada, posredovanjem tekijskog šejha na Jenikapiji na to važno mjesto bio je izabran Galib, a taj se izbor u carigradskim učenim krugovima smatrao velikim i rijetkim događajem, jer Galib svojim znanjem, svojim uzornim i otmjenim životom bijaše jedinstvena pojava među tadašnjim pjesnicima i obrazovanim ljudima turske prijestonice. Od tog časa galatska je tekija bila stjecište osmanske elite, a njezin glavar najpopularniji i najomiljeniji čovjek u Carigradu. Svaki gazel, svaka riječ mladog galatskog šejha-kako ga tada nazivahu – prenosila se s usta na usta, a ugled mu sve više rastao, pa i sam sultan reformator Selim III često bi pohodio galatsku tekiju, gdje bi se u njegovoj prisutnosti obavljalo bogoslužjenje uz propisane mevlevijske ceremonije. Sultan Selim III je neizmjereno cijenio i poštovao šejha Galiba, pa ga je češće i nagrađivao carski i obilato. Tom vladarevom naklonošću prema pjesniku mnogo se koristio i mevlevijski red, naročito galatska tekija. Sultan Selim III je na Galibov prijedlog popravio *zelenu kupolu* na turbetu Mevlana Rumije u Konji i mevlevijsku tekiju u Galati.¹⁹⁹

„Kroz svoj kratki život Galib je mnogo učinio za osmanlijsku literaturu, ostavivši iza sebe jedan veliki kompletni *Divan* gazela, munadžata (himna Bogu), natova (pjesma u slavu peygambera), zubaija itd. i najljepšu tursku pjesničku pripovijest *Ljepotu i ljubav*, kojom je na istoku prvi udario temelj simbolističkoj poeziji. Osim toga napisao je komentar na *Mesneviju* i arapski komentar na K'josedž- dede-ovo mistično djelo *Sohbetus-sofije/Intimni razgovori*. Galibovi svi gazeli osnivaju se na misticizmu i baš misticizam je poglaviti uzrok, da je on u svojoj *Ljepoti i Ljubavi* krenuo simbolističkim smjerom.“²⁰⁰

Galib ne prihvata njegove literarne prethodnike isto kao ni savremenike; on ne trpi zastarjelosti nego insistira na novim oblicima, idejama i slikama koje

¹⁹⁸ Biser, 1912-13., br. 1. str. 124.

¹⁹⁹ Isto, str. 125.

²⁰⁰ Biser, 1912-13. br. 1, str. 155.

unosu u osmansku poeziju i na taj način stvaraju osnov njevoj kasnijoj reformi i preporodu. O tome i sam Galib dede pjeva. Takav primjer susreće se u narednim stihovima koji predstavljaju pjesnikov osvrt na vladajuće poetske okvire i njegovo mjesto u njima. Stihove koji ukazuju na pjesnikovu potrebu da istakne vlastiti značaj²⁰¹ čitamo u Ćatićevom prevodu:

„Za dikcijom izvakanom nemoj pružat ruke;

Mi imamo nove misli, ljepote i i zvuke.

Svojim štilom nadmašismo štil pravih pjesnika,

Propjevasmo riječima drugoga jezika.

Haj, ono je junak pjesme,

Što nov put otvara

I stihove elegantne i konkretne stvara!

Ja u hazni poezije nove slike stvorih –

Ah, tu haznu ja otvorih, ja je i zatvorih!“²⁰²

U vrijeme kada se šejh Galib pojavio na književnoj pozornici Nabi je još uvijek bio najslavniji pjesnik i najpriznatiji autoritet na osmanskome parnasu. I sto godina nakon njegove smrti Nabi je sačuvao svoju popularnost i reputaciju među pjesnicima i ljubiteljima književnosti. Ćatić nabroja umjetnike koji su pjesnika *Hajrabada* priznavali i smatrali ga prvakom osmanske pjesme svoga doba i pominje Samija, Beliga, Ragib-pašu Kodže i na kraju dodaje i pjesnika Sabita Užičanina. Brojne pohvale izrečene na račun ličnosti i pjesništva Nabija i njegov pjesnički autoritet koji je uživao, jedino mladi galatski šejh nije mogao prihvatiti.

²⁰¹ Biser, 1912-13. br. 1, str. 155.

²⁰² M.Ć. Ćatić, navedeni članak, str. 155.

On je za najveće učitelje držao i priznavao Mevlanu Dželaludina Rumija i Ševketa Buharija. Isticao je ponosno da nikad neće prestati njegovo traganje za novim idejama koje još nisu bile opjevane u divanskoj književnosti. Nabi, koji nije imao pravog pjesničkog poleta i pjesničke mašte, nije mogao u turskoj klasičnoj književnosti ništa veliko stvoriti time što je svojim profanim frazama u jednostavnoj i ograničenoj formi i slici htio da da pečat jednoj književnosti i filozofiji. Nabijina romantična mesnevija *Hajrabad* nije mogla imati osobite vrijednosti kao umjetničko djelo za Galiba koji je bio svestrani poznavalac perzijske književnosti i tradicije. Ipak Galibovi savremenici Vehbi, Sururi, Ajni i drugi: „obični verzifikatori o tom nijesu kao on mislili: oni nijesu shvaćali, šta znači književni preporod, pa je za njih Nabija bio svakako majstor i uzor, kojeg su u svojim djelima oponašali.“²⁰³

Da bi otklonio predrasude svojih savremenika i nerazumijevanja s kojima se suočio u vlastitoj sredini, da dokaže neistinitost njihovih tvrdnji kako je *Hajrabad* nemoguće oponašati, šejh Galib je u pjesničkom elanu napisao svoju mesneviju *Ljubav i ljepotu*. Nakon toga im je uputio u stihovima poruku sljedeće sadržine koju čitamo u Ćatićevom prevodu u kojem su u potpunosti sačuvani rima i ritam originala:

„Meni Bog je u mladosti ono dao,

Što je Nabi teškom mukom postigao!“²⁰⁴

Kontekst ovih stihova upućuje na Galibovu percepciju sebe kao pjesnika i njegovo tretiranje vlastite poezije. Pjesnik želi da se osvrne na svoje stvaralaštvo i svoju poetiku, favorizirajući vlastite stihove u odnosu na pjesnika Nabija, te je izrazio stav da njegovo stvaralaštvo ne zavisi samo od njega, odnosno da nije on sam zaslužan za vrijednost i inspiraciju u poetskom stvaralaštvu. Pjesnik ovim

²⁰³ M.Ć. Ćatić, navedeni članak, str. 155.

²⁰⁴ Isto

stihovima umanjuje svoju ulogu u nastanku njegovog djela i pripisuje je višoj sili, odnosno, Uzvišenom Bogu.

I odista od pojave pjesnikove čuvene ljubavne pripovijesti *Ljepota i ljubav/Hüsn-ü Aşk* napisane u mesneviiji više se nije moglo pisati i pjevati kao ranije. E.J.W. Gibb²⁰⁵ je ovo djelo po ljepoti uporedio sa Fuzulijevim *Medžnun i Lejla* koje je ranije nastalo i po njegovoj ocjeni ovo su dva najljepša umjetnička djela napisana u formi mesneviije na osmanskome turskom jeziku. Ćatić na ovaj način objašnjava ovu poemu: „*Ljepota i ljubav* je: “jedna velika alegorička priča, čija su lica same personifikacije i simboli. Mi ćemo ovdje u glavnom iznijeti njen sadržaj, da čitatelji uzmognu sami stvoriti sebi sud o pjesničkoj veličini mladog galatskog šejha. Pošto pjesnik *Ljubav* uzima kao muško lice, a ta je riječ u našem jeziku ženskog roda, mi ćemo ovdje uzeti mjesto *Ljubavi* riječ *Sevdah*, radi lakšeg shvaćanja, jer - mada *Sevdah* znači zapravo *ljubavna melanholija*, kod nas se upotrebljuje u istom smislu kao i *ljubav*.”²⁰⁶ Prenosimo i mi fabulu ove priče u Ćatićevom prevodu, u kratkim crtama:

Ljubav i *Ljepota*, mladić i djevojka iz plemena Beni Mahabbet²⁰⁷ zajedno uče u školi poezije pred učiteljem *Ludilom*. Od vremena do vremena igraju se u blizini *Jezeru blagoslova*, koje se nalazi na šetalištu, zvanom *Zabavište smisla*. Čuvar ovog šetališta jedan *starac mladog srca* po imenu *Riječ*, skrbnik je i zaštitnik *Ljubavi*. *Zanos* ili *Čežnja* – to je neka osoba nevaljala, koja sprečava sastanak i razgovor između *Ljubavi* i *Ljepote*. Tada *Riječ Ljubavi* veli da napiše pismo, i da će ga on odnijeti. *Ljepota* ima odgojiteljicu *Nevinost*, koja je savjetuje i čuva od zabluda. Između zaljubljenih nastaje izmjena onih lijepih mističnih pisama, u kojima je pjesnik izlio iz svog pera sve osjećaje mistične ljubavi i umjetničku moć svoje duše. *Riječ* odvraća *Ljubav* od borbe sa *Zanosom*, ili *Čežnjom*, koja mu se ne da s draganom sastati. I *Ljepoti* njena odgojiteljica savjetuje ovako: -Ne smiješ otkriti tajnu svog zaljubljenog srca jer ćeš se inače poslije ljuto kajati. Tu sramotu ne bi mogla ispričati kod *Ljubavi*; on ti ne bi oprostio. Ti si djevojka. Strpi se, budi dostojanstvena! Kao što *Ljepota* ima svoju odgojiteljicu *Nevinost*, tako i *Ljubav* ima svog vaspitača koji se zove

²⁰⁵ E.J.W. Gibb, navedeno djelo, str. 88.

²⁰⁶ M.Ć. Ćatić, navedeni članak, str. 159.

²⁰⁷ E.J.W. Gibb, navedeno djelo, Chapter V, The Romantics, Sheykh Gálib, str. 198.

Požrtvovanost. Taj vaspitač zajedno sa *Ljubavi* ostavlja postojbinu i kreću na put, da pošto-poto otmu *Ljepotu* iz ruku *Zanosa* ili *Čežnje*. *Ljubav* i *Požrtvovanost* polaze na put i na prvom konaku padaju u jednu duboku jamu. Vojnici gospodara ove jame, nekog groznog diva uhvate putnike. Svežu im ruke i noge, pa ih zatvore u neke mračne prostorije i počnu ih uhranjivati, da ih poslije njihov gospodar pojede. *Ljubav* na kraju svih tih muka i nevolja ponosno u lice divu veli, da je pripravan umrijeti. U tom im dolazi *Riječ* u spodobi jedne ptice, spušta u jamu konopac i napolje ih izvuče. Sada se dva putnika nalaze u *Ruševini žalosti*. Tu je velika zima, snijeg i led. Gospodarica ovih ruševina, neka vještica imenom *Sova* zaljubi se smrtno u mladića i obeća mu, da će cijeli svijet začarati i njemu ga u vlast predati; ali kad je *Ljubav* s prezirom odbije, ona ga objesi i prikuje s četiri klinca o neko ogromno stablo. *Ljubav* i tada uvijek misli na svoju ljubavnicu, koja mu dugo vremena nije ni pisala, niti štogod poručivala. U tom dolazi *Riječ*, uništi *Sovine* čarolije i izbavi *Ljubav* iz muka, na koje je bio stavljen. *Riječ* ubija vješticu *Sovu* i *Ljubavi* predaje dvije stvari, koje mu je *Ljepota* na dar poslala i to: poput tetrijeba, brzog crvenog konjica, koji je od glave do nogu pokriven ružičastim pokrovcem i krvavi mač, koji na svom vrhu krije grozničavu smrt. Kako je taj mač oštar razumije se iz samog njegovog imena: *mač uzdaha*. *Ljepota* je *Požrtvovanosti* poslala na dar krila. *Požrtvovanost* ih stavi, a *Ljubav* opasa mač i uzjaše konjica, pa opet nastaviše svoje putovanje. Danju i noću putuju i *Ljubav* od umora često klone i padne u očaj, ali ga *Požrtvovanost* potiče na ustrajnost. Iza toga *Ljubav* ubija u putu toliko divova, vještica, avetinja i džina. Već bijahu prošli kroz *Ruševine žalosti* i preostalo im je još, da preplove *More ognja* i prođu pokraj *Palače tuge*. Brzi konjic pod *Ljubavi* poput *Anka-ptice* preleti preko *Mora ognja* i padne na obalu, koja bijaše lijepa poput rajске bašte. *Riječ* se pojavi u prilici papagaja i *Ljubavi* prorekne: - kineski car ima jednu kćer, imenom *Ključarica uma*, koja u ovu baštu uvijek dolazi na šetnju, šteta za tebe, što ćeš se u nju, protivno svojoj volji, zaljubiti. Ovo proročanstvo papagajevo obistinilo se i *Ljubav* se zaljubi u *Ključaricu uma*. Ona zbilja dolazi i uzima *Ljubav* u naručje i unatoč protivljenju *Požrtvovanosti*, odnosi ga u tvrđavu. Čim je s njim ušla sva se vrata na gradu pozatvaraše i oni unutra ostanu zatvoreni i odijeljeni od čitavog svijeta. Zidovi ove velike tvrđave bijahu svi ukrašeni slikama. I ovdje *Ljubav* na savjet *Požrtvovanosti* uzjaše svog konjica i pobjegne; ali opet prolazi kroz sve kušnje što ih je prije doživio: pada u jame, zarobljavaju ga strašila i preplivava

preko *Mora ognja*. Napokon, pri ulazu u grad cijela vojska svjetala okruži *Ljubav* i prati ga do palača, u kojim stanuje *Ljepota*.²⁰⁸

Tu je rasplet cijele pripovijesti nakon svih iskušenja kroz koja je *Ljubav* morao da prođe dok nije stigao do svog ideala *Ljepote*. Jasno se vidi da je pjesnik želio spjevati poemu u formi mesnevice koja će biti u maniru klasičnih, kakva je *Lejla i Medžnun*, tasavufsko-ljubavne sadržine, i ispričati priču na način na koji se niko u orijentalno-islamskoj književnosti nije do tada tako istakao. Također se uočava da je Galib bio upoznat sa svim klasičnim mesnevijama ljubavne tematike, te da svoju inspiraciju nije tražio van likova i motiva orijentalno-islamske književne tradicije.

Za Ćatića je ovo djelo najviša tačka do koje je simbolizam mogao dosegnuti, a dva bitna elementa na kojima se Galib-dede najviše zadržao i pokazao snagu svog stvaralačkog genija, ideja i pogleda na život su misticizam i poezija. U ovom članku su prepoznatljivi elementi Ćatićeve privrženosti Galibovim filozofskim postavkama i misticizmu. On na sljedeći način čitaocima objašnjava priču - onaj ko dobrovoljno proživi sve nevolje i patnje, naposljetku dolazi do svog cilja i ubire plodove. U tome on vidi životni princip i filozofiju koja je za njega aktuelna i na početku XX vijeka. Za njega će samo onaj ko se ne plaši životne borbe, ko hrabro i energično korača na putu života i savladava sve prepreke, bez sumnje na koncu steći blagostanje. Na kraju čitaocu poručuje da otkloni strah od svega što postoji, da snosi nevolje i postojano radi i da je to svjetlost koja pokazuje put napretku i sreći u životu. Za Ćatića je osmanska poezija do vremena Galibove pojave prošla sve faze svoje evolucije i sve moguće uticaje i nije bilo predmeta koji nije bio opjevan, niti pjesničkih figura i tropa koje nisu bile upotrijebljene. Stare misli i forme su se ponavljale i na taj način je oblikovan orijentalno estetski ukus. Ćatić zaključuje da članovi literarnog ambijenta koji su se okupljali po carigradskim kafanama, ispijajući kafu i pušeći nargilu dok su razgovarali o pjesmi i lijepoj knjizi i recitovali stihove Ragib pašinog *Munšiat*a nisu mogli razumjeti mladog galatskog šejha i njegovo mišljenje o umjetnosti,²⁰⁹ jer se on svojim mislima i idejama uzdigao iznad svoje

²⁰⁸ Biser, 1912-13. br. 1. str. 173-176.

²⁰⁹ Isto, str. 156.

sredine. Pjesnik Galib je tek kasnije stekao zasluženu slavu kod čitalaca koja je bila izostala u prvim danima njegove umjetničke karijere.

Osim među ljubiteljima mevlevijskog reda, koji su ga cijenili kao drugog Mevlana Rumiju, on je bio veoma poštovan i kod visoke carigradske aristokratije. Veoma su ga uvažavali ministar vanjskih poslova, Rašid efendija, šejhul-islama Esad zade Šerif efendija, ministar finansija Šerif efendija, kao i prvi sultanov sekretar, Ahmed efendija. Naročito je njegov ugled bio porastao tim, što ga je sultan Selim III lično uzeo pod svoje okrilje i zaštitu, cijeneći ga kao učenjaka i pjesnika, pa ni literarni krugovi, kojim je njegov umjetnički glas bio zazoran, nisu mogli otvoreno osporiti veliku Galibovu pjesničku vrlinu i sposobnost. I carska sestra, princeza Beghan gajila je veliko poštovanje i duboku odanost nježnom galatsko šejhu. Dok ga je ona ljubazno oslovljavala sa: *pamučni moj šejhu*²¹⁰ pjesnik joj je sav razdragan uzvraćao ovim stihovima:

„Svjetlom svoje milosti je

Dušu moju ispunila

I srce mi porušeno

Jednom riječi popravila“²¹¹

Ćatić iznosi i podatak da je princeza prvu zbirku Galibovih pjesama ukoričila i pozlatila, pa ih pjesniku poslala. Galib joj je tom prilikom spjevao pjesmu zahvalnicu, u kojoj je slavio nju i njenog brata sultana, a za koju je bio nagrađen s deset hiljada dukata u zlatu. Ćatić ukazuje i na činjenicu da Galib zbog naklonosti sultanove porodice nije mogao da stekne slavu pišući panegirike poput pjesnika Nefija ili gazele poput Fuzulija.

M.Ć. Ćatić ističe da je Galib u svojoj mesneviji skupio najnovije riječi, najnovije slike, koje do tada nisu bile poznate u osmanskoj literaturi. Ćatić zapaža

²¹⁰ Biser, 1912-13., br. 1. str. 156.

²¹¹ Isto, str. 128.

da je Galibova mašta na pjesnika djelovala vrlo podsticajno, ističući njegovu fikciju i pjesničku kreaciju kao osnovne kriterije uspjeha njegove poetike. Galib je unutar strogo određene forme i sadržaja divanske poezije, pronašao nova rješenja, nove riječi i do tada neizgovorenu kombinaciju simbola i motiva koji su bili u upotrebi, čime je pobudio kod čitalaca drugačije slike i pojmove. Ćatić konstatuje da Galibovi stihovi donose viziju koja je plod njegove kreativne mašte i govori o pjesnikovim razmišljanjima o estetskom kriteriju poetike osmanske divanske tradicije, te vlastitom mjestu unutar nje.

M.Ć. Ćatić takođe, naglašava da je Galibov opis zimske noći: „unikum u istočnim književnostima, s toga ćemo ga mi ovdje makar u mršavu prevodu donijeti pred čitaoce,“²¹² te citira sljedeće stihove:

„Kroz pustinju neku mračnu iznenada
Zabludila crna noćca s tisuć jada,
Kroz pustinju – sačuvaj nas Bože sveti –
Gdje džilita igraju se džini kleti.
Strah s očajem pomiješan svuda vlada.
Sada tmina, a sad snijeg zemlji pada,
Pa dok sn'jeg se s tminom grli i cjeliva –
Mrak i svjetlost u jedan se kalup sliva.“
Od studeni sledila se mjesečina,
Mjesto rose živa prši iz visina.
Noć u b'jelu gazelu se pretvorila,
A poljana tamjanom se ispunila.
Kud pogledaš: u snijegu mrak se čini
Kao zjena našeg oka u bjelini.
Gle, ko da je s plavog neba led otpao
I u sitnim kapljicama zemlji pao.“²¹³

²¹² Biser, 1912-13., br. 1. str. 175.

Za Ćatića je karakteristično to što je distihe ispjevane na turskom jeziku prevodio u strofe sastavljene od četiri stiha vješto odabirući rimu i ritam:

“Niz ramena prosu joj se

Sa koprenom kosa vrana

I razviše st'jeg ludila

Mnoga srca razdragana.

S čežnjom silnom u prahu sam

Trag joj stope pogledao

I iz njene pijuć ruke,

Nožice joj cjelivao.

Kad god na drum Galib svrne

Šumnu r'jeku pjesme svoje,

Tuda niko proć ne može,

Da od milja ne zapoje.”²¹⁴

Za Ćatića je Galib, uz Ruhija Bagdaskog, još jedna složena pjesnička figura koja sadrži religiozne, filozofske i intelektualne elemente koju je najviše od svega opsjedala ljubav prema Bogu. On pjesnika Galiba u umjetničkom pogledu izdvaja od ostalih osmanskih i drugih pjesnika orijentalno-islamske književnosti i iznosi stav da je on jedna od najmarkantnijih pojava na osmanskom parnasu starijeg doba i po obimu i po kvaliteti svojih pjesničkih radova i da zauzima značajno mjesto među najboljim umjetnicima cijelog islamskog Istoka. Ćatić ne vidi čovjeka o kojem Galib pjeva kao: „najniže stvorenje, što se na zemlji miče

²¹³ Biser, 1912-13., br. 1. str. 175.

²¹⁴ Isto, str. 127.

kao kod Homera, nego najsavršenije Božije djelo i krajnja svrha²¹⁵ svih ostalih bića i dodaje da, ako je dubokom tasavufskom pjesniku jednom pošlo za rukom, da velikom mističnom ljubavi i intuicijom otkrije svijet jedinstva i Istine, onda je on i smisao života shvatio i sve praznine, koje mu duh ubijaju, ispunio svjetlom Božijeg jedinstva. Ćatić izvodi zaključak da i ako se katkada nađe po koji pesimistički stih i izliv iz Galibovog srca, koje svoj mistični ponos tako visoko drži, ipak se ne smije tumačiti da bi kakva skeptična nota mogla zavladati prozirnim prostorima njegove velike duše. U tom kontekstu Ćatić citira sljedeće pjesnikove stihove:

“Srce moje, srce moje,

Što te tako tuga mori?

Ah, ma da si ruševina,

Ti si hazna začarana

Gdjeno silno blago gori.

Ti si biće uzvišeno:

Pokretima svojih krila

Angjeli ti klanjaju se –

Ti si duša: blizanac ti je

Dah velikog Džebraila.

Dobro motri bivstvo svoje:

Ti sveg sv'jeta suština si,

Diglo si se iznad svega.

Ti si čovjek... u očima

Vasione zjenica si!..”²¹⁶

²¹⁵ Biser, 1912-13., br. 1. str. 159.

²¹⁶ Isto, str. 126.

Poslije pjesnika Nedima i šejh Galiba u divanskoj književnosti osmanskog perioda ne može se pronaći niti jedna tako snažna pjesnička ličnost koja bi se posebno izdigla među drugim stihotvorcima tog vremena kadra da je obnovi i oživi.

Ćatić je o svakom od divanskih pjesnika kojeg je prevodio dodao i poneku kritičko-anegdotsku zabilješku sa navodima o njegovom fizičkom izgledu i karakternim crtama. Ostavio nam je jednu galeriju umjetnički živih likova koji su djelotvorno nametnuti vizuelnom senzibilitetu čitaoca. Izabrali smo jedan zanimljiv odlomak za kojeg vjerujemo da je dovoljan da se osjete Ćatićeva izrazita umjetnička sposobnost i njegov spontani talenat za satiru i karikaturu:

„Ne znam zašto, ali meni je izmegju sviju predstavnika osmanlijskog parnasa iz prvog perioda, pa sve do Tevfik Fikreta najsimpatičniji svojom pojavom i svojim manirima šejh Galib. Fuzulija, taj rastrešeni ljubavnik, taj tužni slavuj najčešće lirike osmanlijske, bez sumnje je bio priprosti derviš sa poderanim gjubetom i neuredno omotanim turbanom oko glave. Nefija mi pak po svojim pjesničkim tvorevinama izgleda kao kakav u licu opaljeni korpulentni janjičarski aga, s krupnim glasom i debelim pogledom, koji se tek povratio iz dugogodišnje vojne, a na čijem oholom licu imade više izražaja surove ćudi i naprasitosti, nego li miline i blagosti. Za Nedima se opet svakako zna, da je bio garav i bekrija par excellenc.“²¹⁷ ...Galibovu pak pojavu ja sebi ovako zamišljam - to je umiljat i otmjen mevlevijski šejh crne pune brade, tankih obrva, zelenih očiju, koje gore vatrom neobuzdane ljubavi, krupnih trepavki, bijela lica, malko natrag zabačene odmjerene glave sa tankim zelenim turbanom. Čini mi se kao da ga sada vidim kako kroz avliju mevlevijske tekije u crnom dugom gjubetu stupa ritmičkim korakom izmegju poredanih odanih mu derviša, koji ga dubokim naklonima s rukom na srcu pozdravljaju, a on im odzdravlja s onakvim osmjehom na usnama, kako ga kod svoje drage zamišlja.“²¹⁸

Biser je objavio i Ćatićev prozni tekst *Misticizam i Utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*²¹⁹ koji predstavlja sintezu njegovih članaka o pojedinim

²¹⁷ Biser, 1912-13, br. 1, str. 127.

²¹⁸ Isto, str. 127.

²¹⁹ Isto, str. 5 i 75-76.

pjesnicima i proznim piscima tasavufskog usmjerenja i upućuje na Ćatićevo široko poznavanje kulturno-istorijskih i književnih prilika osmanskog vremena.

Iako Bećir Džaka kaže da u ovom njegovom radu ima „diskutabilnih stavova što bi zahtijevalo poseban osvrt,²²⁰ ovaj tekst svjedoči o tome koliko je pjesnik gajio interesovanje za islamsko - filozofski pravac tasavuf koji je ostavio dubokog traga i u osmanskome pjesništvu. U tekstu autor ističe da su osmanski pjesnici trope, slike i figure za svoja djela preuzimali iz perzijske i arapske poezije, te je stoga i njihov jezik obilovao arapskim i perzijskim riječima. Ćatić potom tasavuf objašnjava pomoću misticizma i simbola, koji su kao i sama pjesma višeznačni, a motiv je prikriven metaforom. Pjesniku nije namjera da u svom pjesničkom zanosu hvali objekte, već da slavi Boga, kao prauzrok tih objekata. M.Ć. Ćatić na kraju donosi zaključak da je misticizam ostavio snažan uticaj na osmanske pjesnike. Pored ovih komentara, Ćatić u tekstu govori i o pjesniku šejhu Širaziju iz XIV vijeka koji je na turski jezik preveo *Razijin cvjetnjak* donoseći objašnjenja za dvoznačne i višeznačne termine sufijske poezije čije korjene pronalazi u Aristotelovoj, kao i filozofiji drugih grčkih mislilaca.

Abdurahman Nametak u svojoj monografiji koju je posvetio M.Ć. Ćatiću opravdano ukazuje da je Ćatić bio vrstan prevodilac i poznavalac turskog jezika, međutim, naglašava da ga njegovi prozni tekstovi nisu uvijek predstavljali u svjetlu kompetentnog književnog kritičara. Od njegovih proznih radova jedino izdvaja *Osmanlijski pjesnik Galib-dede* koji je po njemu: „jedini Ćatićev rad koji ima odlike boljeg eseja. Brižljivo i planski rađen s osobitim osvrtom na estetsku vrijednost poezije ovog turskog liričara XVIII stoljeća, i pored izvjesnih karakterističnih Ćatićevih slabosti, najbolji je esej u bosanskohercegovačkoj muslimanskoj književnosti do daleko iza prvog svjetskog rata. Iza kraćeg uvodnog dijela, u kojem je odmah označio mjesto na rang listi ne samo turskih nego i svih pjesnika islamskih naroda, dao je dosta iscrpne biografske podatke o pjesniku i prešao na stilsko-estetsku analizu njegovih pjesničkih tvorevina: Divana (zbirka gazela, himna i oda) i vrhunskog njegovog djela poeme *Ljepota i*

²²⁰ B. Džaka, „Književni prevodi sa perzijskog jezika u Beharu, Gajretu i Biseru“, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XIX-XX, str. 24.

ljubav, uticaje na pjesnika i njegove savremenike i kasnije pjesnike, kao i pohvalne nekrologe čak i pjesnikovih protivnika.“²²¹

Zanimljiva je i u mnogočemu prihvatljiva i naredna ocjena A. Nametka mada iziskuje preispitivanje i dopunu:

„Ćatićeve pokušaji pisanja književne kritike su eklatantan primjer impresionističke kritike ne ulazeći dublje u historijsku uslovljenost pojave jednog književnog djela i jednog pisca on prve impresije o pročitanoj djelu odmah registruje ne dopuštajući da se utisci iskristališu. Muzika stiha, igra riječi, pejzaž, slikarski elementi u poeziji - za nj su atraktivni i kod drugih pjesnika i zato s toliko topline i preuveličavanja želi da i čitaoci to osjete. Nesigurnost u dokazima za svoje tvrdnje nadomješta hiperboličnim isticanjem vrijednosti odabranih pjesnika i pjesama. Zato njegovi informativni članci, esej o Galib-dede i tri recenzije pjesničkih zbirki imaju više kulturno-historijsku vrijednost nego naučnu, jer su prvi pokušaji stvaranja književne kritike kod bosanskohercegovačkih muslimana.“²²²

Na drugom mjestu Nametak za Ćatićeve radove tvrdi i da: „osim u jednom, u ostalim radovima ove vrste nema neke naučne studioznosti“²²³ kao i da su to više informativni članci sa prilično naivnom i nestručnom analizom djela njihovih autora. „Pisac ih je pisao s namjerom da informiše muslimansku čitalačku publiku u Bosni i Hercegovini o turskoj književnosti, a pisao ih je u doba, kako je to naprijed spomenuto, kad se preko trule turske imperije kod neupućenih krugova u Evropi, pa i kod nas, reflektirao islam kao religija koja sputava preporod i napredak ove zemlje. Istaknuto je u uvodnom dijelu ovoga rada kako su bosanskohercegovački muslimani bili vjerski povezani s Turskom, pa je Ćatić svojim informativnim člancima o turskim pjesnicima, a on je gajio osobite simpatije prema turskoj književnosti, pokazao kakav je stimulans davao islam razvoju književnosti kod islamskih naroda, a posebno kod Turaka.“²²⁴

²²¹ A. Nametak, „*Musa Ćazim Ćatić*“, Tešanj, 1965. str. 135.

²²² Isto, str. 139.

²²³ Isto, str. 135.

²²⁴ Isto

Tvrdnja da Ćatićevi prozni radovi imaju *više kulturno-istorijsku vrijednost nego naučnu* u osnovi je tačna, ali bi je ipak trebalo dopuniti ili pak ublažiti. Ovakav hiperkritički stav, uz sve perspektive koje se mogu izvesti, je u cjelini neodrživ, te nam se ne čini u potpunosti prihvatljivim. Ako se i podrži zasnovanost izvjesnih rezervi da je glavna slabost Ćatićevih prozних tekstova preuveličavanje vrijednosti i značaja pjesnika o kojima je on pisao i prilično naivna i nedovoljno stručna književno-estetska analiza njihovih djela, ostaje neprihvatljiv sud da Ćatićeve prozne radove karakteriše odsustvo naučne studioznosti. Ćatić je jedan od najranijih bosanskohercegovačkih proučavalaca istočne književnosti. Pratio je savremenu tursku književnost, ali i divanska književnost ga je isto tako privlačila. Njegovi prevodi i prozni radovi o divanskoj osmanskoj književnosti, nekim njenim karakterističnim obilježjima, kao i njenim istaknutim pjesnicima i njihovim djelima, napisani prije punih sto godina, uspjeli su da sačuvaju aktuelnost tako da i danas zaslužuju pažljivo čitanje.

Kada uzmemo u obzir ove napomene, ne možemo bez rezerve prihvatiti ni stav Nametka da osim u jednom, u ostalim radovima ove vrste nema neke naučne studioznosti. Prilikom ovakvih procjena treba voditi računa o tome da Ćatić nije bio neko za koga bi se tek tako moglo reći da mu nedostaje kritičko - autorskog iskaza i, iako se ne služi strogim naučnim metodama, cilja na istinosnu cjelovitost i čitaocu pruža mogućnosti višestrukog promatranja doprinoseći obogaćenju spoznaje. Gledajući iz ove perspektive bilo bi nepravedno Ćatiću poricati naučni duh jer elemente naučne studioznosti kao takve pronalazimo u njegovoj djelatnosti. Za značaj koji je Ćatić pridavao ozbiljnom i sistematskom izučavanju orijentalnih jezika, kao i filozofsko-islamskog pravca, tasavufa i divanske književnosti i njenih pisaca, dovoljno je da pomenemo samo dva njegova eseja *Misticizam i Utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo* i *Osmanlijski pjesnik Galibdede* i ako se ima u vidu činjenica da je jedan od prvih autora tog vremena u Bosni i Hercegovini koji je ostavio ovakve kritičke prikaze može se s punim uvjerenjem smatrati pionikom u ovoj oblasti orijentalistike i književnih studija.

Smatramo da se uz ove ograde može donekle ublažiti apsolutnost Nametkovog kriterijuma i njegovi suviše kritički tonovi na račun Ćatićevih prozних tekstova, zahvaljujući kojima su, uz njegove prevode bosanskohercegovački čitaoci sagledali osnovne vidove divanske poezije. Takođe,

nejasnost divanske poezije, njena jednoličnost i arhaičan ton, stilska neusaglašenost, kao i komplikovana kvantitativna metrika, govore u prilog suštinskih poteškoća u njenom razumijevanju i tumačenju, pa samim tim i analizi. Ćatićev izbor književnih djela koje je prevodio bio je u skladu sa njegovim literarnim sklonostima. Prevodio je pjesme u stihu dok su mu tematski bile najbliže ljubavne i socijane pjesme. Vrijeme od punih sto godina koliko je prošlo od smrti M.Ć. Ćatića dovoljna je književno-istorijska distanca da se realističnosti radi i potpunijeg sagledavanja Ćatićevog pristupa turskoj klasičnoj književnosti iznova provjeri njegovo djelo i donese novi kritički sud.

Pored ovih prevoda iz divanske poezije ovdje ćemo se osvrnuti i na prevode poezije istaknutog derviškog pjesnika Junusa Emrea/Yunus Emre (XIII/XIV) čije se literarno stvaralaštvo odlikuje elementima narodne i divanske poezije. Iako je njegova poezija po sadržini bliska misticizmu i slijedi tradiciju mistika Ahmeda Yesevija/Ahmed Yesevi, u pogledu forme, jednostavnog jezičkog izraza i stiha bliža je narodnoj tradiciji. Abdurezak Hifzi Bjelavac je 1956. godine preveo njegovu pjesmu *Obračun sa sobom/Gece Yarısında Nefis Muhasebesi*.²²⁵ Ovo je jedan od prvih prevoda Junusa Emrea na srpskohrvatski jezik. Razlog tome leži u činjenici da je književni rad jednog od najvećih stvaralaca u turskoj pjesničkoj tradiciji dugo godina ostao bez ocjene i u turskoj naučnoj publikaciji. Njegovo ime nezasluženo je izmaklo pažnji istoričara turske kulture i književnosti, pa je i izbor prevodilaca da prevode ovog pjesnika u velikoj mjeri zavisio od dostupnih izvora. Godine 1969. i beogradska orijentalistkinja Marija Đukanović se javlja sa prevodima dvije Junus Emreove pjesme koje je uvrstila u svoj izbor naslovljen *Kroz tursku narodnu poeziju*.²²⁶ Struktura ovog pregleda proizašla iz naučnog rada Marije Đukanović sastoji se iz tri cjeline: *Jedna razvojna linija turske poezije, Izbor iz narodne poezije i Izbor iz poezije ašika*. Autorka se iskazala kao dobro upućen poznavalac turskog usmenog narodnog stvaralaštva ponudivši značajna jezička, književna i kulturološka objašnjenja. Pored toga ona objavljuje i podatke o pjesnicima i njihovim životopisima donoseći izbor prevoda pjesama uz originalni tekst na turskom jeziku. Izvanredno osjećanje za jezik ali i nesumnjiva literarna darovitost u punoj

²²⁵ *Antologija svjetske lirike*, uredili Slavko Ježić i Gustav Krklec, Zagreb, 1956. str.37.

²²⁶ M. Đukanović, *Kroz tursku narodnu poeziju*, Beograd, 1969.

mjeri dolaze do izražaja u prevodima Marije Đukanović sa turskog jezika. Kao primjer izdvajamo stihove jedne Junus Emreove pjesme koja nema naslov a autorka daje ovakav komentar i objašnjenje: „ni u divanskoj ni ašičkoj pjesničkoj tradiciji nije bio manir da pesme imaju naslove.“²²⁷

“Ben yürürüm yane yane,
Aşk boyadı beni kane,
Ne âkilim ne divane,
Gel, gör, beni aşk n’eyledi!

Kâh eserim yeller gibi,
Kâh tozarım beller gibi,
Kâh çağlarım seller gibi,
Gel, gör, beni aşk n’eyledi!

Ben yürürüm ilden ile,
Dost sorarım dilden dile,
Gurbette halim kim bile,
Gel, gör, beni aşk n’eyledi!
Bağrım yara, ciğerim taş,
Benzim sarı,gözlerim yaş,
Halim bilen dertli kardaş,
Gel, gör, beni aşk n’eyledi!

Aşkın beni mest eyledi,

²²⁷ M. Đukanović, navedeno djelo, str. 28.

Aldı, gönüm, hast' eyledi,
Öldürmeğe kast eyledi,
Gel, gör, beni aşk n'eyledi!

Ben Yunus-u biçareyim,
Aşk elinden avareyim,
Baştan ayağa yareyim,
Gel, gör, beni aşk n'eyledi!"²²⁸

Prevod Marije Đukanović:

„Ja idem, idem sav u vatri
I krvav sam od ljubavnih rana,
Niti sam pametan, niti sam lud,
Dođi i vidi šta ljubav učini od mene.

Čas sam vetar koji nosi,
Čas po uvali kovitlac prašine,
Čas sam huka od bujica,
Dođi i vidi šta ljubav učini od mene.

Ja tumaram iz zemlje u zemlju,
Ja tražim prijatelja bilo kog jezika,

²²⁸ M. Đukanović, navedeno djelo, str. 102.

Ko će u tuđini znati kako mi je,
Dođi i vidi šta ljubav učini od mene.

Grudi su mi rane, srce kamen,
Lice mi je bledo, oči suzne,
Brate paćeniče koji me razumeš
Dođi i vidi šta ljubav učini od mene.

Tvoja ljubav mene je opila,
Srce odnela, razbolela,
Da ubije naumila,
Dođi i vidi šta ljubav učini od mene.

Ja sam jadni Junus,
Zbog ljubavi skitnica,
Sav sam živa rana,
Dođi i vidi šta ljubav učini od mene.²²⁹

Godine 1990. izbor iz Junusovog stvaralaštva objavila je i Jasna Šamić.²³⁰
Izdvajamo njen izuzetno uspio prevod sljedeće Junusove pjesme uz koji radi
upoređenja donosimo i tekst originala na osmanskome turskom jeziku:

“Geldi geçti ömrüm benim şol yel esip geçmiş gibi
Hele bana şöyle (gelir) şol göz açıp yitmiş gibi

²²⁹ M. Đukanović, navedeno djelo, str. 103.

²³⁰ J. Emre, *Mistički eros* (prevod Jasna Šamić), Banja Luka, 1990, str. 85.

İşbu söze Hak tanıktır bu can gövdeye konuktur
Bir gün çıka gide kafesten kuş (kaçıp) uçmuş gibi

Miskin Âdem oğlanını benzetmişler ekinciye
Kimi biter kimi yiter yere tohum saçmış gibi”²³¹

Prevod Jasne Šamić:

„Dode, prođe život ovaj
Poput vjetra koji dune
Tako eto život prođe
Kao okom kad se trepne

Bog je svjedok ovih riječi
Moja duša gošća tijelu
Jednom će ga napustiti
Odlepršat poput ptice

O sinovi Adamovi
Ko sjemena rasijana

²³¹ J. Emre, *Mistički eros* (prevod Jasna Šamić), Banja Luka, 1990, str. 85.

Klijate li rastete li

Poput zrna posijana²³²

Ako se ima u vidu da su prevodi, članci i prilozi koje smo gore predstavili objavljeni prije punih sto godina, onda je sasvim jasno da su oni u velikoj mjeri zastarjeli, prvenstveno u pogledu na sam jezik kojim su napisani a koji je tada bio u upotrebi među bosanskohercegovačkim intelektualcima kao sredstvo komunikacije i pismenog izraza i koji je stariji i današnjem čitaocu arhaičan. On ima unekoliko drugačiju leksiku i lingvistička pravila u odnosu na jezičke norme današnjeg standardnog jezika. Prvo što pada u oči jeste to da se turcizmi pojavljuju kao vrlo značajan i leksički dominantan sloj. Pored toga, upoređujući prevode zaključili smo da je jezik i pravopis u velikoj mjeri ujednačen i onda kada su prevodioci pripadnici različitih nacija i nosioci različitih literarno-jezičkih tradicija. Tekstovi su najvećim dijelom objavljeni ijekavskim izgovorom bez obzira da li su štampani latiničnim ili ćirilničnim pismom, mada ima i srazmjern broj ekavskog izgovora. Osnovne karakteristike jezika koji je u to vrijeme bio u upotrebi su, između ostalih, da se prezentski oblik pomoćnog glagola *biti* upotrijebljen u negativnom obliku gotovo redovno piše kao: *nijesam, nijesi, nijesmo, nijeste, nijesu*. Takođe važnija fonetska odrednica se zapaža i kod primjera u kojima se glas *s* ispred suglasnika *lj* mijenja u *š*. Takav je primjer *pošljednje vrijeme* i dr. Talas kulturnog ujedinjenja jugoslovenskih naroda, koji je u prvoj deceniji XX vijeka zahvatio i Bosnu i Hercegovinu pokrenuo je i pitanje jezika i pisma. Bosanski jezik je ukinut naredbom Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine od 1907. godine. U njoj se izričito zahtijeva da se zemaljski jezik ima svuda službeno nazivati srpskohrvatskim, odnosno hrvatskosrpskim jezikom. Kada govorimo o pismu koje se tada upotrebljavalo uzećemo primjer lista *Gajret*. Prvi broj *Gajreta* pojavio se 1907. kao informativno glasilo istoimenog društva. Redakcija *Gajreta* je proklamovala izrazito jugoslovensku orijentaciju. Od 1910. godine pod rukovodstvom i uredništvom Osmana Đikića list poprima karakter književnog časopisa. *Gajret* je od 1911. godine izlazio dva puta mjesečno, a

²³² Junus Emre, navedeno djelo, str. 85.

njegov sadržaj je proširen na oblasti nauke, umjetnosti i aktuelna kulturna dešavanja i ponajprije je imao didaktičku ulogu. Uređivačka politika bila je potpuno lišena političko-nacionalne isključivosti i netrpeljivosti i ostavila je otvorenu mogućnost uključivanja većeg broja saradnika i stvaralaca. Književni prevodi djela iz turske književnosti najvećim dijelom su punili stranice ovog lista, mada su se prevodila i djela arapske, njemačke, francuske, engleske i ruske književnosti. List je štampan latinicom, ćirilicom i arabicom. Međutim, bilo je onih koji su se zalagali da se list isključivo štampa latiničnim pismom. List *Gajret* 1913.²³³ godine donosi jedan zanimljiv redakcijski članak pod naslovom *Ćirilica i muslimani*. Tekst upućuje na to da je prilog štampan u odbranu ćirilice i iz razloga izbijanja argumenata onih koji su zahtijevali da se ovaj list ne štampa ćirilicom, već samo latinicom. Izbor jezika, a naročito pisma u jednoj višereligioznoj i višenacionalnoj sredini kakva je bosanskohercegovačka ponekad nije samo pitanje ličnog odabira i slobode, kao što ni fenomen jezika nije uvijek samo lingvističko pitanje već zna da poprima etničku i političku konotaciju. Naznake koje u ovom pogledu daje ovaj članak čine nam se aktuelne i danas, nakon sto i više godina, pa ga saopštavamo u nešto dužem obliku:

“Dok se kod ostalih prosvijećenih nacija rješavaju zamašna pitanja, koja potresaju svojim veličanstvenim pojavama i rezultatima, dotle su kod nas izbile neke neozbiljne i dosadne zađevice radi toga što se list *Gajret* štampa osim latinicom i ćirilicom. Te zamjerice idu za separatizmom, idu za tim da se u ovo prosvjetno društvo uruče politički intransigentizam, da se iz njega isključe svi oni koji imaju drugo mišljenje o pismu ćirilici i zadatku društva *Gajret*. I to bi neminovno slijedilo da se redakcija lista ne drži jedne odluke glavne skupštine, a to je da se list ima uređivati i ćirilicom i latinicom tj. onako kako ko želi da mu se radovi štampaju...Svakom je slobodno da ima neko svoje mišljenje, ali se nikad ne smije dopustiti da on to svoje mišljenje drugom na silu nameće. Zato je najpravednije da se svakom dopusti na volju da piše onim slovima koje on za umjesno nađe...Ljudi mogu biti hrđavi koliko god hoćete, ali je svako pismo dobro. Među protivnicima ćirilice ima i taj razlog (!), jer vele da je ćirilica pismo pravoslavne crkve. Peke, a zar nije latinica pogotovo pismo katoličke crkve. Pa ne

²³³ *Gajret*, 1, 2 i 3, 1913. Pomenuti broj je štampan 1. marta.

samo ta dva pisma, već su uopšta sva pisma bila u službi raznih vjera...A da to pismo nije preko noći među nama izbilo, najbolje govori ta činjenica da su za vrijeme otomanske vlade svi listovi izlazili arapskim hurufatom i ćirilicom! *Gjulšen Saraj, Bosna, Neretva* u Mostaru, zatim *Saferska naredba*, službeni oglasi itd. Još i danas ima tih listova, a još i danas ima svijeta koji to pamti! Što se tada niko ne podiže da rekne: latinica je pismo muslimana u Bosni i Hercegovini. Što onda nikom nije palo na um da ide u upravu na Musalu da protestira što se za muslimane upotrebljava ćirilica? Ovo nije mišljenje samo pisca ovih redaka, već to mišljenje zastupaju svi uvidavni radnici na kulturnom polju. A kad bi se dopustilo da takve naučne probleme rješavaju onakvi mentaliteti kao što su oni koji su protiv ćirilice, onda iz temelja to ne bi bio kulturni problem već stvar vašarskih cirkusa. Danas kada ima 80 postotaka analfabeta u našem narodu, možda i više, naša je glavna dužnost da taj svijet dovedemo do pismenosti, pa neka se služi kakvim god hoće pismom. Mi ćemo kako do sada tako i od sada svaki lijep i koristonosan rad štampati onako kako suradnici budu zahtijevali. Slažući se i pokoravajući se zaključku glavne skupštine da se list *Gajret* mora štampati i jednim i drugim pismom, mi ćemo se toga i držati.”

Takođe, *Gajret* u narednom broju istog godišta u nastavku rasprave o upotrebi ćirilice²³⁴ donosi još jedan članak:

“U Bosni i Hercegovini ćirilica je bila jedino pismo narodno, i to ne samo za pravoslavne i muslimane nego i za katolike. Naše takozvano begovsko pismo razvilo se iz kurzivne ćirilice i nije ništa drugo nego samo jedna grana njezina. Koliko je ćirilica bila ušla u naš elemenat, vidi se najbolje po tome što su neki naši begovi njom pisali sve što su znali, dok su za turska pisma uzimali naročite pisare. Takav slučaj bio je u čuvenoj porodici Čengića. I ne samo to: ima

²³⁴ Ruski paleograf Jevfimij Fjodorovič Karski smatra da je bosančica obično ćirilično pismo i samo jedna etapa u razvoju ćirilice, koja je bila modifikovana, naročito pojedina njena slova i to tzv. raška kancelarija, i da nije novo i posebno pismo. Međutim, pojedini paleografi ovo pismo odvajaju od ćirilice. Bosančicu srećemo naročito u epigrafskim spomenicima. Ruski paleografi smatraju da se bosančica razvila evolucijom iz poluustava. Slovenački paleograf, Gregor Čremašnik je naziva diplomatskom minuskulom jer su ovim pismom pisane diplome i povelje. Prvi elementi bosančice se javljaju u XI vijeku, puni razvoj dostiže u XIV, a dominira u XV vijeku. Bosančica se dugo vremena upotrebljavala u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji (Poljice). Međutim, činjenica je da je ovo pismo bilo upotrebljavano ne samo u Bosni, već i u Srbiji, Raškoj i Dubrovniku. Postoje mišljenja da bosančica rezultira iz razvoja brzoustava u Raškoj i Bosni. Tako izmijenjena, ona se naročito koristila u Bosni. U rukopisima ima više stilizacije i u vezi sa ovim je tzv. begovsko pismo. Do Tvrтка se pisalo pismom humske škole (Miroslavljevo jevanđelje). Tvrtko je želio da bude kralj Srbije, Bosne i primorja, pa je zato usvojio praksu raške kancelarije (minuskula).

slučajeva gdje su naši stari na svojim bašlucima upotrebljavali ćirilicu. Jedan takav natpis nalazi se u Ćađevini kod Rogatice, a drugi na grobu Mahmuta Brankovića u Brankovićima, isto u Rogatičkom kotaru. Katolički svećenici i sav njihov puk pisali su isto sve od XVIII stoljeća samo ćirilicom; još 1737. izrično je zabranjivao fra Luka Karagić upotrebu latinice. Ali prođimo svu tu daleku prošlost. Nijesu li naši svi stariji ljudi još i iza okupacije pisali samo svojim starim begovskim pismom, vrstom ćirilice? Nije li turska uprava uz turski jezik i pismo priznavala i upotrebljavala samo ćirilicu? Treba uzeti sva tri naša lista iz zadnjih godina turske vlade u Bosni i Hercegovini, *Bosnu*, *Cvjetnik* i *Neretvu*, pa će se vidjeti da u tim zvaničnim i poluzvaničnim listovima stoji samo ćirilica pored turskog pisma. Treba li poslije toga većih, jačih i neposrednijih dokaza? Iako se ovako očevidno može pokazati tolikogodišnja tradicija ćirilice, počevši od turskog dvora pa do običnih kajmekama provincijskih mi ipak ne tražimo njezinu bezuslovnu upotrebu. Širokogrudi liberalizam naš je prvi i glavni princip u životu. Njegovati i učiniti oba pisma i služiti se njima i preko njih za sve što vodi pravoj kulturi i svjesnom napretku, to je dužnost svih onih koji ozbiljno žele da budu uistinu prosvijećeni i napredni elementi i koji to žele svome narodu uopće.”²³⁵

Početkom prošlog vijeka u Bosni i Hercegovini je bilo prisutno veliko interesovanje za tursku književnost kada se pojavio i znatan broj autora i prevodilaca koji su se posvetili tumačenju i prevođenju poezije pisane turskim jezikom. Ovaj izrazito plodonosan prevodilački period u Bosni i Hercegovini dugo vremena je bio jedan od njenih najvažnijih segmenata kulturnog života. Po broju objavljenih prevoda i prevođenju klasične turske književnosti veliki doprinos su ostvarili Safvet-beg Bašagić i Musa Ćazim Ćatić koji su i sami po svojoj vokaciji bili pjesnici. Podsticaj za prevođenje iz turske književnosti i romantičarsko interesovanje za Istok stigao je ne samo u Bosnu i Hercegovinu već i u druge susjedne zemlje zapadnog Balkana posredstvom njemačkih orijentalista i pisaca. J. J. Zmaj i neki drugi pjesnici počinju pisati svoju poeziju pod uticajem njemačkih orijentalista i s oduševljenjem prihvataju književno estetske ideale njemačke književnosti imitirajući istočnjačku poeziju. S tim u vezi, jedna grupa književnoistorijskih proučavalaca uzrok velikog interesovanja za tursku

²³⁵ Gajret 4 i 5 od 1. aprila str. od 1-3.

književnost u Bosni i Hercegovini početkom XX vijeka tumači preovlađujućim uticajem ideja njemačkog romantizma. Između ostalih, Ljubinka Rajković u svom radu *Turski pesnici i pripovedači kod Srba i Hrvata* kaže da: „prevodilački rad najplodnijeg jugoslovenskog prevodioca sa turskog, pesnika Muse Ćazima Ćatića, lepo nam ilustruje kako je nastao i kako se razvijao taj prevodilački rad sa turskog među bosansko-hercegovačkim muslimanima. Možda na prvi pogled izgleda da je njegova veroispovest bila glavni faktor i podstrekač da se u tolikoj meri zainteresuje za islamske književnosti.“²³⁶ ...“Međutim mnoge druge činjenice iz njegovog života i rada, otkrivaju da je i on stajao pod uticajem romantičarskih ideja, a da je njegova veroispovest bila od sekundarnog značaja u njegovom afinitetu za islamske književnosti. Niko ni pre ni posle Muse Ćatića nije sa toliko ushićenja i oduševljenja prevodio turske pesnike i pripovedače.“²³⁷

U razmatranju konteksta uticaja njemačkog romantizma na pisce i pjesnike koji su stvarali krajem XIX i početkom XX vijeka na prostoru zapadnog Balkana ističe se i Fehim Bajraktarević koji je jedan broj svojih radova i naučnih članaka posvetio ovoj temi. Za naše istraživanje u tom pogledu naročito je značajna njegova studija pod nazivom *Postanak Bašagićeve Ašiklije i problem pozajmica u književnosti*.²³⁸ Polazište Bajraktarevićevog istraživanja u ovoj studiji jeste ona drevna latinska izreka *Nil novi sub sole* koja mu je poslužila kao uvodni dio za razmatranje međusobnih književnih uticaja i dodira, kao i pitanje reminiscencija i pozajmica u književnosti. Mi ćemo se na ovom mjestu osvrnuti na dio studije u kojoj Bajraktarević analizira relaciju koju Bašagićevo književno stvaralaštvo uspostavlja sa literaturom njemačkog romantizma, odnosno poetikom Hajnriha Hajnea.

Bašagićevo književno djelo nije bilo predmetom širih istraživanja tadašnjih književnih kritičara i istoričara i o njemu je pisano srazmjerno malo, i to pretežno s jednog užeg gledišta bez dovoljno spremne i proučavanja, ili uopšte bez potrebne i naučne kritike. Studija Fehima Bajraktarevića je dala doprinos kritičkom i nepristrasnom tumačenju Safvet-beg Bašagićevog književnog korpusa

²³⁶ Lj. Rajković, *Turski pesnici i pripovedači kod Srba i Hrvata*, Filološki fakultet Beogradskog Univerziteta, knjiga XIX, str. 16.

²³⁷ Isto

²³⁸ F. Bajraktarević, „Postanak Bašagićeve Ašiklije i problem pozajmica u književnosti“, Zbornik Filozofskog fakulteta, Beograd, 1955.

koji je umjetnička ličnost prvog reda među bosanskohercegovačkim stvaraocima s početka XX vijeka. Svoju književnu karijeru Bašagić je započeo poezijom i već od ranih dana služio se pseudonimom Mirza Safvet:

„Sve su prilike da je Bašagić ovo pjesničko ime uzeo po ugledu na njemačkog pjesnika Friedricha Bodenstedta, čije je *Pesme* Mirza - Šafije naš Zmaj preveo, odn. prepjevao još mnogo ranije (prvo bečko izdanje je od 1871).“²³⁹

U vrijeme kada je nastala ova studija bio je manje poznat uticaj Hajnea i drugih njemačkih pjesnika na Safvet-beg Bašagića, a Bajraktarević kao primjer navodi i jednu drugu Bašagićevu pjesmu pod naslovom *Haine* koja pripada ciklusu njegovih pjesama *Dojmovi* iz njegove druge zbirke pjesama *Misli i čuvstva*, koja je objavljena u Sarajevu 1905. godine.²⁴⁰

U navedenoj studiji F. Bajraktarević analizira međutekstualni dijalog jedne pjesme Hajnriha Hajnea iz zbirke pjesama *Lirski intermeco* i Bašagićeve *Ašiklije* prvi put štampane u zagrebačkom kalendaru Mearif.²⁴¹ U istraživanju odnosa među njima autor polazi od analize intertekstualnosti odnosno prisustva teksta Hajneove pjesme ili nekih njenih elemenata u *Ašikliji* nastojeći da detaljnije sagleda i rekonstruiše sličnosti i razlike koje postoje među njima. Prilikom upoređenja ove dvije pjesme Bajraktarević odlučno ukazuje da je uspostavljen intenzivan međutekstualni dijalog između navedene dvije pjesme i da je Bašagić upotrijebio i primjenio elemente Hajneove pjesme koja mu je poslužila kao predložak, odnosno, hipotekst za nastanak *Ašiklije*.

Na osnovu upoređenja ove dvije pjesme, već pri prvom čitanju može se ustanoviti da među njima ima puno sličnosti, da su one gotovo identične, s veoma malim odstupanjima. Ako se osvrnemo na njihove sadržajne karakteristike zapažamo da su obe izrazito lirskog karaktera i da je sadržaj obe pjesme u osnovi isti. U prvim stihovima je prisutna ista tematika – i jedan i drugi pjesnik u pjesničkom zanosu govori „kako nosi dragu, na krilima pjesme, u jednu daleku, stranu zemlju da tamo nađe oduška ljubavnoj čežnji.“²⁴² Pjesme započinju

²³⁹ F. Bajraktarević, navedeno djelo, str. 401.

²⁴⁰ Isto, str. 402.

²⁴¹ Isto

²⁴² Isto

opisima pa se tako kod oba autora pronalaze egzotični pejzaži koje oni pobliže ocrtavaju. Navedene pjesme se u nekoliko detalja sasvim poklapaju, i to ne samo po mislima, već i po istovjetnim slikama i riječima.

U nastavku teksta ovih pjesama u kome se navode neki drugi detalji ima izvjesnih razlika, ali su i one više prividne nego što su stvarne. Odstupanja od istog sadržaja uočljiva su u trećem stihu kada Bašagić svoju putanju usmjerava u drugom pravcu u odnosu na Hajnea, ili govoreći F. Bajraktarevića rječnikom, kada *mijenja rutu* pa umjesto u Indiju putuje za Perziju. Na ovom mjestu Bašagić odstupa od prototeksta, ali se i dalje sadržajno posebno ne udaljava od njega jer: „i jedna i druga zemlja je daleka, strana, neobična pa se može zamišljati kao idealna za one koji se vole i čeznu za ispunjenjem svojih želja.“²⁴³ Što se tiče sličnosti u formalnim karakteristikama pomenutih pjesama, one su izražene istim brojem strofa, pa i približno jednakim broj slogova u pojedinim stihovima.

Bajraktarević opravdano ocjenjuje da je Bašagićeva *Ašiklija* nastala pod utiskom Hajneove pjesme i iznosi zaključak da se radi o pozajmici ili bar vrlo jakoj reminiscenciji na Hajnea. Sličnosti su očevide u osnovi i mnogim detaljima, a izvjesna odstupanja su više prividna i posljedica transponovanja sa Gangesa na Perziju i dodaje da Bašagićev postupak nije ništa neobično kada se ima u vidu da se pozajmice i reminiscencije mogu pronaći i „kod najvećih pjesnika, a kamoli ne kod manjih.“²⁴⁴ Ako promatramo reminiscenciju u svjetlu ovih napomena, mogli bismo zaključiti da je u književnosti teško pronaći bilo koji tekst koji na neki način ne podsjeća na neki drugi književni tekst, a Fehim Bajraktarević ističe da Bašagićev odabir ovog predloška, odnosno Hajneove pjesme koju je oponašao ukazuje na njegov umjetnički ukus i književnu orijentaciji i referira na njegov pjesnički uzor.

U kontekstu sadržine trećeg stiha prve strofe u kojem je Bašagić *promijenio rutu* ništa neobično ne nalazimo u tome što je odabrao onu zemlju koja je Indiji najbliža. Ne samo u geografskom i jezičkom smislu, već i po njegovom afinitetu i ljubavi za perzijsku poeziju, a posebno za njenog velikog pjesnika

²⁴³ F. Bajraktarević, navedeno djelo, str. 408.

²⁴⁴ Isto, str. 412 i 416.

Hafiza, *širaskog slavuja*²⁴⁵. Odabravši tako Perziju umjesto Indije, Bašagić je izmijenio donekle i ambijent: umjesto rijeke Gangesa uzeo je rijeku Ruknabad koja protječe pokraj Širaza, rodnog mjesta pjesnika Hafiza i Sa'dija. Na taj način Bašagić i čitateljsku recepciju usmjerava na perzijsku poeziju, i umjesto lotosa uzima ružičnjake odnosno *gjulistane* kojima cijela perzijska književnost obiluje. Zanimljivo je da Bašagić u red pjesnika koji su ga posebno inspirirali i kojima se divio, pored veoma afirmiranih i poznatih pjesničkih imena koji su pripadali različitim književnim tradicijama poput Firdusija, Byrona, Namika Kemala i Heinea ubraja i Hafiza. Bašagić se od ranih dana zanimao za perzijsku književnost. Tokom 1893. godine nekoliko puta se oglasio u zagrebačkoj *Prosvjeti* proznim radovima o perzijskoj književnosti – prvo prevodom jednog članka o Firdusiju, zatim, nešto kasnije, objavljuje prevod članka o *posljednjem klasiku* Džamiju, a pred kraj iste godine *Pjesme* Hafizove sa perzijskog jezika, za koje Bašagić kaže da ih je preveo sa perzijskog izvornika.²⁴⁶ Imajući u vidu kakve sve poteškoće Hafizov tekst predstavlja za prevodioce, Bajraktarević oklijeva da prihvati da je ovo što Bašagić navodi u svemu tačno, odnosno da je on još kao mladić bez prethodnog studiranja i potrebnog znanja prevodio sa perzijskog jezika, samostalno, bez ičije pomoći.²⁴⁷ F. Bajraktarević ne daje nikakve reference o Hafizovim pjesamama koje je Bašagić preveo niti daje kakvih drugih podataka o njegovom prevodu. Međutim, autor pomenute članke i prevode uzima kao siguran dokaz za Bašagićevo rano interesovanje i oduševljenje za perzijsku književnost koje je po njegovom mišljenju mogao primiti od svoje bliže okoline ali i „iz Zmajeva *Istočnog bisera*, naročito iz *Pesama* Mirze Šafije, dobio ne samo ideju – kako je već gore rečeno – za svoj pseudonim nego i pravi podsticaj za poznavanje njemačkih pjesnika à la Daumer, Bodenstedt itd.“²⁴⁸ Nedugo nakon ovih uspješnih prevoda Hafizovih pjesama, tačnije 1894. godine Bašagić prvo, ponovo u *Prosvjeti*, objavljuje članak *Životopis Hafizov* a potom, 1895. i u *Gajretu Hafiz-njegov životopis i djelo*. Za razumijevanje suštine Bašagićevog poimanja i interpretiranja Hafiza od naročitog je značaja produbljena analiza i kritički sud Bećira Džake koji kaže da je Bašagić svojim poetskim talentom pravio izuzetno

²⁴⁵ F. Bajraktarević, navedeno djelo, str. 411.

²⁴⁶ Isto

²⁴⁷ Isto, str. 409.

²⁴⁸ Isto

dobre prevode i prepjeve Hafiza, ali ono što nas ovdje više zanima jeste njegova konstatacija da je Bašagić iz svoje bečke perspektive poimao Hafiza i da stoji pod neposrednim uticajem zapadnoevropskih poimanja i ocjena o Hafizu iz kojih se stiče utisak da je Hafiz vinski pjesnik, vječiti oponent islamskim propisima i islamskom sveštenstvu.²⁴⁹

U ovom kontekstu valja imati na umu da je Bašagić arapski i perzijski jezik studirao u Beču od 1895-1899. Isto tako bismo s punim uvjerenjem mogli reći da nije nimalo slučajno da se Bašagić posvetio izučavanju perzijskog i arapskog jezika kada se ima u vidu njegovo zanimanje za istočne književnosti još od ranih dana. U vrijeme studentskih dana piše i prve naučne radove, a u to vrijeme je i pripremao za štampu i svoju prvu zbirku pjesama "*Trofanda iz hercegovačke dubrave*", koja je objavljena 1896. godine u Zagrebu. Imajući u vidu period kada je objavio navedena dva članka, tj. godine 1894. i 1895. to vrijeme se poklapa sa periodom Bašagićevog boravka u Beču, odnosno Bašagićevo vrijeme boravka i studiranja u Beču moglo bi se uklapati u nešto šire vrijeme od četiri godine. Budući da se kretao u bečkom krugu orijentalista, razumljivo je da je naročito volio i čitao njemačke pisce i orijentaliste kod kojih se primjećuje zanimanje za Istok i njegove književnosti, te je bio blizak njenoj interpretativnoj zajednici pa je i uticaj bečkih orijentalista, naročito Hammera-Purgstalla²⁵⁰ vidljiv u djelima Safvet-bega Bašagića koji iznosi ovakve ocjene o Hafizu:

„Hafiz uživa u četiri stvari, naime: u prirodi, ljubavi, pjesmi i vinu. On nije pjevao da nešto spjeva, pa da ga zovu pjesnikom, nego da utješi sebe i drugoga; on nije ljubio da ima dragu, nego i da ljubljen bude i u ljubavi uživa. On nije pio da se opije, nego da kroz čašu rumenike boje posmatra svijet.“²⁵¹

S. Bašagić prilikom tumačenja Hafiza gubi iz vida tasavufsku dimenziju ljubavi koja je prisutna u većini djela osmanske klasične poezije, pa i Hafizove. Diskurs tasavufa razlikuje spoljašnji i unutrašnji aspekt života kao odraz postojanja dva svijeta - jednog čulnog/*âlemü'l-hiss* i skrivenog, nevidljivog

²⁴⁹ B. Džaka, navedeno djelo, str. 27.

²⁵⁰ Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall (1774 - 1856)

²⁵¹ B. Džaka, navedeno djelo, str. 27.

/âlemü't-temsîl koji je čovjeku pristupačan jedino putem njegove neposredne, intuitivne spoznaje i snagom njegovog duha i intuicije. Taj nevidljivi svijet jeste svijet primordijalne zbilje i jedino je dostupan ispravno usmjeravanim duhovnim uvidom. Cilj svakog sufije je upoznavanje onog što je izvan ovog svijeta i spoznaja Istine i Suštine, odnosno Voljenog Bića. A jedini put spoznaje Istine jeste ljubav pomoću koje se može dosegnuti stvarni, nevidljivi svijet. Kako bi opisali svoj put spoznaje, sufijski pjesnici su kao metaforu koristili ovozemaljsku ljubav, a svoje stanje opijenosti poredili su sa stanjem pijanstva.

Hafizov tasavufski pristup pjesništvu i sufijsku tematiku ljubavi Bašagić razumije i interpretira kao konkretnu ljubav i odnos zaljubljenih. Elemente koji doprinose, ili, pak, ukazuju na ovu tvrdnju koju smo istakli svakako možemo pronaći u mnogim Bašagićevim prevodima Hafizovih stihova. U tom kontekstu ćemo se ovdje poslužiti primjerom sljedećeg distiha kojeg smo pronašli kod Bećira Džake u kojem se Hafiz čitaocu obraća u prvom licu i evo šta nam saopštava u Bašagićevom prevodu:

„Zadovoljstva i veselja kod dragane svoje nemam,

Eno slušaj zvono zvoni, da se odmah na put spremam.“²⁵²

Iz ovog primjera je vidljivo da Hafizovu upotrebu simbola kojeg predstavlja zvuk zvona Bašagić razumije i interpretira samo na osnovnom, elementarnom nivou značenja, tako što pjesnik koji se već nalazi kod svoje drage govori o svom nezadovoljstvu jer mu zvono odmah zvoni što je samo znak da je brzo mora *napustiti*.²⁵³ Vratimo li se na sadržaj istog distiha u prevodu B. Džake pročit ćemo sljedeće:

„U konačištima do Voljenog Bića za mene odmora nema,

Zvona stalno upozoravaju, za put stvari pripremite.“²⁵⁴

Prema ovakvom tumačenju koncept ljubavi zastupljen u ovom distihu odgovara tradicionalnom tasavufskom obrascu. Hafiz, vođen ovim osnovnim

²⁵² B. Džaka, navedeno djelo, str. 30.

²⁵³ isto

²⁵⁴ Isto

tasavufskim principom ljubavi, upućuje čitaoca da za sufijskog pjesnika koji se usmjerio i uputio prema Voljenom Biću nema vremena u dugim stankama i odmoru, besposlicama, jer ove stanke na ovom svijetu vrlo brzo prolaze, a na to nas mnogo štošta na ovom svijetu opominje i upozorava, što je simbolizovano zvukom zvona.²⁵⁵

Razlog ovakoj Bašagićevoj recepciji Hafiza može se objasniti i činjenicom da je iz vida ispuštao skrivena mistična značenja njegove poezije i da mu je kao i mnogim drugim zapadnjacima potpuno promakla njegova sufijska tematika koja je Bašagiću na planu duhovnog doživljavanja Hafiza ostala zagonetka koju nije uspio razriješiti. Iz svega ovoga se stiče utisak da njegov stav o Hafizu nije samostalan i da se on oslanja na evropsko i uopšte zapadnjačko shvatanje Hafizove poezije. Bašagićev stav o Hafizu nema kritički utemeljenu osnovu, a sve i da ima to ovdje, u ovom radu i nema odlučujuću ulogu. Ono što je važno ovdje jeste da se istakne uticaj njemačkih romantičara i orijentalista na Bašagićev književni korpus i njegovu recepciju orijentalno-islamske književnosti, te da je to u velikoj mjeri uticalo i na njegov bogati prevodilački rad.

Doprinos proučavanju turske klasične književnosti dao je i Fehim Nametak objavljivanjem jednog riječnika kakav je *Pojmovnik divanske i tasavufske književnosti*, koji se 2005. godine pojavio u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu i današnjem čitaocu pomaže da razumije poeziju velikih osmanskih klasika o kojima smo i mi ranije govorili, poput Bakija, Fzulija, Nedima i Nefija. Fehim Nametak o divanskoj književnosti kaže: „klasična divanska književnost, pri čemu, prije svega, podrazumijevamo divansku poeziju, nastalu na zasadama tekovina islamske civilizacije, zasnovana je, prije svega, na glavnim izvorima islama: Kur'anu i hadisu, u svojoj osnovi je imala tesavvufske postavke, ali je, također, baštinila tradicije velikih azijskih civilizacija: kineske, indijske i naročito iranske. Ali, ne mali značaj u formiranju ideja divanskih pjesnika imale su i tradicije drugih bliskoistočnih naroda i religija: Jevreja, kršćana i zoroastrovaca.²⁵⁶

²⁵⁵ B. Džaka, navedeno djelo, str. 30.

²⁵⁶ F. Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2005.

PREVODI IZ TANZIMATSKE I POST-TANZIMATSKE
KNJIŽEVNOSTI

Osmanske vlasti su *Hatışerifom od Gulhane/Gülhane Hatt-ı Şerif* od 1839. godine službeno najavile program reformi cjelokupne uprave i pravnog poretka. Time je u Carstvu započela era reformi ili Tanzimata. Promjene su zahvatile sve sfere turskoga društva i odvijale su se na planu ekonomskih, socijalnih i kulturnih reformi koje su imale odraza na književni i kulturno-umjetnički život. Tokom vremena počela se razvijati i nova književnost kao važna komponenta savremenog preobražaja Turske i ubrzo je postala jedan od najvažnijih nosilaca progresivnih težnji novih naraštaja. Pripadnici ovog pokreta preuzimali su evropske ideje o naciji, nacionalnom jeziku, društvenim i političkim slobodama, novoj percepciji nauke i kulture, kao i novim društvenim institucijama.

Prvi književni prevod sa jednog od evropskih jezika na turski jezik, jednu malu zbirku izabranih prevoda nekoliko francuskih pjesnika objavio je 1859. godine Ibrahim Šinasi/Ibrahim Şinasi (1826-1871). To je ujedno označilo i početak moderne turske književnosti. Šinasi je osnovao list *Obrazovanje ideja/Tasvir-i Efkar* a uređivao je i druge listove. Godine 1865. kada je Šinasi bio prisiljen da napusti Tursku i pobjegne u Evropu uređivanje lista je preuzeo Namik Kemal. Namik Kemal, koji je u to vrijeme bio mladi književnik, u listu *Tasvir-i Efkaru* počeo je da piše i objavljuje mnogobrojne političke članke i rasprave o raznim književnim i političkim problemima. Ubrzo nakon toga i Namik je došao u sukob sa apsolutističkim vlastima te je i on sa pjesnikom Zija pašom pobjegao u Pariz gdje zajednički nastavljaju borbu za napredne ideje. U periodu vlade Abdulhamida II nova književnost i njeni najistaknutiji predstavnici su bili izloženi samovolji i proganjanju od strane apsolutističkog režima. Ali ni jak policijski sistem i okrutnosti vladajućeg režima, kao ni politika uhodarstva ni izbliza nisu uspjeli da zaustave prodiranje i dalji tok razvoja nove turske književnosti. Pristalice nove književnosti su oštro napadale staru, klasičnu književnost koju su samo visoko obrazovani krugovi razumjeli. Stara divanska književnost je svojim jezikom, obiljem arapskih i perzijskih riječi i izraza i turskom jeziku stranom pjesničkom frazom i metrom, tehnikom i motivima samo služila vrhu feudalne hijerarhije. Nova, tanzimatska književnost u svoj program unosi čišćenje turskog jezika od stranih riječi, ona se bori za pojednostavljenje složenog jezičkog izraza i afirmaciju turske slogovne metrike.

Početak 1891. godine pokrenut je časopis *Servet-i Fünun/Riznica znanja* čiji su urednici u to vrijeme bili pjesnici Tevfik Fikret i romanopisac Halid Zija. Grupa književnika okupljena oko ovog časopisa godine 1895. započinje novu etapu u književnom stvaranju. Ta nova književna struja je dobila ime po svojim književnim novinama književnost *Servet-i Fünuna*. Ova grupa književnika stoji pod snažnim uticajem evropskog, naročito francuskog realizma, naturalizma, simbolizma i parnasovske škole. Ona u tursku književnost uvodi nove, moderne pojmove, ali i nove književne vrste. Dok je divanska književnost vijekovima njegovala poeziju, a prozu gotovo nije ni razvila, dotle tanzimatska književnost svojim programom afirmiše modernu prozu i nove književne vrste: priču, roman, književnu kritiku, komediju i tragediju. Pored pjesme u prozi ona razvija i sonet. Nova, tanzimatska književnost se zalaže za približavanje književnosti narodu i za proširivanje novih, književnih i estetskih ideja širim slojevima turskog naroda. Međutim, jedna manja grupa pisaca koja je pripadala književnom krugu *Servet-i Fünuna* je pod sve jačim pritiskom sultanovog apsolutizma sasvim napustila socijalne teme i prihvatila geslo *L'art pour l'art*. U pogledu jezika, a i izborom tema, izlazili su izvan okvira stvarnog života i dodira sa narodom.

Rušenjem strahovlade, poslije Mladoturske revolucije 1908. godine pojavio se u turskoj jedan drugi književni pokret pod nazivom *Fecr-i Âti/Zora budućnosti* koji je predstavljao samo nastavak pokreta *Servet-i Fünun*, koji se još više priklanja Zapadu i simbolizmu. Međutim, ova skupina književnika se počela osipati i ubrzo nakon toga na književnoj sceni Turske su se pojavili mladi, talentovani pisci koji u svoje književno stvaranje unose tematiku vezanu za stvarna društvena zbivanja. Sa tom književnom generacijom nova turska književnost je prerasla u nacionalnu književnost u savremenom smislu te riječi.

Početak prošlog vijeka u Bosni i Hercegovini uglavnom je prevedena divanska poezija, dok se kasnije interes za prevođenje sa turskog jezika mijenja u korist proze. *Behar* tim povodom objavljuje jedno zanimljivo obrazloženje:

„No koliko je pjesma sapeta svojom formom i silnim pravilima poetike, u pripovijetki su takorekuć slobodne ruke. Dobar pripovijedač ispriča nam događaj ili istinit ili izmišljen, ali je na dlaku sve moguće, da se onako dogodilo, pa to nas zanese, osvoji, a svaki događaj – razumije se – nosi u sebi i neko iskustvo, pouku

za onog koji je to doživio, možda prepatio nešto itd., a mi to njegovo usvojimo, jednom riječi bez ikakvog troška. Lijepoj je pripovijetki i romanu zadaća osim toga još i to: da mahane ljudske prikaže da su zle kao i što i jesu, vrline da pohvali, a tim se dvjema činjenicama navraćaju čitatelji na pravi put. Pa i s druge strane, svakom je narodu mila njegova prošlost, uspomene iz ratova itd., što se punim pravom od nas može tražiti. Ovakvi se događaji, koji takođe u sebi kriju neku nauku, mogu i u drami obraditi.²⁵⁷

Namik Kemal/Namık Kemal (1840-1888) je jedna od vodećih ličnosti, najhrabrijih boraca tanzimatske književnosti i vatreni zagovornik modernizacije turskog društva. Pisao je i objavljivao političke članke i rasprave o najaktuelnijim književnim i društveno-političkim pitanjima, zbog čega je veliki dio svog života proveo u egzilu. Za vrijeme svog boravka u Parizu sa pjesnikom Zija pašom nastavlja odlučnu borbu za progresivne ideje. Oprobao se u gotovo svim književnim rodovima: poeziji, romanu, drami, književnoj kritici, novinarstvu, kao i drugim djelima istorijskog karaktera. U tursku književnost je uveo zapadne književne vrste, roman i dramu i jedan je od prvih turskih pisaca čije su se drame izvodile na pozornici. Koliko god su Kemalove drame ostale ispod praga prosječne estetske vrijednosti, nemoguće je ne vidjeti njihov značaj za razvoj turskog pozorišta koji nije samo formalan, već bar isto toliko i suštinski.

Od Namika Kemala prevedene su drame *Domovina ili Silistre /Vatan-Yahut Silistre*, *Siroto dijete/Zavallı Çocuk* i *San /Riiyâ*, kao i istorijski roman *Džezmi/Cezmi*. Već smo pomenuli da prevod Namik Kemalovog romana *Džezmi*²⁵⁸ predstavlja prvi značajniji prevod iz tanzimatske književnosti u Bosni i Hercegovini. Prevod je objavio Aleksa J. Popović-Sarajlija u *Bosanskoj vili* 1902. godine. Roman *Džezmi* je dobio naziv po hrabrom ratniku i pjesniku, sinu jednog spahije i govori o ratu protiv Perzije u vrijeme vladavine sultana Murata III.²⁵⁹ Popović uz prevod romana nije sastavio zabilješku o piscu, niti daje kakvih drugih podataka o tanzimatskoj književnosti. Ipak, njegov izbor ovog romana u to vrijeme odgovara dobrom književnom ukusu i kriterijumu s književne tačke gledišta. Popovićevom zaslugom je i bosanskohercegovačkim čitaocima

²⁵⁷ M. Rizvić, *Književnohistorijska monografija*, Behar, Svjetlost, Sarajevo, 1971. str. 38.

²⁵⁸ Bosanska Vila, XVII, 1902. str. 87.

²⁵⁹ Vladao od 1574. od 1595.

predstavljen ovaj roman koji je ogledalo onog burnog vremena i početaka savremene književne obnove u Turskoj. Međutim, u pogledu prevođenja, njegov prevod daleko zaostaje za zahtjevima modernog prevođenja i transponovanja književnog teksta s jednog na drugi jezik. Prilikom prevođenja prevodilac nije bio uvijek uspješan i zapaža se njegova nedosljednost u pridržavanju teksta originala. Popović je izostavljao prevode pojedinih pjesama isto kao i nekih drugih proznih dijelova romana. Pored toga, u njegovom prevodu otkrivamo i druge pogreške i odstupanja od originala. Navešćemo nekoliko primjera.

Aleksa Popović se prilikom prevođenja sretao sa poteškoćama iz domena leksike, sa nekim specifičnim problemima koji se odnose na prevod pojmova iz islamsko-orijentalne književne tradicije i arapske i perzijske leksike. Radi ilustracije navodimo jedan odlomak iz teksta originala na turskom, Popovićev prevod i prevod istog teksta Ljubinke Rajković:

U romanu *Džezmi* na jednom mjestu stoji:

„Öyleyse şimdi bir Fuzuli Divanı buluruz, rastgele bir yaprağını açarız, ilk sayfasında çıkacak şiirine bir nazire söyleyebilirsiniz size dört başı mamur bir ziyafet veririz.“

Popovićev to prevodi na sljedeći način:

„Sada ćemo donijeti jednu knjigu Fuzulijinu, prvu stranu koju otvorimo, stavićemo pred *Džezmiju*, pa ako nam zna protumačiti njen sadržaj, daćemo mu jedan veliki ziyafet.“

Ljubinka Rajković daje ispravan prevod i on glasi:

„Ako je tako, sada ćemo pronaći Fuzulijev divan, otvorićemo na bilo kom mestu, pa ako budete kadri da ispevate naziru na pesmu koja bude bila na prvoj strani, priredićemo vam bogatu gozbu.“²⁶⁰

Iz ovih primjera uočavaju se odstupanja od originalnog teksta pri prevođenju riječi *divan* koja po etimologiji pripada arapskom jeziku i primarno

²⁶⁰ Lj. Rajković, navedeno djelo, str. 31.

označava *knjigu*. Međutim, Popović ispušta iz vida da ovaj pojam u terminologiji divanske književnosti i poezije, upotrijebljen uz ime nekog pjesnika isključivo označava *zbirku pjesama* što predstavlja drugo značenje, te da sintagma koja se pojavljuje u tekstu kao *Fuzuli Divan* ima samo jedno, konkretno značenje - *Fuzulijeva zbirka pjesama*. Takođe je potpuno zanemario i izostavio prevod riječi *nazire*. Pojam *nazire* pripada autentičnoj orijentalno - islamskoj književnoj tradiciji. To je pjesnička forma koja u divanskoj književnosti predstavlja nenadmašan književni uzor kojeg treba samo usavršavati:

„U tom smislu, originalnost nije traženi ideal, već upravo suprotno – djelima klasika predstavljaju uzore koje treba oponašati kako u pogledu žanra, tako i tematike i stila. Ovakvo mišljenje dijele i savremeni turski historičari divanske književnosti, među kojima i Mehmed Kalpaklı koji u svom tekstu *Osmanska akademija poezije: nazira* govori o imitativnosti, kao dominantni osmanske poetike: suprotno zapadnom poimanju umjetnosti koje se oslanja na originalnost i individualnost, umjetnost Istoka počiva na ponavljanju i zajedništvu; tako djela koja se ponavljaju i kopiraju unutar tradicije, upućuju na kretanje ka idealnom, jedinstvenom, odnosno, ka božanskom.“²⁶¹

Međutim, i pored navedenih primjera nedosljednog prevođenja i tumačenja kod Alekse J. Popovića-Sarajlije, ipak valja imati na umu da je njegovim trudom i zalaganjem 1899. godine u Beogradu objavljen dvojezični *Riječnik srpsko-turski i tursko-srpski*. Radi se o jednom po obimu nevelikom i danas zastarjelom leksikografskom priručniku koji predstavlja bibliofilsku rijetkost. Uz ovaj Riječnik Popović je sastavio i jedan kraći tekst za učenje turskog jezika u praksi koji je trebao da posluži kao poučno jezičko vježbanje. Kako precizira M. Teodosijević, autor u predgovoru navodi da je Rječnik koji je štampan ćirilicom želio da izda i na turskom pismu, ali je od toga odustao pošto u Beogradu nije postojala štamparija koja bi takav posao mogla obaviti, a štampanje u Istanbulu bi bilo preskupo.²⁶² Riječnik za nas ima istorijsko-dokumentarni značaj i zanimljiv je i s aspekta leksičkog fonda zbog svoje egzemplarne

²⁶¹ A. Čatović, *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijaije, Transtekstualnost u klasičnoj osmanskoj poeziji*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2013. str. 4.

²⁶² M. Teodosijević, „Turkish-Serbian and Serbian-Turkish Lexicographical Works / Türkçe-Sırpça ve Sırpça-Türkçe Sözlük Çalışmaları”, İJLET, UDES 2015, Manheim, 2015, str. 1756.

vrijednosti i predstavlja jedinstven autentični dokument ove vrste. Popovićev Riječnik je imao višestruku primjenu i bio nezamjenjiv priručnik sve do 1912. godine kada se i u bosanskohercegovačkoj leksikografiji pojavio *Mali tursko-bosanski riječnik* Ahmeda Kulendera. Ovaj Riječnik je štampan u Bitolju.

Aleksa J. Popović-Sarajlija je bio prevodilac i praktikant Katastralne turske kancelarije u Sarajevu. Sastavio je i *Životopis znamenitih Sarajlija* koji je objavio 1910. godine u Sarajevu.²⁶³ Svoju knjigu je svojevremeno prodavao širom čaršije po cijeni od 60 helera. U predgovoru ove knjiga Popović iznosi podatak da je duže vrijeme razmišljao da objavi životopis nekih znamenitih Sarajlija, i to samo onih, veli, koji su bili na glasu kao dobrotvori, evlije, naučnici i zaslužni ljudi. U tu svrhu je i sastavio popriličan broj takvih primjera namjeravajući da ih postepeno štampa. Za navedeno izdanje se, kako kaže, odlučio da napravi izbor od nekoliko odabranih i viđenijih ljudi tog vremena koliko da vidi kakav prijem će te biografije i knjižice kod šire publike imati i da li će one i kod mlađeg naraštaja, čija se svijest naukom znatno probudila, naići na dobar odziv. Ukoliko se to i desi i knjiga doživi uspjeh, tada, Popović ističe, da će dobiti podstrek i volju za dalji rad i nastavak na tom planu. Pisac smatra da bi svakom pojedinom čitaocu knjiga bila korisna, iz tog razloga je i preporučuje, posebno mladima, bez razlike na religijsku pripadnost, kako bi saznali šta su njihovi preci radili i kako su narodu služili. Na kraju predgovora *Životopisa znamenitih Sarajlija* stoji da je sačinjeno u Sarajevu, na Petrov dan 1910. g.

Drugo Namik Kemalovo djelo koje je prevedeno je drama pod nazivom *Domovina* ili *Boj na Silistri* koja je napisana u četiri čina. Tema drame je borba sa Rusima i opsada tvrđave Silistre. Odmah nakon što je premijerno prikazana u pozorištu Gedikpaša²⁶⁴ u Istanbulu 1873. godine Kemal je bio uhapšen od tadašnjih vlasti i prognan na ostrvo Kipar. Dramu su preveli Ahmed Naim i Muhamed Behlilović.²⁶⁵ Uz prevod je objavljen i kratak predgovor koji je tim povodom sastavio Ahmed Naim. Prevod drame nije pouzdan i ne odgovara originalu, jer nedostaju neki dijelovi teksta. Od samog početka prevoda se

²⁶³Knjiga I, Islamska dionička štamparija

²⁶⁴ Gedikpaša pozorište nalazilo se u četvrti Faith u Istanbulu. To je prvo tursko pozorište koje je osnovano 1859. Prve pozorišne predstave je postavio Ahmet Midhat efendi. U ovom pozorištu je prvi put prikazana drama Namika Kemala, *Domovina*, nakon čega je uslijedila cenzura, pa je Namik koji je branio liberalne ideje bio uhapšen i prognan na Kipar gdje je bio zatočen 36 mjeseci.

zapažaju i druge pogreške. Greške su napravljene i kod prevoda jednostavnih riječi kao što su jastuk, osjetljivost, i sl. pa nam izgleda kao da ih je prevodilac sam sebi omaškom nametnuo. Horska pjesma iz drugog čina, prizora I nije prevedena i umjesto nje je Ahmed Naim upisao jednu drugu pjesmicu sastavljenu od šest stihova. Prevodilac je prevodeći posljednje rečenice drame sam sastavio i dopisao ovakav završetak:

„Sidkibeg: Vaša će imena biti upisana na sjajnim stranicama naše povijesti. Vašu silnu požrtvovanost ja dobro znam. Ne znam, da li Vi znate vrijednost usluga, koju učiniste domu i rodu svom. Pogledajte samo, tri su cara došla i natezala se s nama ovdje.

Abdulah čauš: Pa da i nijesu došli, bi l' grom puko?

Islambeg: Mi bismo svakako sa vama zajedno branili naše ognjište, izginuli bismo, nestalo bi nas, ali nikad ne bi bili pobijegjeni.

Sidkibeg: Tako je. Ali ipak mi smo svakako obranili naš grad, dali smo i dosta šehida, ali mejdan je naš. Hajdemo svi zajedno dovu za našeg cara! (Bubnjevi udare, a sva vojska viče); Padišahum čok jaša! (Zastor pada) Kraj.²⁶⁶

Namikovu dramu *Siroto dijete*²⁶⁷ preveo je Hilmi Muhibić 1891. godine koji je u to vrijeme uređivao list *Bošnjak*. Drama je u Bosni i Hercegovini vrlo brzo stekla popularnost pa je prevod doživio tri izdanja.

Iz Namikove poezije malo je prevedeno. Mirza Safet je preveo tri njegove pjesme kojima je u prevodu dao naslove: *Sinu na slici*,²⁶⁸ *Dva druga na jednoj slici*²⁶⁹ i *Utjeha*.²⁷⁰

Bašagić je prevod prve pjesme objavio 1894. godine. To je pjesma koju je Namik Kemal posvetio svom sinu pozivajući ga da nastavi borbu koju je on započeo. U ovom prevodu dolazi do izražaja Bašagićeva stvaralačka sposobnost

²⁶⁶ Behar, III, 1902-03. str. 137.

²⁶⁷ Preštampan je 1908. dok se treće izdanje pojavilo pod nazivom *Ata beg i Šefika* ili *Siroto dijete*, ali bez navođenja godine.

²⁶⁸ Prosvjeta II, Zagreb, 1894. br. 23. str. 704.

²⁶⁹ Behar, VII, 1906-07. str. 4.

²⁷⁰ Nada I, 1895. str. 333.

da svojim prevodima da odgovorajući pjesnički oblik i izraz tako da i prevod zadrži estetsku vrijednost pjesme:

„ - Oğluna verdiği resim üzerine -

Ben bu sinnimde esir olmuş idim milletime

Fikr-i hürriyyet ü milliyyet idi maksûdum

Umarım seni de siretime varis eder

Güneşi süretime hadim eden Ma'bûdum²⁷¹

Sinu na slici

„Ja sam u tim godinama

Robovao rodu svome,

I spas njegov nosio sam

Na srdašcu junačkome.

E sa nadom da ćeš i ti

U otca se ugledati,

Pa svom domu i svom rodu

Kroz vas život robovati.²⁷²

Safvet-beg Bašagić je zabilježio i veoma uspio prevod Namik Kemalove elegije koju je pjesnik napisao povodom smrti njegovog savremenika i pjesnika Zija paše. Navodimo tekst originala na turskom i Bašagićev prepjev:

²⁷¹ B. Aydoğan, *Edebiyatçıların Arkası Şiirli Armağan Fotoğrafları*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2006, str., 54.

²⁷² Prosvjeta II, Zagreb, 1894. br. 23. str. 704.

Kit'a

„Hem muâriz, hem muvâfıktı Ziyâ ile Kemâl

Şu'le-i berkiyyede mevcûd iki kuvvet gibi

İttihâd olmazsa hâsıl nokta-i maksûdta

Çehreler ma'kûs idi şu gördüğün sûret gibi

İttihâd ettikçe ammâ bâşına zâlimlerin

Yıldırımlar yağdırırdık berk-i hürriyyet gibi

Bir ziyâdır hâke düştü arşa etti in'itâf

Mazharı bu hâk olan bin nûr-i ulviyyet gibi

Nûr-i Hakk'a iltihaak etti Kemâl-i zârını

Tek bıraktı bu cihanda sevdiği millet gibi.²⁷³

Dva druga na jednoj slici

„Sada iste – sad različne- burne su nam misli bile,

Kao što su u oblaku električne dvije sile.

Kad do sloge nije došlo, što nas vodi istom piku,

²⁷³ B. Aydoğan, *Edebiyatçıların Arkası Şiirli Armağan Fotoğrafları*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2006, str. 52.

Razumjećeš s naših lica, čim pogledaš ovu sliku.

A kada smo složili se nad silnicim tvojim rode,
Sipali smo žarke munje, ko što sipa grom slobode.

Jedan Zija u grob leže, pa s' odrazi na Arš gori
Da s tog mjesta uzvišenost s tisuć raznih svjetla gori.

Na nebesa Zija ode, a Ćemala da tu cvili,
Na zemlji je ostavio sama, ko i narod mili.²⁷⁴

Iz dana njihovog boravka u Parizu kuda su otišli 1867. kada su tajno napustili Istanbul ostala je jedna zajednička fotografija. Na poleđini fotografije Namik je ispisao ove stihove u znak sjećanja na svog prijatelja i saradnika, Zija pašu.

Safvet-beg Bašagić je pod pseudonimom Mirza Safvet je preveo još jednu Namik Kemalovu pjesmu koju je pisac posvetio svom sinu. Mirza Safvet je prevod pjesme objavio 1895. godine pod skupnim naslovom *Istočni Parnas*. Pjesma nosi naziv *Utjeha*²⁷⁵ i sastavljena je od četiri stiha. To je veoma uspio prevod iako ima duži oblik i u pogledu forme ne prati original:

„Nâmûs ile irfânı yetişmez mi mükâfât

Ikbâl yolu gerçi Kemâl'in kapanıktır

²⁷⁴ Behar, VII, 1906-07. str. 4.

²⁷⁵ Nada, I, 1895. str. 333.

Çok ak göremezsen de saçında sakalında

El-minnetu lillâh yüzü ak alını açıktır.²⁷⁶

Utjeha

„Čast i ponos zar junaku

Za uzdarje biti neće,

I ako je put zatvoren

Ćemalove svjetske sreće.

Ma da mnogo sjedih dlaka

U časnoj mu bradi nije

Svjetlo mu je ljudsko lice,

Sa čela mu sunce sija.²⁷⁷

Namik Kemal je objavio i djelo *San/Rüyâ* u kojem pisac poziva turski narod na borbu za oslobođenje od despotizma i tiranije sultana Abdulhamida II. Kada se djelo 1898. godine pojavilo u turskoj literaturi, slovalo je kao uzor stila. *San* je napisan u prozi i stihu. Posredovanjem Mehmeda Memiševića preveo ga je Ćazim 1908. godine za Smailagu Ćemalovića.²⁷⁸ Uz prevod Ćatić je sastavio i predgovor o životu i radu ovog pisca. Predgovor počinje ovako:

²⁷⁶ B. Aydoğan, *Edebiyatçıların Arkası Şiirli Armağan Fotoğrafları*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2006, str. 53.

²⁷⁷ Nada, I, 1895. str. 333.

²⁷⁸ Namik Kemal, *San*, s turskog M.Ć. Ćatić, izdanje Smailage Ćemalovića, Mostar 1908. U to vrijeme Ćemalović je obavljao dužnost vladinog povjerenika za Mostar.

„Nema skoro na zemaljskoj kugli naobražena muslimana, kojem nisu poznata književna djela najslavnijeg i najvećeg osmanlijskog pjesnika i pisca, merhum²⁷⁹ Namik Kemala.“²⁸⁰

Interesantni su navodi koje smo pronašli kod Abdurahmana Nametka u njegovoj monografiji o Ćatiću o tome kako je Ćazim prevodio ovo djelo i kako se prilikom prevođenja krijepio alkoholom. Abdurahman Nametak parafrazira riječi Hamdije Kreševljakovića koji kaže:

„Taj je posao svršio za cigla tri dana i nikud se nije makao, dok ga nije preveo. Bio sam u redakciji jedno popodne, kada je prevodio. Pod pisačim stolom bio je veliki bardak rakije. Radio je i krijepio se. Ovaj prijevod je izvrstan i ne zaostaje ništa za originalom kako to tvrde oni, koji dobro znaju turski. Za ovaj rad dobio je 200 K. Nakon dovršenog posla, dva ga dana nije bilo u redakciji nikako. Kasnije mi je kazivao, kako se više puta nagonio, da prevede ovo djelo, ali mu nije pošlo za rukom. Ovaj put mu ulilo snagu 200 K. Honorara!“²⁸¹

Abdurahman Nametak citira i riječi Alije Nametka i Hasana Nametka koji o istoj stvari daju slične podatke:

„Do ovog prijevoda došlo je ovako, kako mi je pričao Bećir (Kalajdžić, op. A.N.). Neki Mehmed ef. Memiš (kojeg sam i ja osobno poznavao) dao je Ćazimu 200 forinti, da prevede ovo djelo. I on se je zatvorio s bardakom rakije u jednu sobu *Hurrijeta* u Gornjim Tabacima i preveo za jednu noć cijelo djelo.“²⁸²

„Moj otac, Hasan Nametak, jednoć mi je pripovijedao: „negdje 1914. godine, pred rat, sjedio sam s Bećirom Kalajdžićem u redakciji *Bisera*. Ćazim je prevodio ili se spremio da prevodi s arapskog jednu knjigu. Da upozna Bećira sa sadržajem, čitao je najprije u originalu, a zatim s takvom lakoćom i tečno, tako stilski dotjerano prevodio kao da čita štampani prijevod. Ja sam dosta dobro

²⁷⁹ Pisac je umro 1888.

²⁸⁰ Namik Kemal, *San*, str. 4.

²⁸¹ A. Nametak, navedeno djelo, str. 27.

²⁸² Isto, str. 28.

poznao arapski jezik i mogao sam prevoditi, a i prevodio sam kraće stvari, ali me je zadivilo njegovo poznavanje arapskog jezika i lakoća prevođenja.²⁸³

Ćazima je oduševljavao junačkom pjesmom njegov stric i on je još iz djetinjstva zavolio narodnu poeziju.²⁸⁴ Djetinjstvo je proveo u Odžaku gdje je rođen 1878. godine. Tamo je završio mekteb i osnovnu školu. Nakon očeve smrti, kada mu se majka preudala, seli se u Tešanj. U Tešnju je odrastao u siromašnoj zanatlijskoj porodici, uz majku domaćicu i očuha kod kojeg je učio brijački zanat. U medresi mu je predavač arapskog, turskog i perzijskog jezika bio poznati tešanjski muftija Mesud Smailbegović. Prvi put je otišao u Carigrad 1898. godine da izbjegne vojnu obavezu. Nije poznato šta je tamo radio, ali se pretpostavlja da je kod nekog turskog učenjaka slušao *bogoslovske nauke*.²⁸⁵ Za vrijeme svog boravka u Carigradu upoznao se i družio s Osmanom Đikićem.²⁸⁶ Međutim, odmah po povratku iz Turske, 1899. godine, regrutovan je u vojsku. Vojni rok je služio u Tuzli i Budimpešti. Za vrijeme boravka u Tuzli objavio je u Bosanskoj vili pjesme pod zajedničkim nazivom *Oganj: Pjesmo moja i Srpski ponos*, zatim pjesmu Branku Radičeviću, dvije pjesme bez naslova sa po dvije strofe od šest stihova s potpisom Muhibi Millet, kao i pjesme *Izrodima* i *Utjeha* s istim pseudonimom. Ukupno je u Bosanskoj vili objavio 148 stihova. To su ujedno i prvi njegovi objavljeni stihovi.²⁸⁷

Nakon ovog perioda ponovo odlazi u Carigrad gdje je završio medresu Mektebi Numunci Terreki 1902. godine. Usljed imovinskih neprilika vraća se u Sarajevo i upisuje se u Šerijatsku sudačku školu/Nuvvab²⁸⁸ koja je primarno

²⁸³ A. Nametak, navedeno djelo, str. 28.

²⁸⁴ Isto, str. 21.

²⁸⁵ Isto

²⁸⁶ Osman Đikić je rođen u Mostaru 7. januara 1879. godine. Bosanskohercegovački pjesnik, pisac, dramatičar, javni i društveni radnik. U Mostaru je završio ruždiju I nekoliko razreda gimnazije. Nakon što je isključen iz gimnazije otišao je u Carigrad gdje je nastavio školovanje. Nakon toga odlazi prvo u Beograd, a potom u Beč gdje je završio trgovačku akademiju. 1909. godine dolazi u Sarajevo gdje obavlja funkciju urednika lista Gajret. Kao veoma mlad počeo je pisati poeziju i svoje pjesme je objavljivao u listovima Bosanska vila, Zora i Behar. Izdao je zbirke pjesam pod nazivom Muslimanskoj mladeži, Ašikije, Pobratimstvo kao i dramu Zlatija koja je prikazana na Gajretovim zabavama. Sakupljao je narodne umotvorine koje nije objavio već ih je ustupio Srpskoj Akademiji Nauka u Beogradu. Umro je u Mostaru 30. marta 1912. godine.

²⁸⁷ A. Nametak, navedeno djelo, str. 21.

²⁸⁸ Šerijatska sudačka škola osnovana je u Sarajevu naredbom Zemaljske vlade Bosne i Hercegovine, 1887. godine. Prema Statutu škole, ona je osnovana radi školovanja i osposobljavanja kandidata za službu šerijatskih sudaca (kadija) u Bosni i Hercegovini. Nadzor i kontrolu nad radom škole vršila je Zemaljska vlada, a upravljanje nastavom bilo je u neposrednoj nadležnosti reis- ul-uleme. U Šerijatsku sudačku školu mogli su biti upisani kandidati koji su prethodno završili četiri razreda ruždije, ili niže gimnazije, te najmanje

obrazovala šerijatske sudije. Ćazim se isticao u školi kao veoma talentovan i nadaren učenik, a i po znanju stranih jezika je odskako od svojih vršnjaka pa su i nastavnici cijenili njegovo obrazovanje. Međutim, zbog svog neprimjerenog vladanja vrlo često je dolazio u sukob sa strogim školskim i internatskim pravilima. Godine 1907. bio je primoran da napusti internat, a naredne godine je isključen i iz škole. Škola Nuvvab je pripremala učenike za šerijatske sudije i druga viša vjerska zanimanja, pa je Ćatić morao pribaviti posebnu dozvolu Zemaljske vlade za vanredno polaganje diplomskog ispita. Pored toga je morao potpisati i izjavu da po završetku školovanja neće aplicirati na mjesto šerijatskog vježbenika. Tek nakon toga mu je omogućeno da pristupi polaganju završnog ispita kojeg je uspješno okončao krajem 1908. godine.

Godine 1907. započinje njegova saradnja u brojnim časopisima i listovima, a iste godine preuzima i uredništvo *Behara*. Potom je uz podršku Ademage Mešića²⁸⁹ otišao u Zagreb i upisao se na Pravni fakultet. U Zagrebu se družio sa pjesnicima A.G. Matošem i Tinom Ujevićem. U to vrijeme, bez materijalne podrške i sigurnosti, često je mijenjao i mjesta boravka. Tada je već bio stekao ugled darovitog pjesnika i književnika. Ne završivši fakultet, 1912. napušta Zagreb i odlazi u Mostar gdje postaje urednik i glavni saradnik časopisa *Biser*. To je ujedno i vrijeme njegovog najintenzivnijeg rada kada piše pjesme, eseje, prozne članke i kritike, te prevodi brojna književna djela i studije za Kalajdžićevu *Muslimansku biblioteku*. Ali, već 1914. ponovo biva mobilisan, prebačen u Tuzlu, potom i u Mađarsku gdje se razbolio od tuberkuloze. Poslije kratkog liječenja vraćen je u Tešanj gdje je i umro 1915. godine. Na njegovom mezarju u Tešnju je napisano: *Ovdje leži pjesnik odličnoga dara, koji nije tražio časti ni šićara, već boemski živio i čuvenstveno pjevo, dok ga smrt ne doprati do ovog mezara*. Danas mnoge škole u Bosni i Hercegovini nose njegovo ime.

Sva njegova djela su naknadno sabrana u dvije knjige: *Izvorna poezija i Izvorna i prevedena proza*, pod nazivom *Sabrana djela*.

dvogodišnji tečaj medrese, kao i oni koji uspješno polože prijemni ispit. Školovanje je trajalo pet godina. Nastavni plan i program se u više navrata mijenjao i dopunjavao. Osnivanje i pokretanje Šerijatske sudačke škole u Sarajevu trebalo je popuniti kadrovsku prazninu koja je nastala odlaskom Osmanske carevine i dolaskom Austro Ugarske monarhije.

²⁸⁹ Ademaga Mešić (1868-1945) je bio jedan od najvećih kulturnih mecena u Bosni u prvoj polovini XX vijeka, dugo godina je finansijski pomagao rad listova *Behar*, *Ogledalo*, *Muslimanska svijest*.

Materijalna oskudica pratila je M. Ć. Ćatića tokom cijelog njegovog života. Zbog svog burnog i neurednog načina života dešavalo se da rasprodaje stvari koje je imao u posjedu. Jedne noći je u gostionicu *Löwy* koja se nalazila uz lijevu obalu Miljacke i na lijevom skretanju Latinske ćuprije, danas mosta Gavriła Principa, došao i Ćatić pripit. Kasnije je prešao u kafanu Ružu i tu je Ćatić lumpujući i naručujući pjesme založio kaput koji nije nikad iskupio.²⁹⁰

Od Abdulhak Hamida/Abdülhak Hâmid Tarhan (1852-1937) koji se smatra prvakom i najvećim dramskim piscem moderne turske književnosti koja se pod francuskim uticajem počela razvijati poslije 1859. godine, malo je prevedeno. Gajret u IV godištu²⁹¹ objavljuje u nastavcima dramu u pet činova pod naslovom *Kći Indije/Duhter-i Hindû* u prevodu Šemsudina Sarajlića. To je tužna ljubavna priča koja se odvija između mlade i lijepe Hinduskinje po imenu Surudži i Tomsona, engleskog oficira. Radnja je smještena u Gudžerati, jednoj od indijskih provincija. Pisac je dramu sastavio po povratku iz Teherana, prije njegovog odlaska u Bombaj. Tekst drame je napisan u prozi, samo njeni manji dijelovi imaju formu stiha, tzv. mukafa koja je prvi put zabilježena u turskoj poeziji gdje su gazeli i kaside neprikosnoveno vladali stotinama godina. U fusnoti ispod prevoda Sarajlić je upisao i jedan kraći tekst u kojem prevodilac skreće pažnju čitalaca na poteškoće koje se javljaju prilikom prevođenja:

„U oskudici dobre domaće dramatike odlučih se na težak posao, da presadim u sirotni vrt naše književnosti ovo glasovito djelo velikog turskog pjesnika Abdul-Hak Hamidbega. Težak posao, velim, jer šala nije prevoditi jednog glasovitog književnika široke koncepcije, kakav je A. H. H. beg (u svojim dramama naročito). Tim teži je to posao, ako se uzme u obzir, da mi u svom jeziku nemamo onoga bogatstva riječi, kojim bi se A. H. H. zamisli mogle potpuno iskazati; pa se bojati, da jedno njegovo glasovito djelo, kao što je ovo, ne bi ostalo mršavo i pod najvještijim perom naših prevagjača. S toga neka mi se ne zamjeri – meni laiku – ako tu i tamo ne dadnem A. H. živim slikama dovoljno boje i potrebite živahnosti. A da će biti kusura, to ne niječem, jer za dobar

²⁹⁰ A. Nametak, nvedeno djelo, str. 23 i 24.

²⁹¹ 1911. str. 187. Abdulhak Hamid Tarhan: *Kći Indije. Drama u 5 činova (8 slika)*. Preveo Šemsudin Sarajlić, Gajret, IV/1911, 12, 187-189; 13-14; 207-210; 15-16: 233--236; 17, 256-258; 18, 274-275; 19, 288-290; 20-21; 305-307; 22, 324-326; 23-24; 348-355; V/1912, I, 10-12.

prijevod traži se isto toliko snage od čovjeka, koliko što bi mogao i sam napisati prikladan rad, traži se duša se temeljitim pogledima na život, u kojoj se najprije trebaju prekaliti sve slike i ideja rada, da se tek onda mogu valjano ilustrirati javno, traži se čovjek, koji bi u dobar prijevod sam utrošio jedan komad svoje duše – traži se mnogo više, nego što mi se čini da sam imadem.“²⁹²

Šemsudin Sarajlić, pored ostalog, čitaocima obavještava i o razlozima koji su ga naveli da prevede ovo djelo. Tekst upućuje na književne izvore koje je pjesnik poznao, kao i svoje stavove o recepciji književnih djela koje pominje:

“Čitajući Šekspirova *Hamleta* zanosio sam se u carstvo duhova i začepljao uši, da mi iz mraka što tajnim glasom ne progovori; uz Moliereva *Tartifa i tvrdicu* kroz suze sam se smijao; sa Gogoljevim *Revizorom* kao da sam gledao razvaline u životu ruskoga puka; u Namikovoj *Domovini* osjećao Islambegovu hrabrost u sebi; u Gorkijevom *Na dnu* stupao zajedno sa glumcem do vješala; u Ernstovom *Školniku Flaksmanu* zanosio se idealima pravog nastavnika; u Meterlinkovoj *Monna Vanni* ljutio se na Guidu što ne pojmi Vannine žrtve za spas čitava grada; u Hayermansovoj *Nadi* htio sam pucati na brodovlasnika, koji na truhlom brodu sprema nade života u propast, da tek bogato zaradi; u *Zvonaru* ćutio glad i plakao sa očajnom pariskom sirotinjom; sa Schillerovim *Razbojnicima* radosno u duhu hrlio u dubine kule, da se dobri starac spase i t.d. i t.d. Ali nikad nijesam osjećao u duši i u srcu onolike slasti kao kod ovog djela. Je li tome uzrok nježni turski jezik, - koji svojom ljepotom kano da pozlaćuje predmete – ne znam.“²⁹³ Jedino ću reći, da je mene *K.I.* više zanimala – i to istom nakon dugog razmišljanja o njoj iza pročitavanja – nego li i jedna od najglasovitijih svjetskih drama.“²⁹⁴

Šemsudin Sarajlić (1887 - 1960) je i sam bio književnik. Napisao je nekoliko novela koje su izlazile u časopisima *Beharu*, *Gajretu*, *Biseru*, *Dulistanu*, *Islamskom glasu*, *Zemzemu* i *Narodnoj uzdanici*. Zbirka novela pod naslovom *Iz bosanske romantike* štampana je u *Matici hrvatskoj*. Pisao je i pripovijedao sa dobrim poznavanjem života i tadašnjih prilika u bosanskohercegovačkoj sredini. Školovao se u Sarajevu i Istanbulu. Jedno vrijeme je radio i kao urednik *Behara*.

²⁹² Gajret, IV/1911-12. str. 187-188.

²⁹³ Isto, str. 188-189.

²⁹⁴ Isto, str. 188.

Bio je zastupnik JMO u Ustavotvornoj skupštini u Beogradu. Pored turskog, prevodio je i s arapskog i perzijskog jezika.

Sarajlić *Hinduskinju* nije uspio da prevede do kraja - posljednji nastavak prevoda odnosi se na IV čin i sliku VI i štampan je u petom godištu *Gajreta* - dalje izlaženje poremetili su njegovi stalni nesporednici sa članovima *Gajretovog* odbora, o čemu čitaocima obavještava autor jednog članka potpisanog sa I. M. objavljenom u *Biseru*.²⁹⁵

Hinduskinja, ili *Kći Indije* kako to Sarajlić neprecizno prevodi je prvo Hamidovo djelo koje je prevedeno u Bosni i Hercegovini.

Drugo djelo koje je Abdulhak Hamid sastavio u Parizu nosi naziv *Tarik-osvojenje Španjolske/Tarik Yahut Endülüs'ün Fethi*, i svjetlost dana ugledalo je 1880. u Istanbulu. Djelo je preveo u to vrijeme vrsni prevodilac i poznavalac turskog jezika Salih-beg Bakamović. S. Bakamović je rođen u Mostaru 1885. godine u veoma uglednoj mostarskoj porodici. U Carigradu je završio privatnu grčku gimnaziju, a školovanje nastavlja u Beču na Filozofskom fakultetu i Fakultetu za orijentalnu filologiju. Pored Beča studirao je i u Budimpešti na Orijentalnoj akademiji gdje je, nakon što je diplomirao, predavao turski i francuski jezik. Jedno vrijeme je obavljao dužnost savjetnika u turskom poslanstvu u Budimpešti. Iza sebe je ostavio mnoga prevedena djela od kojih je većina objavljena u prvoj muslimanskoj knjižari i štampariji Muhameda Bekira Kalajdžića u Mostaru. Bio je poliglota i tečno je govorio više stranih jezika među kojima su arapski, turski, perzijski, mađarski, francuski, njemački, italijanski, a tokom života je učio i esperanto, kao i engleski, grčki i španski jezik. Njegovi prevodi sa turskog jezika spadaju u uzorne prevode tog vremena. Međutim, zanimljivo je istaći da se nije usudio upustiti u prevođenje stihova *Hinduskinje* i da ih je povjerio na prevod M.Ć. Ćatiću, svjestan teškoća koje uvijek postoje prilikom transponovanja poezije i njenih karakterističnih svojstava iz jednog u drugi jezik. Ćatić je ovim stihovima u prevodu dao različite pjesničke forme i unekoliko je mijenjao tekst originala. Ipak, najčešće se trudio da broj stihova u originalu odgovara broju prevedenih stihova i da se misao iz jednog stiha ne

²⁹⁵ Biser, I izdanje, 1912-13. str. 220.

prenosi u drugi. Donosimo Ćatićev prevod nekoliko stihova iz jedne scene drugog čina *Hinduskinje* u kojoj Surudži sjedi sama na jednoj maloj uzvišici kraj vode, odakle se otvara širok pogled i tiho pjeva, dosta tankim, kao iz dubina prodirućim glasom:

„Kako krasno opijeva ljubav
Mali slavuj u skrovitom gnijezdu,
Tako nekad pjevala sam i ja,
Gledajući svoju sretnu zvijezdu.“²⁹⁶

Prevod drame u šest činova i četiri dodatka izlazio je u nastavcima u Biseru²⁹⁷ dok je kasnije i preštampan.

M. Ć. Ćatić je prepjevao i Hamitovu pjesmu *Tecelli Yahut Tecelli* objavljenu pod skupnim nalovom *S osmanlijskog Parnasa*, i naslovljenu sa *Svijetla pojava* iz njegove zbirke pjesama *Bunlar Odur*. Tekst originala je sastavljen od 13 distiha, a Ćatić je izostavio prevod desetog. Pri prevođenju distihe je pretvarao u strofe, tako da njegov prepjev ima 12 strofa sastavljenih od 4 stiha.²⁹⁸

*Behar*²⁹⁹ u osmom izdanju donosi i Ćatićev³⁰⁰ slobodan prepjev Hamitove pjesme pod nazivom *Renesans* iz zbirke pjesama *Belde Yahut Divaneliklerim* pod nazivom *U kazalištu Renaissance*.

Prvi prevod stihova pjesnika Zija paše/Abdul Hamid Ziyaeddin (1825-1880) objavljen je u *Nadi*.³⁰¹ Prevodilac je Safvet-beg Bašagić, potpisan sa Mirza

²⁹⁶ Biser, I izdanje, 1912-13. str. 256.

²⁹⁷ Biser II, 1913-14, od broja 5-24.

²⁹⁸ Behar, VIII, 1907-08. str. 325-326.

²⁹⁹ Isto, str. 196.

³⁰⁰ Potpisan kao Šair.

³⁰¹ Nada, I, Sarajevo, 1895. str. 333.

Safvet. Pjesma u prevodu ima tri strofe od četiri stiha, naslovljena je sa *Čovjek i svijet* bez navođenja izvora odakle su gazeli preuzeti.

U *Gajretovom* petom godištu³⁰² štampan je i Ćatićev informativni članak o životu i radu ovog turskog pjesnika. Članak pod naslovom *Dvije-tri o Zija paši* unekoliko ocrtava društveno-istorijski kontekst nastanka moderne turske književnosti, obrazovane pod utjecajem zapadnoevropskih književnih uzora. U periodu značajnih književnih reformi mnogi su turski književnici pod pritiskom reakcionarne vladavine Abdulaziza / Abdülaziz³⁰³ i Abdulhamida II / Abdülhamid II³⁰⁴ bili progonjeni i prisiljeni da emigriraju u inostranstvo. Zija paša je sa Ibrahimom Šinasijem i Namikom Kemalom postavio temelje nove turske književnosti i pripadao je onoj generaciji turskih intelektualaca i pisaca koji su naročito bili zaneseni francuskom kulturom koja je postala njihov uzor u umjetničkom stvaranju.

Ćatić je u svom članku o Zija paši pisao s dobrim poznavanjem njegove književne aktivnosti, stvarnih zbivanja društvene sredine i biografskih obrisa Zija pašinog života u Istanbulu. To je vrijeme značajnih promjena u kulturno-društvenoj sferi Osmanskog carstva u pravcu prerastanja turskog naroda u savremenu naciju koje se javljaju još krajem XVIII vijeka u doba Selima III.³⁰⁵ Članak *Dvije-tri o Zija paši* nije obična monotona bilješka, jer se u ovom Ćatićevom proznom radu razotkriva vrijednost njegove vještine u izlaganju i zapažanju okolnosti koje su se dešavale na kulturnm i političkom planu ovog burnog perioda u Osmanskom carstvu. Tanzimatske reforme donose različita političko-ideološka previranja u drugoj polovini XIX vijeka. To je period o kojem i Ćatić piše, vrijeme u kojem dolazi do novog zamaha i na književnom planu. Otvaraju se škole koje prate evropske uzore. U tome se ističe tursko-francuski licej, poznat pod imenom *Sultanija*. Škola je osnovana 1868. godine u Galata

³⁰² Gajret, V, 1911-12. str. 165-169.

³⁰³ Vladao od 1861. od 1876.

³⁰⁴ Vladao od 1876. od 1909.

³⁰⁵ Selim III je postao sultan 1789. godine. Ovaj sultan je, kao i njegov prethodnik, pokazivao sklonost ka reformama. Protivljenje reformama, kao i janičarske pobune su ga pratile cijelo vrijeme vladavine. Na kraju su janičari, podržani od strane vjerskih autoriteta fetvom protiv reformi, organizovali rušenje sultana. Selim III je 1807. srušen u jednoj pobuni, a na njegovo mjesto je postavljen Mustafa IV. Ostatak svog kratkog života Selim III je proveo u zatvoru gdje ga dočekuje smrtna presuda. Naime, njegov nasljednik, Mustafa IV naredio je njegovo pogubljenje u strahu od moguće pobune.

Saraju i imala je presudan značaj za formiranje nove generacije turskih intelektualaca koji su bili svjesni da tursko društvo mora napustiti stara srednjovjekovna shvatanja i pripremiti se za moderno društvo. Uporedo sa otvaranjem ovih škola pojedini studenti su odlazili na školovanje i u Evropu. Ćatić ističe kako je u Zija pašino vrijeme bilo važno izučavanje evropskih jezika, naročito francuskog, što je tada postalo sastavni dio modernog obrazovanja. Poznavanje jezika otvaralo je puteve upoznavanja ne samo književnosti Zapada, već su se preuzimale ideje o naciji i nacionalnom jeziku, o društvenim i političkim slobodama, kao i o novom shvatanju kulture i intelektualnog života Evrope. Ćatić o njegovim mladim danima piše:

„Da se je u Zija paši razvio pjesnički talenat, ima se zahvaliti nastojanju njegova odgojitelja, jednog melevijskog derviša, koji je dobro poznao perzijsku književnost. U ono vrijeme perzijski jezik ne bijaše još u škole zaveden kao obavezan nastavni predmet, jer u Carigradu je vladala glupa predrasuda: *Ko god perzijski uči, izgubi pola vjere*. S toga eto i Zija pašin otac, čovjek – kako vele – fanatičan, nije apsolutno dozvoljavao, da mu sin uči perzijski; ali odgojitelj, koji – i ako bez velike naobrazbe – bijaše od prirode darovit i inteligentan, malom je Abdul-Hamidu potajno predavao taj literaturom bogati jezik i poticao ga, da ga što bolje nauči, te je kasniji pjesnik već u mlade dane na izust znao *Ašik Omera*, *Ašik Gariba* i slične iranske pjesničke tvorevine. U njemu se već tada pojavljuje živo nagnuće pjesmi i on živo želi, da postane pjesnik, a ta se želja realizuje, kad pjesnik stupa u službu visoke porte. Tu se je on mnogo koristio savjetima i uputama u ono vrijeme poznatog tajnika u ministarstvu vanjskih poslova, Fatin ef., koji je mladog Zija-a vrlo volio i cijenio zbog njegova izvanrednog dara i inteligencije. U početku ove činovničke kariere Zija pašin život bijaše – život običnog raskalašenog bekrije, život pravog raspojasanog bohema. U društvu s mnogim tadanjim pjesnicima dan je i noć ispijao boce sakizmastike, rakije i vina po običnim carigradskim mejhanama, koje u ono vrijeme bijahu stjecište književne elite gdje se vodile literarne rasprave u dimu cigareta i smradu alkoholnih pića. Življaše vazda razuzdano, bohemski, indifirentan prema svjema pojavama, koje se oko njega zbivaju, poput svog književnog mentora, Ruhije Bagdadskog. U dani bi se – kako vele – na kratko vrijeme svratio na vis. portu i,

kako je mogao vrlo brzo pisati, sve bi svoje poslove posvršavao za sat – dva, pa opet letio u zakutke zadimljenih mejhana i pijančevao.³⁰⁶

“Unatoč svojoj sposobnosti pjesnik više godina nije imao nikakve plate kao vježbenik na vis. kapiji. Napokon se saznalo za njegovu spremu i izvanrednu inteligenciju, te je godine 1852. po Is. preporukom velikog vezira osm. carevine, poznatog državnika Rešid paše bio imenovan trećim tajnikom carske kabinetske kancelarije. Tim časom se pjesnik prošao pijančevanja i napustio način dotadanjeg bohemskog života. Kroz trideset dana nije niti jednog retka napisao, kao da se kanio posve povući s literarnog polja, a to je mnoge ljubitelje lijepe knjige i umjetnosti veoma žalostilo, jer u njemu su nazrijevali veliki pjesnički talenat, koji bi mogao neprocjenjive koristi učiniti zastarjeloj turskoj književnosti i udariti joj sasna nov osnov, na kojem će se moći uspješno revolucionirati i preporoditi. Tadanji maršal carskog dvora, divizioni general, Edhem paša savjetovaše mladom dvorskom tajniku, da nastoji francuski naučiti, jer da će tako proširiti horizont svoje naobrazbe, pa i literarnog shvaćanja, te postati i glasoviti pjesnik i važan državni funkcionar, od kojeg će narod i država imati mnogo koristi. Zija paša je taj savjet odmah poslušao i za šest mjeseci naučio tako dobro francuski, kako drugi ne bi mogao ni uz najbolju volju naučiti za tri godine dana. Eto, od tog časa za pravo počinje njegova činovnička, a i prava pjesnička karijera, s kojom zajedno nastaju i sva ona iskušenja, što ih je Zija paša doživio. Tada je pjesnik počeo bogatiti osmanlijsku literaturu prevodima iz francuske književnosti i u svoja originalna djela unositi nove slobodne ideje o društvu i državi, što ih je crpio iz zapadnih izvora.³⁰⁷

Zija paša je nekoliko godina u Carigradu i u inostranstvu obnašao vrlo važne dužnosti; služio je kao mutesarif,³⁰⁸ defterdar³⁰⁹ i valija po nekim provincijama, a više puta su mu povjeravane i veoma važne misije u Evropi gdje je imao prilike da pobliže upozna evropsku kulturu i napredak njenih naroda. Bio je čovjek slobodouman i svoje misli nije ni pred kim krio; šta više, on ih je javno

³⁰⁶ Gajret, V, 1911-12. str. 168-169.

³⁰⁷ Isto, str. 169-170.

³⁰⁸ upravnik, guverner jednog sandžaka u Turskoj

³⁰⁹ Državnim poslovima u Osmanskom carstvu neposredno je rukovodio veliki vezir uz pomoć carskog divana tj. vlade u koji su obično ulazili dvojica kadi askera (rumelijski i anadolski), dvojica defterdara (ministri finansija), reis efendi (kancelarija vanjskih poslova), janičarski aga i kapudan paša (admiral flote).

iznosio i pred samim sultanom Abdulazizom, kritikujući korupciju koja je vladala u upravi državnog aparata.

Započinjući priču o Zija paši, Ćatić proširuje svoje interesovanje i čitaocu pruža jednu sliku o političkim i kulturnim problemima o kojima se raspravljalo u istanbulskim krugovima onog burnog vremena. Ovdje se i Ćatićev lingvistički arhaizam ublažava i pada u drugi plan pred stilom koji je jasan i neposredan. Ćatić zna da informacije koristi iz prve ruke, da ovlada istorijskom činjenicom, kao i da sagleda uzročno-posljedičnu povezanost. On postiže zainteresovanost čitaoca bitnim književnoistorijskim podacima o ličnostima i događajima, obimnim sakupljenim materijalom i oštroumnosću pojedinih primjedbi, tekstom koji je daleko od suhoparnog štiva. Njemu je mnogo više stalo do bogate sadržine nego do forme. Prikazujući Zija pašu i njegov književni krug, Ćatić pripovijeda suštinsku autentičnu istoriju govoreći jednim običnim jezikom, punim arhaizama, bez naduvene izvještačenosti, jezikom razumljivim i običnom čitaocu, a koji odgovara uobičajenom govoru obrazovanih ljudi toga vremena.

Zija paša je uz Midhata i Kemala bio gorljivi pristalica liberalnih reformi i zagovornik konstitucionalne vladavine, a to mu je pribavilo mnogo protivnika među konzervativnim elementima na visokoj porti i vladarskom dvoru, koji su na kraju od sultana Abdulaziza isposlovali dozvolu, da se kao *po državu opasna ličnost* odstrani iz Carigrada i u unutrašnjost carevine deportira. Tada je Zija paša pobjegao u Evropu, te je s Namik Kemalom počeo uređivati periodični liberalni časopis *Hurijet/Sloboda*, što je u Londonu pokrenuo: „otac osmanlijskih slobodnjaka, princ Mustafa Fadil paša.“³¹⁰ U tom se listu vodila borba protiv nepoželjnih elemenata u Turskoj i zahtijevalo se uvođenje radikalnih reformi parlamentarnog sistema u Osmanskoj imperiji. S toga se Zija paša uz princa Mustafa Fadil pašu, Midhat pašu i Namik Kemala može smatrati duhovnim ocem mladoturske generacije i novog ustavnog režima. Kasnije, kada je sultan Abdul Hamid došao na prijestolje Osmanske carevine 1876. godine, Zija paša je bio pomilovan, te se iz Evrope vratio u Carigrad.

³¹⁰ Gajret, V, 1911-12. str. 169.

„Pjesnik bijaše megjutim od novog vladara unešen u listu onih *opasnih osoba*, koje su se u interesu države i njena zdravog razvitka morale daleko držati od prijestonice, te je odmah po povratku u otadžbinu imenovan guvernerom Sirije. Godine 1879. po Is. baš nekako prije kratko vrijeme procesa i progonstva velikog patriote i državnika turskog, Midhata paše, Zija paša je umro u Adani, gdje bijaše valijom, neostavivši nikog iza sebe osim svojih pjesničkih djela, koja se danas u svakoj osmanlijskoj skoro kući poput evanđelja poštuju i koja će mu u zahvalnom narodu do vijeka uspomenu čuvati.“³¹¹

Ćatić je posjedovao široko interesovanje za tursko društvo i društvene okolnosti s kraja XIX i početka XX vijeka. Upoređujući različite podatke koje je pred sobom imao zauzeo je kritički stav i čitaocu pruža ličnu viziju i predstavu o dodirima turske emigracije sa Zapadom što će imati znatnog uticaja na zastarjelu tursku tradicionalnu kulturu koja će se s vremenom emancipovati i pretvoriti u modernu kulturu i književnost. No, za nas je ovdje važno da osmotrimo početnu fazu afirmacije moderne turske književnosti koja je bila izložena evropskim uticajima. Zija paša se eksplicitno osjeća pjesnikom koji pripada novoj školi, ali to osjećanje je često samo fiktivno, jer je njegova poezija upotrebom arapskih i perzijskih riječi samo imitirala tradiciju, dodajući tek ponešto novo. Ćatić je svjestan pjesnikove pozicije i daje primjer Zija paše kako bi ukazao da se većina pisaca u periodu književne obnove držala tih ograničenja. Novo se doba ne nagovještava izričito u formi već u duhovnim ustrojstvima koja se pojavljuju:

„Zija paša je prošao kroz dvije periode književne: on je pjesnik, koji je u sebi spojio dvije različite pjesničke individualnosti. Kada mu čitamo djela, u njima vidimo Zija pašu istočnjaka, koji izravno pripada prošlosti i Zija pašu evropejca, prevodioca *Povijesti Andaluzije* i Ruseanova *Emila*, koji se je svojim mislima daleko udaljio od prošlosti.“³¹²

Pristalice novog pokreta pod uticajem raznih načela i pokreta u Francuskoj oštro su se protivile divanskoj, klasičnoj književnosti, koju su samo visoko obrazovani krugovi razumjeli. Zija paša je uz Namik Kemala i Ibrahima Šinasija ostvario najveći doprinos preporodu osmanske književnosti, ali ne formom svojih

³¹¹ Gajret, V, 1911-12. str. 169.

³¹² Isto, str. 165.

djela, jer forma koju on upotrebljava pripada prošlosti, nego idejama, koje je iznio u svojim djelima.

„On knjigu smatraše sredstvom, pomoću kojeg se šire u narod zdrave i napredne misli, da ga oplemene i odgoje.“³¹³

Uz ovaj članak Ćatić je objavio i prevod više distiha iz Zija pašinog *Terkîb-i benda* i *Terdž-i benda* i uz svaki prevod je dao i original na osmanskome turskom jeziku. Od svakog bejta Ćatić je pravio strofu od četiri kratka stiha.

Ljubinka Rajković ističe:

„Najveći deo stihova koji je M.Ć. Ćatić prepevao (ukupno 14 distiha) uzeti su iz Zija pašinog *Terkîb-i benda* (Povezane strofe). Ćatić je u ovom napisu pogrešno naveo da šest distiha koje je prepevao pripadaju *Terkîb-i bendu*. U stvari to je jedan nezavisan gazel od 7 distiha koji ima monorimu – ina. Pored pomenutih stihova Ćatić nam je dao i prevod samo jednog distiha iz Zija pašinog *Terdž-i benda* (*Terci-i bend* = ponovljena strofa). U pitanju je distih četvrtog benda u kome Zija paša iznosi svoja razmišljanja o životu. Osećamo zadovoljstvo čitajući uspeo prevod ovog bejta.“³¹⁴

Zatim, Lj. Rajković daje originalni tekst bejta u njenoj latiničnoj transkripciji i Ćatićev prevod koji prenosimo:

„Gâlib zebûnu kâidedir eylemek telef

Yerde havada bahrda cârî bu gîr u dar.“

„Pravilo je da slabiji

Od jačega mre i strada -

Svud : na zemlji, moru, zraku

³¹³ Gajret, V, 1911-12. str. 166.

³¹⁴ Isto, str. 165.

Ta vječita borba vlada.“³¹⁵

Međutim, uporedimo li treći stih ovog originala sa Ćatićevim prevodom, uočavamo drugačiji poredak riječi. Naime, kod Lj. Rajković raspored riječi distiha originala je sljedeći:

Yerde havada bahrda cârî bu gîr u dar

i doslovan prevod s originala bi bio:

Svud : u zraku, moru i na zemlji

Takav poredak riječi ne odgovara ni redosljedu riječi Ćatićevog originala koji na arapskom pismu doslovno glasi:

" غالب زبونی قاعده در ایلمک تلف "

یرده بحرده هواده جاری بو کیر ودان "³¹⁶

Po svemu sudeći, verzija Ćatićevog distiha odgovara izvorniku jer se slaže i sa njegovim prevodom, dok se inverzija riječi kod Lj. Rajković zadržava samo u tekstu originala kojeg navodi, pa pretpostavljamo da je do greške došlo prilikom štampanja.

Pored ovog prevoda, izdvajamo još jedan Ćatićev uspjo prevod iz Zija pašinog *Terdži-i benda*:

" ظالم ینه بر ظلمه کر فتار اولور آخر "

ألبنه اولوراو بیفانک خانه سی ویران "³¹⁷

³¹⁵ Lj. Rajković, navedeno djelo, str. 16.

³¹⁶ Gajret, V, 1911-12. str. 167.

³¹⁷ Isto

„Na pošljetku tiran mora
Tiraniji žrtvom biti -
Jer kuća se porušena
Mora jednom razoriti“.

Ovim prepjevima ćemo dodati još nekoliko stihova, isto iz *Terkib-i benda*, za koja Ćatić kaže da su nastala 1845. godine:

...“Jest, zavidim mu, kad u jutru sjedi
U polju, kuda cvate rujna lala –
U jednoj ruci opojna mu čaša,
U drugoj ruka djevojačka mala.“³¹⁸

Od Redžazade Ekrema/Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1914) prvog književnog kritičara i teoretičara u savremenom smislu, Musa Ćazim Ćatić je preveo dvije pjesme. Prevod prve je naslovljen sa *Pjesma*,³¹⁹ a druga je preuzeta iz zbirke pjesama pod naslovom *Nižad Ekrem /Nijad Ekrem*³²⁰ koju je autor objavio povodom smrti svog sina.

Kriminalistički roman *Tajne/Esrâr-i Cinâyât* od Ahmeta Midhata /Ahmet Midhat (1844 -1912) pojavio se u prevodu Ahmeda Dž. Šerića u *Beharu*.³²¹ U napomeni ispod teksta Šerić kaže:

„Čuveni turski spisatelj Ahmed-Midhat napisao je ovaj roman s lijepom tendencijom. Kad je došlo vrijeme, da se staro tursko sudstvo reformira, zamijeni novim, on je to napisao i razjasnio tu dobre strane novog i zlo starog sudstva. Roman sam po sebi izgleda više kriminalan, ali ga uzesmo u *Beharu* s te njegove

³¹⁸ Gajret, V, 1911/12. str. 165.

³¹⁹ Behar, VIII, 1907-08. str. 307-08.

³²⁰ Behar, IX, 1908-09. str. 254.

³²¹ Behar, III, 1902-03.

tendencije. Kao lektira pobuđuje silan interes u čitatelju, te krasno opisuje, kako to umije samo Midhat na svoj način, ondašnje odnošaje.“³²²

Prevod Ahmeda Šerića je dobar, iako je pisao arhaičnim jezikom:

„Kada se plovi carigradskim bogazom prema Crnom moru, na jedan put ti pred očima pukne nepregledna plava pučina, da ti se oko razdragano njihne tom prostorijom, pa i ne vidiš više onih kućica i zaselaka, što su se zbili obalom kao oblačići krajem prostrana neba. Svod se nebeski, čini ti se, zamoćio u sinje more i ti ploviš u toliki obzor, da mu granica oko ni zamjetiti ne može. Pa u tom času kad si na domak bogaza a na pragu beskonačnog Crnog mora, niče ti pred očima a ispred sinjeg mora *Krvava stijena* koju takogjer i *Preslicom* zovu.“³²³

Ćatić je preveo i pet pripovijetki Ahmeta Hikmeta/Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1927). Tri su uzete iz zbirke pripovijetki pod naslovom *Hâristân: Tetka Nekija/Nekiye Hala*³²⁴, *Iluzije/Tevcîh-i Vecîh*³²⁵ i *Zagonetno je srce ljudsko/ Muammâ-i Dil*.³²⁶ Prevodi druge dvije su pod nazivima *Doživljaji jedne ružice*³²⁷ i *Dva pisma*.³²⁸

Hikmetovu pripovijetku *Kap krvi* preveo je Ahmed Šerić.³²⁹ Pored ovih prevoda u *Biseru* je štampan i Ćatićev prevod jedne Hikmetove pjesme u prozi pod nazivom *Kad se je svijet stvarao*.³³⁰

Gajret u drugom izdanju 1907. godine donosi i Ćatićev prevod pripovijetke koju je sastavio Samipašazade Sezai/Sami Pašazade Sezai (1860-1936) pod naslovom *Iluzija grčkog generala*.³³¹

Ćatićev izbor nije dobar jer pripovijetka ima manju literarnu vrijednost i ne odgovara zahtjevima moderne pripovijetke. Pored ovog prevoda nepoznati

³²² Behar, III, 1902-03. str. 8.

³²³ Isto

³²⁴ Bošnjak, XVII, 1907. br. 34. str. 1-2.

³²⁵ Behar, X, 1909-10. str. 294-297.

³²⁶ Gajret, V, 1912. str. 169-170.

³²⁷ Behar, X, 1909-10. str. 73-75.

³²⁸ Isto, str. 90-93 i 101-104.

³²⁹ Behar, III, 1902-03. str. 67-68.

³³⁰ Biser I, 1912-13. str. 111-112.

³³¹ Gajret, II, 1907. str. 112-118.

autor potpisan inicijalima A. P. Z. je u *Jutarnjem listu*³³² objavio članak pod nazivom *Roman Kemal-pašine Turske* posvećen Sezaijevom romanu *Pustolovina/Sergüzešt* u kojem takođe iznosi pozitivne ocjene o ovom djelu koje je književna kritika ocijenila kao početničko.

Od Dženapa Šehabedina/Cenap Şehabedin (1870-1934) Musa Ćazim Ćatić je prevodio pjesme iz ciklusa *Zimski akordi/Elhâan-i Şitâ*,³³³ pjesmu naslovljenu sa *Snijeg pada*³³⁴ i jednu koju je pjesnik sastavio u formi proze pod nazivom *Ovo je sve ljubav*.³³⁵

Mualim Nadži/Muallim Naci (1850-1893) je u odsustvu Abdulhak Hamita i Namika Kemala vodio glavnu riječ u carigradskim književnim krugovima. On je pjevao i po starom i po novom. Njegova poezija nije izlazila iz okvira divanske tradicije, dok je prozu pisao jednostavnim jezikom i stilom, te se smatra rodonačelnikom savremene turske priče. Njegovu religioznu pjesmu pod nazivom *Munadžat/Münâcât* preveo je Musa Ćazim Ćatić. Sljedeći stihovi ilustruju koliko je Ćatić svjesno koristio svoju pjesničku virtuoznost namjerno se odvajajući od forme originala – jedan distih pretvara u strofu od četiri stiha. Prevodom je očuvao i ritam pjesme.³³⁶

Münâcât

„Senin lûtf-i vâlânı gözler ümîdim

Senin Kurb-i â'lânı özler hayâlim

Şu hâlim olur belki gufrânı câlib

Olur belki gufrânı câlib şu hâlim.“³³⁷

³³² Jutarnji List, XXV, 1936. br. 8826. str. 23.

³³³ Behar, VIII, 1907-08. str. 229, prevod pjesme od I-III, Prosvjeta XVII, 1909. str. 384, prevod pjesme od I-II

³³⁴ Hrvatska smotra, II, 1907. str. 236.

³³⁵ Biser, I, 1912-13. str. 63.

³³⁶ Behar, VIII, 1907-08, str. 245-246.

³³⁷ Dostupno na: http://www.edebice.net/index.php?option=com_content&view=article&id=132:muallim-naci-1850-1893&catid=31:tanzimat-edebiyat&Itemid=122

Munadžat

„Ja se uzdam u dobrotu,

Što s tvog trona svijet grije,

Tvome tronu svakog časa,

Moja mis'o krila vije.

Pa možda će to izazvat,

Prema meni blagost tvoju,

Možda stoga na svog roba

Ti ćeš izlit milost svoju!³³⁸

Pristalice novog književnog pokreta poznatog pod imenom *Servet-i Fünun* nastojale su intelektualni i umjetnički život Osmanskog carstva još više približiti zapadnoevropskim uzorima. Tevfik Fikret/Tevfik Fikret (1867-1915) je jedan od najvećih i najznačajnijih predstavnika ove književne škole koji svojevremeno osjećaju neprikladnost tradicionalne poezije novom društvenom i kulturnom životu. Sugestivan je i naslov Fikretove prve zbirke pjesama *Razbijena lauta /Rübâb-i Şikeste* koji nagovještava nastojanja da se sasvim prekine sa već iscrpljenim tradicijama klasične poetike koja je podražavala perzijskim uzorima. T. Fikret za razliku od divanskih pjesnika koji su pisali stihove izvještačenim jezikom i komplikovanim arapskim metričkim sistemom koji je bio potpuno stran duhu turskog jezika, unosi mnoge novine u tursku poeziju, kako u pogledu forme, tako i sadržine. Umjesto ovještalih gazela i kasida koje su nekoliko vijekova suvereno vladali u turskoj književnosti, Fikret donosi nove strofe, rime, pa čak i sonete. Što se tiče sadržine, već i naslovi pjesama: *Pjesnikov čibuk*, *Vili pjesme*, *U vagonu*, *La danse serpentine*, *Boudha*, *Alfred de Musset-u* i *Hrizantema* ukazuju na to da njegove pjesme izborom tema imaju malo šta zajedničkog sa

³³⁸ Behar, VIII, 1907-08. str. 245-246.

starom, klasičnom poetikom i aludiraju na novi duhovni život koji previre svuda unaokolo. Međutim, iako je njegovo spontano nadahnuće okrenuto novom stilu, njegove pjesme su velikim dijelom napisane u maniru, obliku i duhu stare književne tradicije.

Tevfik Fikret zauzima posebno mjesto u bosanskohercegovačkim prevodima koji su se pojavili početkom prošlog vijeka i nesumnjivo je u to vrijeme bio pjesnik koji je najviše preveden. Fikretova zbirka pjesama *Razbijena lauta/ Rubab-ı Şikeste* objavljena je 1900. Iste godine *Behar*³³⁹ donosi recenziju Safvet-bega Bašagića potpisanu sa Mirza Safvet. U svom prikazu Bašagić naročito naglašava značaj Fikretove poezije za razvoj moderne turske poezije i razmatra i pitanje značaja novog književnog pokreta okupljenog oko književnog časopisa *Servet-i Fünun-a*.

Nakon toga u *Beharu*³⁴⁰ se pojavio i Bašagićev prvi prevod jedne pjesme iz ove zbirke naslovljene sa *Ramazanska sadaka – Na mostu/Ramazan Sadakası – Köprüde* koja govori o jednom siromašnom mališanu. Bašagićev prevod u potpunosti prati tekst originala pjesme, kako u pogledu sadržine, isto tako i u pogledu forme – istim brojem stihova i shemom rima. Pjesma je izvrsno prevedena jezikom kojem se gotovo nema ništa dodati niti oduzeti. Ilustracije radi prenosimo nekoliko stihova originala i prevoda:

Ramazan Sadakası - Köprüde

„Soğuk soğuk... Acı bir nevha-i teşekkîsi

Yolunda kalb-i hayâtın, gelir enîn-i riyâh;

Soğuk soğuk...denizin lerzedâr-i girye sesi

Eder yüreklere târî bir ihtizâz-i cenâh.

Delik paçavralar altında bir küçük seyyâh.³⁴¹

³³⁹ Behar, I, 1900. str. 99.

³⁴⁰ Isto, str. 248.

³⁴¹ Bursali Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifler*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1972. str. 171.

Na mostu

„Zima je, zima... na putu tužni se glas ore

Živog bića; i dolje vjetar ih prenaša vjerno,

Zima je zima... Sa strašnim zvukom ponavlja more

Neka tjeskobna strepnja potresa neizmjerne

Golo i boso siročče eno gdje prosi smjerno.“³⁴²

Koliko je Bašagićev prevod vjeran originalu govori i činjenica da se u njemu mogu uočiti i novine koje je Fikret nastojao da unese u poeziju. Naime, za klasičnu osmansku poeziju je karakteristično da se jedna misao ne prenosi u sljedeći distih. Prevod sljedećih stihova pokazuje da je korišteno tzv. opkoračenje:

„Efendiler, acıyın... „Pür-vekâr u bî-ârâm

Efendiler geçiyor;...

Gospodo, milost, milost!... Prezira dostojnim mukom

silna gospoda ide.“³⁴³

Poeziju Tevfika Fikreta pronalazimo i u Ćatićevim prevodima. Ćatić je prevodio Fikretovu poeziju po svom subjektivnom izboru omiljenih pjesnika za koga ga je vezalo i prijateljstvo. Za Ćatića je Fikret pjesnik i predvodnik novih književnih vrijednosti. On je preveo i objavio više od dvadeset njegovih pjesama:

³⁴² Behar, I, 1900-01. str. 249.

³⁴³ Lj. Rajković, navedeno djelo, str. 56.

Ribari/Balıkçılar,³⁴⁴ *Halukov bajram/Halûk'un Bayramı*,³⁴⁵ *Vili pjesme/Perî-i Şi'rime*,³⁴⁶ *Buda/Budha*,³⁴⁷ *Spomenik rada/Heykel-i Sây*,³⁴⁸ *Alfred de Musset-u /Müse İçin*,³⁴⁹ *Jedan časak mira/Bir An-i Huzür*,³⁵⁰ *Moje gnijezdo/ Aşiyân-i Dil, Slikajući/Resim Yaparken, Zlatni snijeg/Berf-i Zerrîn*,³⁵¹ *Plavo more/Mâvî Deniz, Bajramsko jutro/Sabâh-i Âd*,³⁵² *Prvi susret/Tesadüf*,³⁵³ *Na şadrvanu/Çeşme başında*,³⁵⁴ *Jusufova koşulja/Kamîs-i Yusuf, Majka/Vâlîde*,³⁵⁵ *Seha i Pervin - Mašta i Istina /Sühâ ve Pervin – Hayâl hakikat*,³⁵⁶ *Jesenska vila/Perî-i Hazân*,³⁵⁷ *Zeleni kutak/Yeşil Yurd*,³⁵⁸ *Pred pijanicom/Bir Ayyaşîn Karşısında*,³⁵⁹ *Sam sebi/Kendi Kendime*,³⁶⁰ *Razmişljanje/Tefekkür*,³⁶¹ *Mala porodica/Küçük Aile, Potreba vjere/İnanmak İhtiyâcî*³⁶² i *Prometej/Promete*.³⁶³

Sve pobrojane pjesme su preuzete iz zbirke pjesama *Razbijena lauta*, osim posljednje dvije koje su štampane u drugoj Fikretovoj zbirci pjesama pod naslovom *Halukov dnevnik/Halûkun defteri*. Pjesmu *Na şadrvanu/ Çeşme başında* Tevfik Fikret je potpisao pseudonimom Esat Necib.³⁶⁴ Ćatić je prevod ove pjesme koji je objavljen u *Beharu* potpisao kao Ćazim, a uz prevod navodi da je autor pjesme Es'ad Nedžib.³⁶⁵ Ćini nam se da prevodilac nije znao da se radi o Fikretovoj pjesmi, a pogrešno je naveo i pseudonim. Ista pogreška se zapaža i kod

³⁴⁴ Gajret, IV, 1911. str. 19.

³⁴⁵ Behar VIII, br. 1, str. 12.

³⁴⁶ Behar, VI, str. 87-88.

³⁴⁷ Isto

³⁴⁸ Behar, VIII, 1907-08. str. 123.

³⁴⁹ Isto, str. 14 i 218.

³⁵⁰ Isto, str. 12, 87, 123, 325-326.

³⁵¹ Behar, X, 1909-10, br. 24, str. 373, u napomeni ispod teksta Ćatić daje oskudne biografske podatke o ovom pjesniku.

³⁵² Bošnjak, XVIII, 1908, br. 32 I, br. 3, str. 1, Ćatić je pjesmu *Bajramsko jutro* preveo pod pseudonimom Helać.

³⁵³ Bošnjak, XVII, 1907. br. 18, str. 1.

³⁵⁴ Behar, VI, 1905-06. str. 35.

³⁵⁵ Gajret, III, 1910. str. 145-146.

³⁵⁶ Gajret, IV, 1911. br.1, str. 36-38.

³⁵⁷ Isto, str. 51.

³⁵⁸ Isto, str. 284.

³⁵⁹ Isto, str. 36-38, 51, 284, 285.

³⁶⁰ Isto, str. 284.

³⁶¹ Isto, str. 285.

³⁶² Behar, XI, 1910-11, br. 1. str. 3.

³⁶³ Gajret, IV, 1911. br. 13/14, str. 201-203.

³⁶⁴ Dostupno na :

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/14130/001511702006.pdf?sequence=1>

³⁶⁵ Behar, VI, 1905-06, str. 35.

Abdurahmana Nametka.³⁶⁶ Donosimo nekoliko stihova originala i Ćatićevog prevoda:

Çeşme Başında

— Kızım, şu maşrapadan bir yudum su ver
babaya!...

Başında örtüsü bir kızcağız, hakir ve sefil,
Hemen sarıldı nahif elleriyle maşrabaya;
Bakıp sükûn ile: —Var ol, kızım... diyordu alil.
Bu öksürüklü, bu ölgün sadada en kalbi
Sürûd-ı şükre mükarin bir iştikâ vardı...
İçimde titredi bir şey, ve bir inilti gibi
Dedim: —Acıklı şu aczin bu za'fla imdadı!³⁶⁷

„Na šadrvanu“

– “Daj, der kćerko, kaplju vode,

Napoj djeda, živa bila!”

Djevojčica hladne vode

U posudu natočila,

Pa drščućom nježnom rukom

Starcu ju je skromno dala , –

A u starca na licu se

“Sto put hvala”zasijala

³⁶⁶ A. Nametak, navedeno djelo, str. 44.

³⁶⁷ Dostupno na:

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/14130/001511702006.pdf?sequence=1>

Sto put hvala! S bl'jedih usni

Izumrli glas se vinu; –

Ja tu bijah u blizini,...

Na oku mi suza sinu.

I drhtnuše silno grudi,

I uzdahnu moja duša:

– Gle zar gola sirotinja

Toj slabosti-pomoć pruža!?...³⁶⁸

Ćatićeva recepcija Tevfika Fikreta bila je jedinstvena po tome što je prema njemu imao izrazito subjektivan odnos i što ga je čitao kao pjesnik koji je pronašao sebi duhovno bliskog umjetnika. To je bilo i odlučujuće kod Ćatića za ovoliki izbor i prevod njegovih stihova. S druge strane, na Ćatića je ovaj turski pjesnik svojim pjesničkim djelom imao snažan uticaj. Ljubinka Rajković ističe da je Ćatić prilikom prevođenja turske poezije pored ljubavne i religiozne tematike naročito zanimanje pokazivao i za socijalne teme koje su česte i kod T. Fikreta. Takav primjer je Ćatićeva pjesma *Borba* koja u velikoj mjeri podsjeća na Fikretovu pjesmu *Ribari /Balıkcılar*.³⁶⁹

Ćatić je pjesmu *Ribari* preveo u šesnaestercu čime je ostvarena i sličnost u pogledu forme. Upoređenja radi dajemo neke stihove originala i prevoda:

³⁶⁸ Behar, VI, 1905-06, str. 35.

³⁶⁹ Lj. Rajković, navedeno djelo, str. 62.

Balıkçılar

“-Bugün açız yine evlatlarım, diyordu peder,
Bugün açız yine; lâkin yarın, ümid ederim,
Sular biraz daha sakinleşir... Ne çare, kader!

- Hayır, sular ne kadar coşkun olsa ben giderim
Diyordu oğlu, yarın sen biraz ninemle otur;
Zavallıcık yine kaç gündür işte hasta...

- Olur;

Biraz da sen çalış oğlum, biraz da sen çabala;
Ninen baban, iki miskin, biz artık ölmeliyiz...
Cocuk düşündü şikayetli bir nazarla: - Ya biz,
Ya ben nasıl yaşarım siz ölürseniz?

Hâlâ

Dışarda gürleyerek kükremiş bir ordu gibi
Dö- Yarın sen ağları gün doğmadan hazırlarsın;
Sakın yedek biraz ip, mantar almadan gitme...
Açınca yelkeni hiç bakma, oynasın varsın;
Kayık çocuk gibidir: Oynuyor mu kaydetme,
Dokunma keyfine; yalnız tetik bulun, zirâ
Deniz kadın gibidir: Hiç inanmak olmaz ha!

Deniz dışarda uzun sayhalarla bir hırçın
Kadın gürültüsü neşreliyordu ortalığa...³⁷⁰

Ribari

“Ah, danas smo opet gladni, djeco moja!...otac reče,

“Ah, danas smo opet gladni; al sjutra danak kad svane,

³⁷⁰ Dostupno na: <http://www.siirparki.com/tevfik1.html>

Možda će se smirit voda...strpите se ovu več!...

“Ja ću ići, sinak veli, pa nek morem na sve strane

Bura vitla...A ti oče, sa majkom ćeš tu ostati;

Već nekol' ko evo siroticu bolest pati...

Dobro sine, pogji sutra; i ti malko čelo znoji –

Slabi smo ti ja i mati. Već na pragu smrt nam stoji...

Na to dječak zamišljeno pogledom će punim sjete.

Al' kako ću ja živiti, kad mi, oče, vi umrete?...

Bjesnila je vani bura kao vojska podivljala

I nervozno na obalu bacala je tisuć vala.

Pripravićeš sjutra mreže prije nego svane zora,

Al' ponesi i konopce: pa u čunak sjedi mali-

I kad jedro razvija se, pusti čunak preko mora,

Ta čunak je kao d' jete, ne smetaj mu nek se šali,

Tek se drži na oprezu, da te b jesni val ne shvati

Jer je more kao žena, ne treba mu vjerovati.-

Na polju je dugim krikom o obale tuklo more-

Ah, tako se u hršumu ljute žene psovke ore.”³⁷¹

Lj. Rajković ističe da: „naročiti afinitet prema Fikretovoj poeziji nije poticao samo iz Čatićevog interesovanja za turske stvari uopšte već prvenstveno

³⁷¹ Gajret, IV, 1911. str. 19.

što je i sam voleo socijalne teme, koje je nalazio u Fikretovoj poeziji. Ćatićeve pesme: *Težaku*, *Zimska slika*, *U gladnoj noći*, *Ja nijesam sanjar*, govore da su oba pesnika imali istu reč za one koji su gladni i za one čiji je život bio samo mukotrpnja borba.³⁷²

Ilustracije radi prenosimo stihove jedne Ćatićeve pjesme:

Težaku

„Žarko se sunce na zrenik ispelo,

Prosipljuć' oganj po zemaljskoj kori,

Potoka bistrog usahlo je vrelo,

I vazduh trepti, k'o da nebo gori.

Pa mnogi ljudi, puni praznih želja,

Besvjestan život provode u hladu,

A Ti sretniče, pun slatkog veselja,

Sve svoje sile predao si radu.

I dok Ti mozak od vrelina vije,

Dotle Ti ruke neumorno rade, -

A s usni pjesma tiho Ti se vije,

Ko slatki odjek pregnuća i nade.

Na plodnom polju – svetištu tome

³⁷² Lj. Rajković, navedeno djelo, str. 62.

Plod ti se blista blagotvornih djela,
Na žulju što no ti ih stvaraš svome,
A krupnim znojem zaljevaš ih s čela.³⁷³

Autorka u nastavku teksta kaže: „Ćatićeve pesme *Moj život*,³⁷⁴ *Maštanje*,³⁷⁵ *Zaboravi*³⁷⁶ i *Pjesnik i slavuj*³⁷⁷ imaju podnaslov: po turskom, što verovatno znači da to nisu prepevi s turskog već da se Ćatić samo inspirisao nekim turskim pesmama. Na osnovu izloženog, vidi se da su turski pesnici imali direktnog uticaja na Ćatićeve pesme. Ali, takođe i s formalne strane postoji uticaj turskog pesništva na Ćatićevu poeziju, mada to pre možemo nazvati uticajem istočnih književnosti uopšte koji je postojao i kod nas u klimi romantičarskih strujanja sa Zapada.³⁷⁸

Ćatićev prevod Fikretovih stihova *Sühâ ve Pervin*³⁷⁹ je izuzetne umjetničke vrijednosti i čitajući ga stiče se utisak da se ne radi o prevodu. Taj utisak se potvrđuje prilikom poređenja prevoda sa stihovima originala:

“Bulutlu bir semâ-i nisan altında, sâkin ve muattar bir çam ormanı. Geniş, uzun bir yol ki döne döne, gûyâ araya araya mâi, durgun bir denizin leb-i reyyân-i bîpâyânını buluyor. Korunun biraz kuytu, biraz karanlık her noktası ya bir fikr-i mütecessise melce-i tefkkür, ya iki rûh-i mütehassire mevid-i telâkî. Herkes, her taraf, herşey sâkit. Kadın erkek bazen bir iki, birkaç vücud ağır ağır yoldan geçerek ağaçlıkda kayboluyor. Süha ile Pervin yola en yakın bir gölgelikde, birbirinin âğuş-i iştyâkında”³⁸⁰

“Spokojna i mirisava borova šuma pod oblačnim aprilskim nebom. Kroz šumu vodi širok i dugačak put, koji se vijuga i na koncu cjeliva beskrajne

³⁷³ Behar, III, 1902-03. str. 195.

³⁷⁴ Gajret, Kalendar za 1907, Sarajevo, 1906. str. 125.

³⁷⁵ Behar, X 1909-10. str. 225-226.

³⁷⁶ Sijelo, II, Prag-Zagreb, 1905-06. str. 68.

³⁷⁷ Pobratim, XVI, 1905-06. str. 301-302.

³⁷⁸ Lj. Rajković, navedeno djelo, str. 62.

³⁷⁹ Gajret, IV, 1911. br.1. str. 37.

³⁸⁰ Dostupno na: <http://www.arastirmax.com/system/files/dergiler/25023/makaleler/1/1/arastirmax-tevfik-fikret-cenap-sahabettinin-siirlerinde-ask-tabiat-anlayisi.pdf>, str. 381-383

uzbibane usne jednog plavog umornog mora. Svaki zakutak šume: tamni guštak i providni proplanak ili je skrovište jedne nemirne misli, koja ispituje, ili je ročište dviju duša, što čeznu. Svuda tišina, sve miruje... katkada po dvoje-troje, a katkad i poviše muških i ženskih bića teškim koracima prolaze putem i iščezavaju megju drvećem. U jednoj sjeni blizu puta Seha i Pervin sjede zagrljeni zagrljajem čežnje i ljubavi.”³⁸¹

Uroš Ružičić, potpisan inicijalima U. R.-ć. u Gajretu iz 1911.³⁸² donosi prepjev pjesme *Na groblju*. Prepjev je štampan ćiriličnim pismom uz napomenu da je urađen sa turskog originala. Riječ je o Fikretovoj pjesmi *Köyün Mezarlığında*. Ovaj prevod u književnom smislu daleko zaostaje za prevodima koje nam je ostavio Ćatić. Prenosimo izvorni tekst na turskom jeziku i Ružičićev prevod:

Köyün Mezarlığında

“Bütün mezarlığa sinmişti bir taravet lâl ;

İşitdim inledi, —ben gözlerimle dinler-ken

Sükûn mevkiî, âzâde fikir hikmetden; —

İçimde şüpheli bir sesle nâgehan şu suâl:

«Nedir hakîkatı, ey sırr-ı ekber-i mescûd,

«Uyandı koskoca bir kâinat hiss ü şuhûd

«Kalıp, ümid be-Ieb, katre cûy-i ihsânın

«Zelîl, titreşiyorken der-i celâlinde;

Bu seng-zâre yeşil bir sehâbe hâlinde

Yağar yağar mütemadi esîr-i gufranın?..»

³⁸¹ Gajret, IV, 1911. str. 85-89.

³⁸² Isto, str. 3.

Cevab alır gibi oldum, içimde aynı sadâ
Tekerrür etdi: «Yarın sen de bir avuç toprak
«kesâfetiyle gelirsın bu sâvegâha, bırak
«Esîr-i feyzini döksün ile'l-ebed Mevlâ!»³⁸³

Na groblju
Hiljadu bolova, tuga, koje ne znadu ljudi,
Ćutanje jednog groba svakom pokazat um'je:
Ono je ko neka pjesma kojoj se svako čudi,
Ne čuje ju ko je sluša; ko gleda taj razum'je
Ćutanje jednog groba strašan je tužan jauk...

Tišina vječita, n'jema pokriva groblje svako;
Tišina bolova puna i puna jauka tuge!...
I svaki jauk ovaj, svaka bol, tuga lako
Sa svojom tužnom pjesmom poučit može druge:
Ćutanje jednog groba strašan je tužan jauk!...
A ti, čovječe, hladan kad vidiš kamen tudi,
Nemoj da misliš: „n'jem je“ – i on zna da govori!...
Slušajući ga savjest počee da se budi;
Samo će ona sama razumjet šta on zbori:
Ćutanje jednog groba strašan je tužan jauk!!...³⁸⁴.

³⁸³ Bursali Mehmed Tahir Bey, *Osmanli Müellifler*, Yaylıcak Matbaası, İstanbul, 1972. str. 128.

Upoređujući original i ovaj prevod zapažamo da se radi o suviše slobodnom prevodu, odnosno prepjevu. Na više mjesta se primjećuju značajna odstupanja od originala, kao i dodavanja značenja kojih nema u izvornom tekstu. Stoga se stiče utisak da je prevod učinjen sa nekog drugog, a ne turskog jezika ili da je autor napisao novu pjesmu koristeći se idejom originala.

Prva greška se uočava u naslovu koji bi trebalo da glasi *Na seoskom groblju*. Tevfik Fikret je ovu pjesmu napisao u prvom licu u vidu svojevrsnog filozofskog dijaloga sa samim sobom i opisa svojih najtananijih osjećanja. Prevodilac previđa ovu činjenicu i uopštava tekst toliko da on gubi lični pečat koji mu pjesnik u svom nadahnuću daje. Takođe, posljednji stih koji prevodilac ponavlja na kraju svake strofe, u originalu ne postoji u ponuđenom smislu, a u pjesmi nema nijednog stiha koji se ponavlja. Ipak, uprkos brojnim i iz današnje perspektive nedopustivim intervencijama prevodioca, ne može se poreći da Ružičićeva pjesma, posmatrana sama po sebi, posjeduje određenu melodiju i ritam koji čitaocu može pružiti prijatan osjećaj.

Gajret u svom IV godištu³⁸⁵ donosi i Ćatićev članak pod naslovom *Halukov dnevnik* koji je prikaz druge zbirke pjesama Tevfika Fikreta koja se pojavila u Carigradu 1911. Poslije uvodnog dijela u kojem pohvalno govori o pjesniku i njegovoj prvoj objavljenoj zbirci, Ćatić iznosi svoja zapažanja da: „u Halukovom dnevniku Fikret napušta schopenauerski pesimizam, koji provejava skoro cijelom zbirkom *Razbijene gusle*, pa sada titanskim glasom poziva cijelo čovječanstvo, a naročito novi turski naraštaj, na put slobode, života, rada, veličine, prosvjete i napretka.“³⁸⁶ U članku prevodilac upoređuje buntovnost poezije Tevfika Fikreta sa poezijom hrvatskog pjesnika Strahimira Kranjčevića i kaže:

„koji poput velikog Kranjčevića ne zna puziti u prahu,“³⁸⁷

te prevodi jedan od dva distiha koji su Fikretu poslužili kao moto za nastanak pjesme *Razbijena lautu/ Rubab-ı Şikeste*:

³⁸⁴ Gajret, IV, 1911. str. 3, Bosanska Vila, XXV, 1910. str. 303.

³⁸⁵ Gajret, IV, 1911. str. 3, Bosanska Vila, XXV, 1910. str. 201-203.

³⁸⁶ A. Nametak, navedeno djelo, str. 138.

³⁸⁷ Isto, str. 138.

„Puzavost i laskanje mom su duhu
Sto puta teži od ropskih sindžira-
Slobode savjesti i slobode misli
Pjesnik sam- moja slobodna je lira.“³⁸⁸

Na kraju ovog članka Ćatić je prepjevao i pjesmu *Prometej/Promete* koju je turski pjesnik posvetio svom sinu Haluku³⁸⁹ i još jednom potvrdio sa koliko istinskog talenta je u svojim prepjevima uspijevao da sačuva umjetničku ljepotu originala prevodeći svog omiljenog pjesnika. Ilustracije radi dajemo nekoliko stihova:

Prometej

„Ko Prometej srčan budi:

Jake volje, divske glave-

Ma ne znao nikad niko

Tvog imena tvoje slave.

„Pred očima vazda drži

Drevnog mita div-junaka,

Što je ukro oganj s neba,

Uzvinuo se viš oblaka.“³⁹⁰

³⁸⁸ A. Nametak, navedeno djelo, str. 138.

³⁸⁹ Behar, I, 1900-01. str. 248.

³⁹⁰ Gajret, IV, 1911. str. 203.

Ćatić, potpisan kao Ćazim, u istom godištu *Gajreta* objavljuje i prepjev Fikretove pjesme *Jesenska vila/Perî-i Hazân*. Prevodom je uspio da očuva umjetničku vrijednosti originala.³⁹¹

Jesenska vila

„Na dušek u mekom od povehle trave,

Pokrivena lišćem, spavala je vila,

Pa mahmurno oči otvorila plave –

Sjekira je kraj nje zvuk metalni lila;

I gle, vila tiho šumi prislušiva...

Na sve strane pokoj...samo iz daljine

Ko prigušen da se neki jecaj krili;

I taj jecaj vili kad kroz dušu mine,

Bez suza i glasa ona njemu cvili,

A svaki čas lice drugčije joj biva...

I gdje toga lica odraze se boje,

Tu se samo boli sa čežnjama roje,

I svuda se čuti hladnih suza vlaga...

I gdje rosni pogled s očiju joj pane,

³⁹¹ Gajret, IV, 1911. str. 51.

Ondje se na tlima razvijati stane

Cvijetna ljepota, magijska i nâga³⁹²

Početakom XX vijeka bosanskohercegovački čitaoci se upoznaju i s prevodima djela jednog od prvih turskih modernih romansijera Halita Zije Ušakligila/Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945). Sarajevska *Pravda* je u izdanju od 1922. i 1923. godine u nastavcima objavljivala prevod njegovog romana *Saliha Hanuma*. Prevod je potpisao Fehim Spaho. Prevod ovog romana spada u jedan od njegovih boljih radova. Zanimljivo je istaći da je ovaj roman koji ima podnaslov *Iz burnih dana Carigrada* bio malo poznat u Turskoj dok je u prevodu na srpskohrvatski jezik doživio nekoliko izdanja. Roman je 1923. objavljen i kao zasebno djelo u izdanju Islamske dioničke štamparije u Sarajevu, da bi 1953. godine ugledao svjetlost dana i u Zagrebu. Uz zagrebačko izdanje štampan je i predgovor koji je tim povodom sastavio Alija Bejtić koji na jednom mjestu kaže:

„Dobar zaplet i brzi rasplet radnje, te uopšte kompozicija romana kazuje, da pisac odlično poznaje svoj zanat.“³⁹³

Pravda 1924. godine donosi i Spahin prevod romana *Zabranjena ljubav /Aşk-ı Memnu* koji je izašao u Carigradu 1900. godine u izdanju *Edebiyat-i Cedide Kütübhanesi/Biblioteka Nove književnosti*³⁹⁴ i koji se smatra piščevim najboljim ostvarenjem. Uz Musu Ćazima Ćatića, Fehim Spaho je najplodniji prevodilac s ovog jezika, pa je samim tim i najzaslužniji za interes koji je u to vrijeme postojao u Bosni i Hercegovini za tursku književnost. Rođen je u Sarajevu 1877. godine. Obrazovanje je stekao u mektebu, ruždiji i šerijatskoj sudačkoj školi. Godine 1908. postao je vladin službeni prevodilac, a 1920. je preuzeo dužnost načelnika islamskog odjela u Ministarstvu vjera u Beogradu. U Sarajevo se vratio 1923. kao viši vladin savjetnik i načelnik odsjeka za vjeroispovijesti. Godine 1936. je imenovan naibom IVZ i predsjednikom Vrhovog šerijatskog suda, a dvije godine

³⁹² Gajret, III, 1910. str. 51.

³⁹³ H. Z. Ušakligil, *Saliha Hanuma*, Zagreb, 1953., str. 7.

³⁹⁴ Četvrta knjiga edicije *Edebiyat-i Cedide Kütübhanesi*, prevod je objavljivao u nastavcima.

kasnije, odlukom kraljevskih namjesnika postavljen je na položaj reis-ul-uleme Kraljevine Jugoslavije. Umro je 1942. godine u Sarajevu.

Još iz najranijih dana mladosti Fehim Spaho je pokazivao zanimanje za izučavanje arapskog, turskog i perzijskog jezika. Turski jezik je dobro savladao i stekao solidno znanje tako da je s ovog jezika prevodio, kako starije dokumente, tako i književna djela. Jedan je od prvih i najplodnijih saradnika lista *Behar*.

Roman *Bilježnica jednog pokojnika/Bir Ölüniün Defteri*³⁹⁵ koji je Halit Zija objavio 1889. godine preveo je Edhem Bulbulović. Uz prevod Bulbulović je sastavio i kraću zabilješku o piscu, a *Behar* u V izdanju donosi i prevod njegovog romana *Ferdi i drugovi/Ferdi ve Şürkeâsı* koji je objavljen u Carigradu 1894. godine.³⁹⁶ Prevod ovog romana je potpisao Ahmed Dž. Šarić.

Od Halita Zije Ušakligila su prevedene i pripovijetke. Musa Ćazim Ćatić je pod pseudonimom Šair preveo dvije - *Krvava mrlja/Leke*³⁹⁷ i *Sadaka/Sadaka*.³⁹⁸

Mirza Safvet je pod pseudonimom Nazim preveo sljedeće pripovijetke: *Osmanova vojna/Osmanın Gazası* i *Suhoparni život/Ömr-i Tehî*,³⁹⁹ Uroš S. Ružičić nam je ostavio prevod pripovijetke pod nazivom *Uvela kita/Solgun Demet*, dok je Gojko Ružičić preveo pripovijetku *Posljednja djeca/Son Çocuklar*.⁴⁰⁰

Osman Asaf Sokolović je od istog pisca preveo pripovijetku *Ljubavna povijest jedne ženidbe/Bir İzdivacın Tarihi Muaşakası*,⁴⁰¹ a Remzi Delić *Malinosač/ Küçük Hamal*,⁴⁰² dok je prevodilac pripovijetke *Alijina kola/Ali'nin Arabası*⁴⁰³ ostao nepoznat.

Od Halita Zije su prevedene i pjesme u prozi: Ahmed Rašidkadić je preveo pjesmu *Plač prirode*,⁴⁰⁴ Milan D. Bajić *Pastirka*,⁴⁰⁵ Musa Ćazim Ćatić pod

³⁹⁵ Roman iz carigradskog života, Zagreb, 1953.

³⁹⁶ *Behar*, V, 1904-05, od br. 1-20.

³⁹⁷ *Bošnjak*, XVII, 1907. br. 24. str. 1.

³⁹⁸ *Bošnjak*, XVII, 1907. br. 26. str. 1.

³⁹⁹ *Behar*, I, 1900-01. str. 330-331 i 363-364.

⁴⁰⁰ *Bosanska vila*, XXVI, 1911. str. 111-113 i *Gajret*, V, 1911. str. 271.

⁴⁰¹ *Gajret*, V, 1912. str. 147.

⁴⁰² *Srpski književni glasnik*, XXI, 1908. str. 730-734.

⁴⁰³ *Novi Behar*, III, 1929-30. str. 9-10.

⁴⁰⁴ *Gajret*, VI, 1913, str. 46.

pseudonimom Adil preveo *Djevojče*,⁴⁰⁶ a Todor Petrović pjesme *Čovek*,⁴⁰⁷ *Jedna uspomena*,⁴⁰⁸ *Pjesnik*,⁴⁰⁹ *Promjena*,⁴¹⁰ *Žuta ruža*,⁴¹¹ *Život li je?*⁴¹², *Šta si kazala?*⁴¹³ i *Žena*.⁴¹⁴

Pjesmu *Pjesnik* preveo je i Milan D. Bajić, saradnik *Bosanske vile* iz Skoplja,⁴¹⁵ a *Žutu ružu* je preveo G. Ružičić.⁴¹⁶

Reşat Nuri Guntekin /Reşat Nuri Güntekin (1889-1956) je još jedna značajna književna ličnost. Uživao je veliku popularnost u presudnom vremenu afirmacije turske moderne književnosti. Kao sin vojnog liječnika Nuri beja često je mijenjao mjesto školovanja. Osnovno obrazovanje je stekao u Čanakkaleu, a kada mu je otac dobio premještaj, školovanje nastavlja u Izmiru gdje je pohađao francusku školu kod fratara. Studirao je na Fakultetu za turski jezik i književnost Istanbulske univerziteta na kome je diplomirao 1912. Za generalnog direktora ministarstva prosvjete imenovan je 1927. godine. Kasnije je obavljao dužnost vojnog atašea za kulturu i bio predstavnik Turske u UNESCO-u, u Parizu. U jednoj delegaciji turskih književnika koja je posjetila Bosnu 1954. godine nalazio se i Guntekin i tom prilikom je boravio i u Sarajevu.

Ljubav prema književnosti kod Rešata Nurija Guntekina potiče još od najranijeg djetinjstva kada je slušao priče koje mu je pričao njegov učitelj lala Šakir-aga koji ga je upućivao na knjigu i čitanje. Jedno od djela koje je imalo uticaja na njegovo književno stvaralaštvo je roman *Udi* turske spisateljice Fatime Alije Hanume. Roman je bio veoma popularan među turskim obrazovanim ženama tog vremena i rado su ga čitale i slušale. Ipak, najveći podsticaj za pisanje dobio je čitajući pripovijetke Halita Zije Uşakligila.

⁴⁰⁵ Venac, III, 1911-12. str. 423-424.

⁴⁰⁶ Behar, VII, 1906-07. str. 269.

⁴⁰⁷ Bosanska Vila, XXVI, 1911. str. 36.

⁴⁰⁸ Isto, str. 68.

⁴⁰⁹ Gajret, IV, 1911. str. 282.

⁴¹⁰ Isto, str. 184.

⁴¹¹ Isto, str. 137.

⁴¹² Isto, str. 183.

⁴¹³ Isto, str. 282.

⁴¹⁴ Gajret, V, 1912. str. 23.

⁴¹⁵ Srpski Književni Glasnik, XXI, 1908. str. 730-734.

⁴¹⁶ Gajret, IV, 1911. str. 304.

Njegov najpozantiji roman nosi naziv *Çalikuşu/Grmuša*. Glavni lik romana je mlada učiteljica koja razočarana ljubavnom avanturom vjerenika, ostavlja Carigrad i odlazi u jednu seosku sredinu gdje se susreće sa različitim tipovima ljudi i svim poteškoćama koje donosi život seoske učiteljice.

Pisac se obraća najširoj čitalačkoj publici upoznavajući ih sa nepovoljnim položajem žene u društvu i jednoj konzervativnoj sredini zastarjele tradicije i načina života na selu. Lik *Grmuše* predstavlja obrazac požrtvovane, vrijedne i moralno osviještene turske intelektualke. Pisac u romanu daje istančanu analizu duševnih stanja, savjesti, vjerskih, moralnih i društvenih problema o kojima raspravlja s velikom intelektualnom širinom. O popularnosti ovog romana govori veliki broj izdanja, a dokaz popularnosti je i činjenica da je ulica u istanbulskom kvartu Levent u kojoj je stanovao Reşat Nuri dobila ime po romanu *Grmuša*. O estetskoj vrijednosti romana su mišljenja podijeljena. Izvjestan broj književnih kritičara smatra da je ljubavna fabula romana primarni cilj i da roman nema neku veću literarnu vrijednost, dotle drugi tvrde da je roman po umjetničkoj vrijednosti znatno iznad prosjeka jer je pisac vjerno ocrtao teške prosvjetne prilike svog vremena.

Guntekin je veoma prevođen pisac. Njegovi romani i pripovijetke su prevođene na francuski, engleski, njemački, ruski i druge evropske jezike. U Bosni i Hercegovini se vrlo rano pojavio prevod romana *Grmuša* od Fehima Spahe, koji je, kao dobar poznavalac tadašnje turske književnosti, još 1924. godine prevodio ovaj roman u nastavcima koji su objavljivani u sarajevskoj *Pravdi*. Fehim Spaho je ostavio, za ono vrijeme, uzoran prevod romana, pisan tečnim i razgovjetnim jezikom, uz umjerenu upotrebu turskih riječi, izraza i arhaizama. U prevodu je uspio da prenese atmosferu iz vremena kada je roman pisan. Ipak, na nekim mjestima se zapaža da se udaljio od originala što je posebno uočljivo kod prevoda frazeologizama kojima turski jezik obiluje, a koje on nije uvijek uspio da prepozna, već ih je prevodio doslovno. Izdvajamo jedan odlomak njegovog prevoda:⁴¹⁷

„Ferida reče tiho:

⁴¹⁷ Pravda, Sarajevo, 1923. i 1924. Prevod je preštampan i kao posebna knjiga.

-Molim vas, gospodine, ne šalite se sa mnom! Zar ja sebe ne znam? Zar je lijepa djevojka ovakva kakva sam ja? Gdje mi je visok stas, vitak struk, plava kosa, plave oči?...

Dok se Ferida, naslonjena na jedan stub, ovako tužila na svoj udes da nije lijepa, starac se zacehnuo od smijeha. Kao stari vragolan, onako od sveg srca, upita je umiljato:

-A kako vam je ime gospođice?

- Grmuša, gospodine.

Kakvo je to ime?

-Da, zbilja... Oprostite. Tako me zovu u školi, a pravo mi je ime Ferida. I ime mi je kao i ja jednostavno, nezgrapno, hladno. Nije li?

- Ah gospođice Ferida, ime vam je lijepo, i narav vaša, pa, ako Bog da i sreća će vam biti takva. Da ja mogu svome sinu naći takvu djevojku kao što ste vi.⁴¹⁸

Rešat Nuri Guntekin je 1925. godine objavio i roman *S usana na srce/Dudaktan Kalbe*. Roman je ostvario veliki uspjeh kod čitalačke publike pa je doživio i brojna izdanja. Fehim Spaho je u *Novom Beharu* u nastavcima prevodio i ovaj roman, ali prevod nije završio do kraja, pa je dalje prevođenje romana povjerio Abdurahmanu Mešiću i Fetahu Sulejmanpašiću.⁴¹⁹

⁴¹⁸ Guntekin, R.N., *Grmuša*, s turskog preveo Fehim Spaho, Matica hrvatska, Zagreb, 1962. str. 36.

⁴¹⁹ Roman *S usana na srce*, s turskog preveli: Fehim Spaho, Abdurahman Mešić i Fetah Sulejmanpašić: –br. 8 (1934-1935) do br. 15 1942., 15. str. 261-263; br. 16, str. 282-283; br. 17-18, str. 316-318; br. 19, str. 338-339; br. 20-23, str. 381-384;br. 24, str. 414-415. – 9 (1935-1936), br. 1-3, str. 26-28; br. 4, str. 51-52;br. 5-6, str. 79-81; br. 7-8, str. 107-108; br. 9-13, str. 156-157; br. 14-16, str. 201-203; br. 17, str. 234-235; br. 18, str. 253-254; br. 19, str. 269-270;br. 20, str. 283-284; br. 21, str. 304-305; br. 22-23, str. 336-337. – 10(1936-1937), br. 1-3, str. 29-30; br. 4-5, str. 65-66; br. 6-9, str. 101-102;br. 10-11, str. 131-132; br. 12-14, str. 168-169; br. 17-19, str. 239-240; br.23-24, str. 341-342. – 11 (1937-1938), br. 1-2, str. 24-25; br. 3-4, str. 54-56; br. 5-6, str. 86-87; br. 7-8, str. 116-117; br. 12, str. 186-187; br. 13-16, str. 242-243; br. 17-19, str. 282-283; br. 21-23, str. 357-358; br. 24, str.383. – 12 (1938-1939), br. 1-4, str. 45-46; br. 5-6, str. 88-89; br. 7-14, str.155-156; br. 15-19, str. 213-215; br. 20-21, str. 267-269; br. 22-23, str.295-296; br. 24, str. 323-325. – 13 (1939-1940), br. 1-6, str. 58-59; br. 7-10, str. 119-122; br. 11-12, str. 169; br. 13-18, str. 232-234; br. 19-22, str.300-301; br. 24, str. 350-351. – 14 (1941-1942), br. 2-3, str. 86-87; br. 4, str. 129-130; br. 5, str. 162-164; br. 6, str. 191-194; br. 7-9, str. 231-233;br. 10-12, str. 292-294. – 15 (1942), br. 2-6, str. 77-79.

Pored ovog prevoda, Fehim Spaho je dao i dosta uspjele prevode nekoliko pripovijedaka od Rešata Nuriya Guntekina među kojima su: *Trešnje*,⁴²⁰ *Tetka Hava/Havva Teyze*,⁴²¹ *Na oporavak/Nekâhet*,⁴²² *Jedna nedužna prevara/Masûmâne bir Hile*,⁴²³ kao i satirično pozorišni komad *Baburšahova sedžada/Babur Şahın Seccadesi*.⁴²⁴

Pripovijetku *Ugašeno ognjište*⁴²⁵ je prevela Lamija Hadžiosmanović 1956. godine, dok je Hasan Kaleši preveo *Poljubac sjenki* ⁴²⁶ i uz prevod ove pripovijetke prevodilac je napisao i kratku bilješku o piscu.

Književno djelo Jakupa Kadrija Karaosmanoglua/Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974) prevedeno je na više evropskih jezika, dok ga je evropska kritika uvrstila među najeminentnije predstavnike moderne turske književnosti. Čitalačka publika Bosne i Hercegovine je rano upoznala književna ostvarenja ovog značajnog turskog pisca.

Musa Ćazim Ćatić je preveo u prozi pjesmu *Osamljeni putnik*⁴²⁷ pod skupnim naslovom *Iz turske moderne lirike*.

Šemsudin Sarajlić je preveo Kadrijevu pripovijetku *Pisma jednog umrloga/Bir Ölüniün Mektubları* pod pseudonimom Karanfilaga.⁴²⁸

Međutim, tek poslije Drugog svjetskog rata više je učinjeno u pogledu oblikovanja recepcije književnog stvaralaštva ovog originalnog i darovitog pripovjedača. Roman *Nur Baba/Nur Baba* koji je objavljen 1921. godine u Istanbulu, preveo je Fetah Sulejmanpašić.⁴²⁹ Ovo je priča koja na scenu postavlja bogatu galeriju različitih ličnosti i karaktera koji su povezani zajedničkim odnosima u jednoj beктаšijskoj tekiji u kojoj su se održavali ritualni mistični obredi. Bektašijstvo, jedna od mističnih sekti, doživjelo je težak udarac slomom janičara. Radnja romana je postavljena u vrijeme propadanja beктаšijskog

⁴²⁰ Novi Behar, III, 1929-30., str. 337-339. preveo Fehim Spaho.

⁴²¹ Isto, str. 353-354, preveo Fehim Spaho.

⁴²² Napredak, Kalendar, XX, 1930, preveo Fehim Spaho.

⁴²³ Napredak, Kalendar, XXII, 1932, preveo Fehim Spaho.

⁴²⁴ Novi Behar, X, 1936-37. str. 353-354, preveo Fehim Spaho.

⁴²⁵ 7 Dana, 15.03. 1956, prevela Lamija Hadžiosmanović.

⁴²⁶ Jedinstvo, Priština, 1.5.1954.

⁴²⁷ Biser, I, 1912-13. str. 61-63.

⁴²⁸ Gajret, IV, 1911. str.347.

⁴²⁹ J. K. Karaosmanoglu, Nur Baba, Sarajevo, 1945.

derviškog reda koje se i dalje održavalo uz pomoć ritualnih obreda i iluzija ljudi. Oličenje licemjerstva, Nur-baba, šejh jedne takve tekije okupio je oko sebe vjernike od kojih svako za sebe traži rješenje za svoj život i osjećanja. Da bi što uvjerljivije opisao atmosferu i ambijent tekije i njenog rituala, pisac se pored opšteg fonda riječi služio i rječnikom mističnog učenja, pa se prevodilac odlučio da uz prevod sastavi i jedan pojmovnik nepoznatih termina i izraza. Međutim, između ostalog, pogrešno je naveo da je Hadži Bektaš Veli, osnivač beктаšijskog derviškog reda živio u XII, umjesto u XIII vijeku.

Roman Jakupa Kadrija Karaosmanoglua *Kuća pod najam/Kiralık Konak*⁴³⁰ koji govori o moralnom propadanju jedne turske porodice preveo je Nedim Filipović. Prevodilac je ovim povodom sastavio i jedan opširan esej kojeg je objavio uz prevod u funkciji predgovora. U ovom tekstu Nedim Filipović pored umjetničkog stvaralaštva Jakupa Kadrija Karaosmanoglua govori i o novim književnim vrstama koje se razvijaju u tanzimatskoj književnosti:

„U oblasti proze ona razvija pripovijetku, unapređuje roman, u književnu kritiku unosi više objektivnosti. Pored pjesme u prozi ona uvodi u tursku književnost sonet. Iako ne odbacuje klasični arapsko-perzijski metar, ona ga oslobađa njegove krutosti, prilagođava ga prirodi turskog jezika, izgrađuje elastičnu rimu, stvara živ, slobodan i muzički bogat stih. Ali ta književna struja žrtvuje svom unutrašnjo-pojmovnom i formalno-tehničkom obogaćenju dvije bitne tendencije tanzimatske književnosti: čišćenje jezika od stranih nanosa, pojednostavljenje jezičkog izraza i pokretanje društvenih, političkih, etičkih i drugih problema koji književnost približuju narodu. Ona radi preciznog, adekvatnog izražavanja novih pojmova pronalazi i oživljuje rijetko upotrebljavane arapske i perzijske riječi. Po svojoj tematici ona je daleko od tadašnje društvene stvarnosti. Ona ne insistira na domaćem elementu, na lokalnom koloritu. Ona izgleda u nacionalnom pogledu hladna, gospodska, zatvorena u sebe i svoju umjetničku problematiku.“⁴³¹

Ovdje bi posebno valjalo istaknuti Filipovićeveo veoma uspio prevod pisan jezikom koji se približio jednoj modernijoj jezičkoj fazi i terminologiji. Riječi i

⁴³⁰ J.K. Karaosmanoglu., *Kuća pod najam*, preveo s turskog Nedim Filipović, Biblioteka most, Sarajevo, 1958.

⁴³¹ Isto, str. 8 i 9.

fraze koje čitamo u prevodu pripadaju savremenom odnosno standardnom književnom jeziku. Sljedeći odlomak to ilustruje:

„Seniha ostade jedno vrijeme sama u salonu koji se punio sumračjem. U nekim danima, nekim časovima imala je osjećaj kao da je ova kuća grob. Dah bi joj se stezao i htjela je da izleti na ulicu, trči, viče. Već od svoje šesnaeste godine u srcu je nosila čežnju za mjestima koja nije znala, za stvarima koje nije vidjela, za ljudima koje nije poznavala. Francusko *gdje da se bježi? Ou fouir?* bio je njen stalan refren. U ovoj zemlji i u ovom konaku njoj je sve izgledalo usko, nedovoljno i prosto. Stvari nisu bile po njenoj želji. Kuća je bila uređena bez ikakva luksuza. Njen djed, majka, čak ponekad i njen otac izgledali su joj kao neka bića posebne vrste, čiji jezik nije razumjela, čijih se postupaka plašila.“⁴³²

Omer Sejfetin/Ömer Seyfettin (1884-1920) je istaknuti pripovjedač u turskoj književnosti krajem XIX i početkom XX vijeka. Pripadao je onoj generaciji pisaca koji su se okupljali oko pokreta *Mlada pera/Fecr-i Âti*. Pripadnici ovog pokreta su vodili borbu za jednostavnost i čistotu turskog jezika. Zalagali su se za ukidanje uticaja od arapskih i perzijskih riječi, kao i za uvođenje narodnog metra u tursku poeziju. Sejfetinove veoma uspjele, kratke i realistične priče u pogledu tema i izraza u potpunosti obilježavaju početak stvaranja turske nacionalne književnosti.

M.Ć. Ćatić je preveo njegovu refleksivnu pjesmu *Efes* i objavio u *Gajretu* pod skupnim nazivom *Iz turske moderne lirike*:

Efes

„Graniti ogromni, teški i blatno mramoje, štono

Boje mu oporom rukom zbrisaše stoljeća davna –

Stupovi...Kapije gorde...sve skriva prašina tavana...

Prisutnost svesilne smrti ja ovdje osjećam bôno.

⁴³² J.K. Karaosmanoglu, navedeno djelo, str. 52.

Srušeni svi monumenti leže sred olovne tmine...

Ko viš tajanstvene špilje, tu povrh rujina sova

– Poput ukletoga duha, što nema mira ni snova–

Tužnim se hihotom smije: „O b'jedni Adamov sine!

Ne vjeruj u zlo ni dobro, u mržnju ni ljubav svetu;

Ne vjeruj čuvstvu ni mašti, nit ičem na tome sv'jetu-

Il sad se smijo, il plako – sjutra si tek prah i sjena.

Ne vjeruj!... Zaborav i smrt tvoga su života meta;

Ne vjeruj!... Istine sve su – tek laž i obmana kleta,

A vasiona je c'jela – vječita i stalna m'jena!—,“⁴³³

Omer Sejfetinovu pripovijetku *Glas s neba/Hatiften Bir Seda* preveo je Fehim Nametak.⁴³⁴

Slika recepcije turske književnosti u Bosni i Hercegovini u prošlom vijeku ne bi bila potpuna kada ne bismo spomenuli i prevode turskih pjesnikinja i književnica. Po broju objavljenih prevoda i štampanih članaka i prikaza turske spisateljice nisu zanemarene, a nekima od njih su prevodioci iz Bosne i Hercegovine dodijelili istaknuto mjesto. Naročito dobru recepciju imala je Halide Edip Adivar /Halide Edip Adivar (1884-1964) koja uz Jakupa Kadrija Karaosmanoglua i Rešata Nuriya Guntekina spada u najčitanije turske pisce prve polovine XX stoljeća. Rođena je u Istanbulu. Školovala se na američkom

⁴³³ Gajret, V, 1912. str. 85.

⁴³⁴ Mogućnosti, 1985. XXXII, 10-12, 1051 do 1054.

ženskom koledžu u Uskudaru, azijskom dijelu Istanbula i uporedo je pohađala časove i kod privatnih profesora, te je tako stekla moderno, internacionalno obrazovanje. Nakon završetka školovanja bavila se žurnalistikom i aktivno je učestvovala u kulturnom i političkom preporodu Turske. U ovom periodu osniva škole, upravlja bolnicama u Siriji, a jedno vrijeme je provela i na frontu nakon čega je dobila čin desetara. Međutim, poslije proglašenja Republike našla se u prvim redovima opozicije i bila je primorana da napusti domovinu. Nakon toga je više godina provela po Evropi, Americi i Indiji. Po povratku iz izgnanstva predavala je englesku književnost na Univerzitetu u Istanbulu.

D. M. Korkut je preveo njen roman *Ognjena košulja/Ateşten Gömlek*.⁴³⁵ Prevod je izlazio u nastavcima u listu *Gajret*, a uz prevod je pored predgovora o romanu štampana i slika Halide Edip u jahaćem odijelu pored koje je stajao komentar:

„Ovaj prevod rado donosimo baš u vrijeme kada među bosanskim muslimanima nepismenost hara i kada se vodi polemika kako se odijelo smije nositi.“⁴³⁶

Halide Edip je 1935. godine u Londonu objavila prvu verziju svog romana koji je izašao na engleskom jeziku pod nazivom *The Clown and his Daughter /Klovn i njegova kćerka*. Naredne godine, roman je objavljen i na turskom jeziku pod naslovom *Sinekli Bakkal* što je ime jedne ulice u Istanbulu. Ovaj roman koji donosi živopisne slike tadašnjeg istanbulskog života doživio je mnogobrojna izdanja, a 1942. godine je dobitnik i prve književne nagrade Turske republikanske narodne stranke.⁴³⁷

Hamid Hadžibegić je 1959. godine preveo ovaj roman pod naslovom *Rabija*, što je ime glavne junakinje. Uz prevod je objavljen i predgovor Marije Đukanović o životu i radu Halide Edip Adivar. Marija Đukanović je ovom prilikom sastavila i jedan kraći pregled tanzimatske književnosti. O motivu romana *Rabija* autorka kaže:

⁴³⁵ Gajret, VIII, 1924.

⁴³⁶ Isto, str. 249.

⁴³⁷ Cumhuriyet Halk Partisi

„Osnovni motiv njenog dela je suprotstavljanje orijentalnog duha, jednostavnog i vekovima utvrđenog, i zapadnog, kompleksnog i dinamičnog. Kako je ta antiteza jasno naglašena u muzici, to su i protagonisti umetnici: Rabija, ljubki interpretator muslimanskih svetih pesama i Peregrini, bivši monah, pijanista otmenog španskog porekla, koji je za ljubav Rabije prihvatio islam. Najveća pažnja u romanu posvećena je junakinji, kako je to već manir spisateljice, koja je oličenje turske narodne žene čvrsto vezane za svoj kraj, za tadašnji moral, za veru koju više prihvata iz odanosti nego iz revnosti, za fatalizam, a puna prezira prema taštini. Njena ljubav je instinktivna i stalna, retki su kod nje sentimentalni izlivi. Nas čak malo i zbunjuje njena uskogrudost, ponekad i mržnja prema majci i dedi, koji su zaista bili vinovnici ovakvog njenog stava, podižući je na jedan sebičan i osoran način. Ona se udaje za Peregrinija, čoveka sasvim drugog karaktera i shvatanja, ali se tu i završava roman, tako da ne znamo kako je njihovo dete pomirilo u sebi svetove svojih roditelja.“⁴³⁸

Drugi motiv romana ima istorijski karakter i daje prikaz društvenih prilika u doba strahovlade Abdulhamida II. Naime, nakon raspuštanja parlamenta i ukidanjem Ustava iz 1876. sultan uzima potpunu vlast u svoje ruke. Abdulhamid II je bio vatreni pristalica ideje o stvaranju panislamske teokratije na čijem bi čelu stajao turski sultan. Zaveo je strogu cenzuru u izdavačkoj djelatnosti, a najnapredniji predstavnici novih ideja bili su izloženi stalnoj kontroli, samovolji i proganjanju od strane njegovih ljudi i apsolutističkog režima. Po ocjenama nekih kritičara ovo je najbolji i najpopularniji roman Halide Edip.

Hadžibegić je ostavio uzoran prevod:

„Da imam Sinekli Bakala ne živi u doba strahovlade Abdulhamida II, nego da se rodio u XIV veku, on bi svojim vatrenim očima, svojim ortodoksnim dogmama, naročito snagom svog izlaganja mogao biti jedan od onih zanesenjaka koji okuplja oko sebe gomilu sveta i vodi ih kud god želi. Reči koje je navodio u svojim propovedima bile su oštre kao sečivo. Čovek u životu ima dva puta, govorio je. Jedan vodi u raj, drugi u pakao. Put u pakao imam obrazlaže jasnije i življe. Nema ugla u paklu koji on ne zna, niti vrste kazne koju on ne bi mogao

⁴³⁸ H. E. Adivar, *Rabija*, preveo s turskog Hamid Hadžibegić, predgovor napisala M. Đukanović, II izdanje, Plavo slovo, Beograd 2006. str. 9.

opisati. Putnici pakla su zalutali. To su svi oni koji su se odali uživanju i zabavi. Ali on to tako objašnjava da mlađi svet odmah zaželi da se priključi tim zabludelim stanovnicima pakla. Putnici raja su sasvim drugačiji, neobični ljudi. Oni se ne smeju, ne znaju za igru, ne vesele se, niti drugom pružaju razonodu. Za njih je greh sve što pruža uživanje i veselje. Sve ono u čemu ima igre i zabave spada u veliki greh. Putnici raja su smrknuti, srca su im tužna, svaki čas su zauzeti mišlju o drugom svetu. U svojim propovedima imam se ne dotiče moralnih pitanja, kao što su: činiti dobra dela, kloniti se zla, pomoći sirotinji, ne lagati, ne vređati. Nešto sasvim drugo on želi da prikaže i usadi svetu, a to je večita mržnja, zakleto neprijateljstvo prema uživanju i veselju, prema svim strastima ovoga života. Zbog toga, čim se on pojavi osmesi se lede na usnama stanovnika ulice, razdragani smeh postepeno zamire; deca se razilaze kao mlade prepelice.“⁴³⁹

Hadžibegić je pokazao sposobnost da svojim prevodom čitaocu ponudi odgovarajući estetski nivo originala i umjetnički izraz tako da čitalac i u prevodu osjeti umjetničku vrijednost romana. U jezičkom smislu prevod spada u uspjelije tog vremena mada se zapažaju poneke greške. Prevodilac riječ *karagöz* prevodi kao *igru lutaka* što je pogrešno, jer ova riječ označava *pozorište sjenki* čiji je glavni junak *Karagöz*. Ta moderna razonoda, narodna drama - pozorište sjenki, uživala je široku popularnost u to vrijeme. Evo jednog takvog primjera iz romana:

„Tako je vrlo rano postao poznat kao glumac, još u vreme kada je u ujakovoj bašti za vreme ramazanskih noći prikazivao igru lutaka. Mustafa-efendi je računao da će dečak od tog posla dobijati džeparac, pa mu nije prigovarao. Čim je isposlovaio odobrenje da se bavi tim poslom, a dobio ga je mnogo lakše nego što je očekivao, Tevfik je prikupio stare kutije od kartona i skinuo ih s tavana. Iz dućana je krišom uzeo desetak bojica, pa je čitavu nedelju dana rezao, krojio i bojio. Od hartije je napravio čitav red *glumaca*. Čak je grupi *Karagoz* dodao i dve nove uloge. Glavne uloge tumačile su lutke koje su predstavljale jednog bakala sličnog Mustafa-efendiji, jednog starog hodžu, samoukog, s velikim turbanom, nalik na imama, a dodao je i lutke, jednu malu mahalsku lepoticu koja je bila slična Emini. Kad je one noći Tevfik podigao zavesu, zapalio sveću i počeo da prikazuje igru lutaka, među gledaocima se pored dece pojavila čitava grupa

⁴³⁹ H. E. Adivar, navedeno djelo, str. 12.

starijih ljudi. U ulici je ubrzo postao popularan, pa je jednu noć u nedelji počeo davati predstave samo za žene.

Kad bi se na sceni pojavila karikirana prilika bakala i imama, nastalo bi među starijim tiho šaputanje, a čim bi izašla ulična lepotica, deca bi stala lupati nogama dižući buku i dovikujući: *Emina je, Emina*.

U devetnaestoj godini Tevfik je postao najpoznatiji među glumcima koji su tumačili ženske uloge. Kada se igra prenela na Čirpidži livadu, stanovnici ulice – ma šta radili – išli su tamo da ga gledaju.

Muškarci to nisu odobrali. Njihov ponos je vređalo to da jedan mladić, koji je odrastao u njihovom kraju, stavlja na lice mladež od smole, da na obrve navlači crnu boju, podvlači oči surmom i da se previja. Ali i najozbiljniji među njima smejali su se i te kako njegovim lakrdijama.

I ministar policije, Selim-paša, čiji se konak nalazio u bogatijem delu okoline, došao je da gleda Tevfika, i grohotom se smejaio tako naivno kako nije dolikovalo njegovom položaju.⁴⁴⁰

Ljubavne romane *Bolja na srcu/Kalb Ağrist*⁴⁴¹ i *Handana/Handan*⁴⁴² preveo je Fehim Spaho, a *Gajret* donosi i prevode nekoliko pjesama u prozi od Halide Edip. Pjesmu pod naslovom *Milostinja* preveo je Ahmed Rašidkadić,⁴⁴³

⁴⁴⁰ H. E. Adivar, navedeno djelo, str. 13 i 14.

⁴⁴¹ Novi Behar, I-III, – I (1927-1928), br. 1, str. 9-10; br. 2, str. 7-8 (23-24); br.3, str. 5-6 (37-38); br. 4, str. 7-8 (55-56); br. 7, str. 104-105; br. 8, str. 122-123; br. 9, str. 136-138; br. 10, str. 153-155; br. 11, str. 169-171; br. 12, str.187-188; br. 13, str. 201; br. 14, str. 216-218; br. 15, str. 233-234; br.16, str. 246-248; br. 17, str. 265-266; br. 18, str. 283-284; br. 19, str. 299-301; br. 20, str. 321-323; br. 21, str. 337-338; br. 22, str. 367-369; br. 23, str. 387; br. 24, str. 403. – II (1928-1929), br. 1-2, str. 25-26; br. 3, str. 43-44; br. 4, str. 60-64; br. 5, str. 71-73; br. 6, str. 91; br. 7, str. 108-109; br.8, str. 123-125; br. 9, str. 138; br. 10, str. 153-155; br. 11, str. 170-172; br.12, str. 187-189; br. 13, str. 203-204; br. 15, str. 236-237; br. 16, str. 249-251; br. 17-18, str. 268-271; br. 19, str. 299-300; br. 20, str. 315-316; br.23, str. 363-364; br. 24, str. 375-376. – III (1929-1930), br. 1, str. 15; br. 2, str. 34; br. 3, str. 51-52; br. 4, str. 64-65; br. 5, str. 82-83; br. 6, str. 98-99; br. 7, str. 114; br. 8, str. 128-129; br. 9, str. 146-148; br. 10, str. 162-163; br. 11, str. 177-178; br. 12, str. 193-195; br. 13, str. 211; br. 14-15, str.231-233; br. 16, str. 260-262; br. 17-18, str. 280-281

⁴⁴² Novi Behar IV-V, – IV (1930-1931), br. 1, str. 11; br. 2-3, str. 44-45; br. 4, str. 57-59; br. 5, str. 72-75; br. 6, str. 89-91; br. 7, str. 105-108; br. 8, str. 121-123; br. 9, str. 139-142; br. 10, str. 156-158; br. 12, str. 189-191; br. 13, str.202-204; br. 14-15, str. 229-231; br. 16-17, str. 258-259; br. 18-19, str.283-285; br. 20, str. 302-303; br. 21, str. 318-319; br. 22-23, str. 337-339; br. 24, str. 359-360. – V (1931-1932), br. 1, str. 13-14; br. 2, str. 25-26; br.3, str. 42-44; br. 4, str. 55-57; br. 5, str. 74-76; br. 6, str. 93-94; br. 7-8, str.119-121; br. 9, str. 137-138; br. 10, str. 154; br. 11-12, str. 179-181; br.13-14, str. 199-201; br. 15, str. 219-220; br. 16-17, str. 239-241; br. 18, str. 258-259; br. 19-20, str. 281-283; br. 21-22, str. 298-299; br. 23-24, str. 327-328.

⁴⁴³ Gajret, VI, 1913. str. 56.

Molitvu je preveo Mirza Safvet,⁴⁴⁴ a prevod pjesme *Porušeni hramovi* dao je Derviš Korkut.⁴⁴⁵

Hronološki gledano, prvi Ćatićevi prevodi sa turskog jezika su pjesme *Materinska ljubav* i *Ljubim uvijek* turske pjesnikinje Nigar-hanume/Nigâr Hanım (1856–1918) štampani su u *Bosanskoj vili* 1899.⁴⁴⁶ pod zajedničkim naslovom *S istočnog Parnasa*. Ove prevode Ćatić je objavio po svom povratku iz Istanbula gdje je imao priliku da se upozna sa turskom savremenom literaturom. Pjesnikinja Nigar je uživala ugled u turskoj književnosti i njena poezija je u ono vrijeme bila veoma čitana što je vjerovatno uticalo na Ćatićev izbor da prevodi njene stihove. Međutim, pored toga do izražaja dolazi i subjektivni kriterijum Ćatićevog odabira i njegove lične simpatije prema ovoj pjesnikinji. Uz ovaj prevod on je sastavio i jedan informativni članak pod naslovom *Turska pjesnikinja Nigjar*⁴⁴⁷ koji počinje ovako:

„Danas nema ni jednog naobražena Osmanlije, ni jednog muslimana, koji prati tursku književnost, da mu nije poznato ime ove visokonaobražene hanume, ove najplodnije i najveće pjesnikinje novog Istoka. S toga sam evo ja odlučio da cijenjenim čitateljima Behara prikažem život i rad Nigjar hanumin makar i u maloj slici.“⁴⁴⁸ Abdurahman Nametak povodom ovog članka kaže:

„Mislim da za samog pjesnika ovaj prikaz ima veće značenje nego za čitaoca iz dva razloga: prvo, uočio je sam nedostatke ovakvog rada, koje je s manjim ili većim uspjehom u daljem radu otklonio, a drugo, važnije, intimnije – Ćatiću je ova pjesnikinja poslužila kao pjesnički ideal za nemali broj pjesama njegove ljubavne lirike. S entuzijazmom on govori o njenoj ljepoti, naobrazbi, o pjesničkom talentu i o izvrsnom sviranju na klavir. Nekako se nameće misao da je pjevajući sonete *Ljubavni akordi* u mislima lebdjela slika njena pred očima pjesnika i odjekivali zvuci s klavirskih tipki. Zato ovaj pasus članka ima izvjesne poetske ljepote.“⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Gajret, IX, 1925. str. 41.

⁴⁴⁵ Isto, str. 170.

⁴⁴⁶ Bosanska Vila, XIV, 1899. str. 225 i 260.

⁴⁴⁷ Behar, VIII, 1907-08, br. 7. str. 104-106.

⁴⁴⁸ *Turska pjesnikinja Nigjar*, Behar, VIII, 1907-08. br. 7. str. 104-106.

⁴⁴⁹ A. Nametak, navedeno djelo, str. 133.

Ćatić je uz ovaj članak objavio i tri prepjeva bez naslova ove pjesnikinje.⁴⁵⁰ Prepjevi prve dvije pjesme pod naslovom *Dvije lirske pjesme* štampani su i u listu *Hrvatska sloboda*.⁴⁵¹

Interesovanje za književno djelo ove turske pjesnikinje pokazao je i Safvet-beg Bašagić. *Nada* donosi njegov članak o *Nigar-hanumi* koji je potpisan pod pseudonimom Mirza Safvet. Članak je sastavljen u namjeri da podstakne bosanske žene na borbu za emancipaciju i autor pokazuje zanimanje za probleme s kojima se suočavaju žene u zaostaloj bosanskohercegovačkoj sredini tog vremena:

„U slijedećem godištu donijećemo nekoliko pjesmica iz Efsusa i Nirana ne bi li se i naš ženski svijet na slovenskom jugu ugledao na Nigar hanumu i druge pjesnikinje turske.“⁴⁵²

Od pjesnikinje Mihrunise Abdulhak/ Mihrünnisa Abdülhak (1864-1943) koja je stvarala pod uticajem svog brata Abdulhak Hamita i Namika Kemala, Ćatić je preveo jednu dužu pjesmu sastavljenu od 19 strofa po četiri stiha, koju je naslovio sa *Ja i ćuk*.⁴⁵³

Od Fatme Alije Hanume/Fatma Aliye Hanım (1864-1924) Muhamed Emin Dizdar je preveo dva romana. Prevod njenog prvog romana *Muhâdarât* pod naslovom *Razgovor* i u podnaslovu - *Roman iz turskog života* objavljivan je u *Beharu* u nastavcima.⁴⁵⁴ Prevod je 1915. godine štampan i kao samostalno djelo u izdanju Muslimanske biblioteke u Mostaru.⁴⁵⁵

Prevod drugog romana *Ûdi/Udi* štampan je takođe u nastavcima u *Beharu*.⁴⁵⁶ Njegovi prevodi nisu uzorni. Pored toga što je ispuštao pojedine dijelove koje uopšte nije preveo, njegov prevod je napisan jezikom koji je prepun turskih riječi i izraza koji su nerazumljivi za običnog čitaoca.

⁴⁵⁰ Behar, VIII, 1907-08, br. 7. str. 104-106, prepjevi su označeni rednim brojevima od I-III.

⁴⁵¹ II, 1909. str. 231.

⁴⁵² Nada, II, 1896. str. 480.

⁴⁵³ Behar, VII, 1906-07. str. 195-197.

⁴⁵⁴ Behar, IV, 1903-04. od 1-24 broja.

⁴⁵⁵ 17. knjiga redovnog izdanja.

⁴⁵⁶ Behar, VI, 1905-06. od 4-19 broja.

Roman Guzide Sabri Ajgun/Guzide Sabri Aygun (1886-1946) *Münevver/Munevera-ljubavna pripovijest iz carigradskog života*⁴⁵⁷ preveo je Osman Asaf Sokolović. Prevod je objavljen 1910. godine u *Gajretu*. To je romantična priča koja je u cjelosti posvećena tugovanju glavne junakinje zbog prerane smrti njenog vjerenika.

M.Ć. Ćatić je preveo od Makbule Leman/Makbule Le'man (1865-1898) pjesmu pod naslovom *Mojoj uveloj ruži*.⁴⁵⁸ Džemal-beg Kapetanović je preveo i objavio u *Beharu* priču pod naslovom *Opametio se*,⁴⁵⁹ a Ahmed Dž. Šerić je od iste spisateljice preveo jednu kraću poučnu priču pod naslovom *Pokajanje*.⁴⁶⁰ Makbule Leman je umrla veoma rano i uglavnom je pisala sjetne pjesme i kratke priče sa moralnim porukama u kojima je, između ostalog, osuđivala postupke konzervativnih muškaraca koji nisu dozvoljavali svojoj ženskoj djeci da se školuju. Bila je veoma obrazovana i zalagala se za prava žena. Donosimo jedan odlomak Lemanine priče koja nosi sugestivan naziv *Pokajanje* u prevodu Ahmeda Šerića:

„Bijeda i nevolja ljuta dovela me je do spoznaje, da je život dragocjen, život, koji ja toliko prezirah. Sad sam se opametio, ali je već sve prošlo, sve je izgubljeno. Izgubio sam zdravlje, izgubio imanje, izgubio prijatelje, a kamo sreća, da sam izgubio i pamet! Kuda ću sad? Šta bih činio? Bolestan sam, siromah sam. Kuda god bih se okrenuo, svagdje bi me prezirom odbili. Ostala si još jedina ti, koja si mi se smilovala i primila me na svoje grudi kao angjeo Božiji, da bar ne umrem sam, prezren, ostavljen od svega svijeta. Refiko, ti me jedina još nijesi odbila, ti jedina još dijeliš nesreću sa mučenikom, koji je i veće patnje zaslužio; ali znaj, da mi je tvoje veledušje i milost naprama mojoj niskosti teška i nepodnosiva kazna. Za tim sklopi oči, iznemogao od teškog napora i uzbugjenja, na što ga žena prikori: - Za što se toliko naprežeš, da se sam čas prije ubiješ? Nije li najveća vrlina ljudska, kada čovjek spozna svoje grijeha, da se iskreno pokaje? Za to se ne treba žalostiti i i umarati. Kajanju su uvijek kod Boga otvorena vrata;

⁴⁵⁷ *Ljubavna pripovijest iz carigradskog života*, Gajret III, 1910., od 1-4. Roman je kasnije doživio i dva posebna izdanja: Mostar, 1915. i Sarajevo 1942.

⁴⁵⁸ Behar, IX, 1908-09. str. 24.

⁴⁵⁹ Behar, IV, 1903-04. str. 259-261.

⁴⁶⁰ Isto, str. 324-326.

nikad se ne će odbiti iskreno kajanje. Izmoreni bolesnik ležaoše dalje zaklopljenih očiju, ne progovorivši ni riječice jedne.“⁴⁶¹

Biser donosi i Ćatićev prevod potpisan kao Šair pjesme od Nezihe Jašar/Nezihe Yaşar Bükülmez (1882-1934) *Moja čežnja*.⁴⁶²

Erdal Oz/Erdal Öz (1935-2006) je savremeni turski pripovjedač i romanopisac. Završio je Pravni fakultet u Ankari. Dugi niz godina se bavio izdavaštvom, a od 1980. godine je osnovao privatnu izdavačku kuću *Can* koja je podržavala stvaralaštvo mladih turskih pisaca. Za vrijeme državnog udara 70-tih godina u Turskoj, Erdal Oz je zbog svojih ljevičarskih pogleda i ideja bio često proganjan i zatvaran. Njegova djela su posvećena političkim događajima i prilikama koje su Tursku zadesile u periodu od 1960-1970. Za roman *Yaralısun* nagrađen je uglednom nagradom Orhan Kemal za 1975. godinu, a za knjigu pripovijetki *Sular Ne Güzelse* nagradom Sait Faik za 1997. godinu.

Bez oklijevanja bismo mogli kazati da danas gotovo da i nema antologije savremene turske pripovijetke ili kakvog drugog pregleda turskog savremenog proznog stvaralaštva koji ne sadrži njegovu pripovijetku *Golub/Güvercin*. Ova pripovijetka govori o prilikama koje su se dešavale u Turskoj na političkom planu 60-tih godina prošlog vijeka. Pripovijetku je 1985. godine prevela Lamija Hadžiosmanović.⁴⁶³ Navodimo jedan odlomak iz njenog prevoda:

„Bir insanın güçlkle sıgabildiği, adının ‘tabutluk’ olduğunu çok sonraları öğrendiği, ama bir tabut kadar bile içine rahatça uzanılmayan daracık dört duvar arasında günlerce kalmıştı. Yalnız ayakta durulabilmek, ancak bir insan gövdesi genişliğinde, tepede, yüksekte belki beşyüz mumluk bir ampulün gece gündüz aralıksız yandığı, gözleri yakan, beyni buruşturan amansız bir aydınlıkta, insanın boyuna çömelmek, ayaklarını şöyle birazcık olsun uzatabilmek için geberircesine özlem duyduğu küçücük bir işkence odasında günlerce kalmıştı.“

Prevod L. Hadžiosmanović nije naročito uspješan:

⁴⁶¹ Behar, IV, 1903-04. str. 325.

⁴⁶² Biser, II, 1913-14. str. 122-123.

⁴⁶³ Mogućnosti, 10-11-12, Split, 1985. 1042-1045.

„Mnogo poslije će naučiti šta znači mrtvački sanduk, u koji čovjek s teškom mukom stane, jer je danima ostao među tijesna četiri zida gdje se ne može komotno ni ispružiti. Danima je ostao u toj jednoj sobici u kojoj se može samo na nogama stajati, jer je široka koliko čovječije tijelo. Tu, i danju i noću gori svjetiljka od 500 vati, a mozak u toj zasljepljujućoj svjetlosti kao da se još više bora. Čovjek tada osjeti potrebu da protegne vrat i da se barem malo ispruži.“

U prvoj rečenici prevodilac ne poštuje strukturu turske rečenice, pa dio koji ima sekundarni značaj stavlja na početak što narušava smisao izvorne poruke i daje utisak da je za glavnog junaka zatvorenog u nehumanim tamničkim uslovima, što inače predstavlja lajt motiv pripovijetke, značajnija činjenica da je *mnogo poslije naučio šta znači mrtvački sanduk* nego sve strahote koje je u tom *sanduku* doživio. Sljedeću rečenicu prevodilac bespotrebno razlaže na čak tri zasebne rečenice što neminovno vodi u previše slobodan prevod koji se graniči sa prepričavanjem. Na ovaj način ni izbliza ne uspijeva da prenese snagu piščevog upečatljivog izraza i detaljnog i potresnog opisa uslova u samici u kojoj se zatvorenik nalazi. Prevod ovdje pruža blijedu i neuvjerljivu sliku okolnosti koje su od vitalnog značaja za doživljaj i razumijevanje poruke pripovijetke.

Kako bismo na pravi način razumjeli navedeni odlomak, ponuđeni prevod Lamije Hadžiosmanović može se uporediti sa prevodom iste pripovijetke Ksenije Golubović-Brejk⁴⁶⁴ koji je izuzetno uspješan i glasi:

„Proveo je dane među četiri uzana zida u prostoru u koji čovek jedva može da stane i za koji je kasnije saznao da ga zovu „mrtvački kovčeg“, ali u kome se nije moglo slobodno ispraviti čak ni koliko u pravom kovčegu. Danima je bio u sobici za mučenje širine čovekovog tela, u kojoj je moglo samo da se stoji, sa nemilosrdnim osvetljenjem odozgo, od možda petsto sveća, koje je dan i

⁴⁶⁴ K. Golubović-Brejk, *Turska priča*, Beograd, 2004, str. 96-97. Ova dva prevoda upoređivala je i Mirjana Marinković u svojoj knjizi „Pregled tursko-srpskih književnih veza 1965-2000, Beograd, 2008. Pri tome je kao osnovu koristila prevod Ksenije Golubović iz izvora „Književna reč“, separat *Savremena turska pripovetka*, 25. april 1987. i *Mesečina nad poljem duhova, Savremena azijska priča*, priredila Nadežda Obradović, Beograd, 2000, str. 413-422, koji se u neznatnoj mjeri razlikuje od izdanja koje mi navodimo, te dolazi do istog zaključka da je prevod drugog prevodioca uspješniji što, takođe, potkrepljuje primjerima. Vidi: M. Marinković, navedeno djelo, str. 118-119.

noć gorelo, palilo oči i mutilo mozak, u sobici u kojoj je čovek osećao strahovitu potrebu da makar na časak čučne ili samo malo ispruži noge.⁴⁶⁵

Jahja Kemal Bejatli/Yahya Kemal Beyatli (1884-1958) je rođen u Skoplju. Školovao se u Parizu. Dugo vremena je proveo u svojstvu diplomatskog službenika i predstavljao Republiku Tursku. Ostalo je veoma malo prevoda iz njegovog pjesničkog opusa.

Lamija Hadžiosmanović je prevela četiri njegove pjesme: *Ljeto koje prođe/Geçmiş Yaz*, *Noć/Gece*, *Smrt derviša/Rindlerin Ölümü*, *Andaluzijska igra/Endülüste Raks*.⁴⁶⁶

Ahmed Hamdi Tanpınar/Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) je rođen u Istanbulu, ali se zbog prirode posla i zvanja njegovog oca školovao u nekoliko različitih gradova Anadolije. Diplomirao je 1923. na Fakultetu za književnost Istanbulske univerziteta. Predavao je književnost u Konji, Ankari i Istanbulu. Godine 1939. godine je dobio mjesto na Istanbulskom fakultetu na kome je predavao novu tursku književnost. Od 1942. do 1946. godine bio je poslanik u turskoj narodnoj skupštini. Kasnije je boravio u Evropi i proputovao je mnoge zemlje poput Francuske, Belgije, Nizozemske, Engleske, Španije i Italije. Umro je 1962. godine u Istanbulu. Njegov grob se nalazi u blizini mjesta gdje je sahranjen i njegov prisni prijatelj i profesor i veliki pjesnik Jahja Kemal Bejatli.

Na bivšem srpskohrvatskom jezičkom području Ahmet Hamdi Tanpınar je malo preveden književnik. Lamija Hadžiosmanović je prevela tri njegove pjesme: *Nije vrijeme u meni/Ne İçindeyim Zamanın*, *Sjećanje/ i Krhotine vremena*. Prevodi prve dvije pjesme su objavljeni u *Antologiji poezije balkanskih naroda*.⁴⁶⁷

Imajući u vidu da je veliki mislilac poput Tanpınara veoma težak za prevođenje, konstatujemo da je Lamija Hadžiosmanović već u prevodu naslova pjesme *Ne İçindeyim Zamanın* napravila grešku. O ovom stihu i njegovom pravilnom prevodu mnogo kasnije piše K. Ajkut, ovoga puta povodom prevoda Tanpınarovog romana *Saatleri Ayarlama Enstitüsü/Institut za podešavanje*

⁴⁶⁵ K. Golubović-Brejk, str. 96-97.

⁴⁶⁶ Most (Mostar) 1981, XXIII, 1, 117. Stremljenja, 1982, VIII, 38-39,77. Antologija poezije balkanskih naroda, I. Antologija novije turske poezije, Beograd, 1981, 183-185.

⁴⁶⁷ *Antologija poezije balkanskih naroda*, I, Beograd, 1981, 192-193.

vremena, na srpski, čije izdanje takođe sadrži ovaj stih.⁴⁶⁸ Ona u svom osvrtu ukazuje na potpuno promašen prevod ovog čuvenog stiha i naslova pjesme, sa kojim se Tanpinar poistovjećuje i koji stoji kao natpis na njegovom nadgrobnom spomeniku, a glasi *Ne İçindeyim Zamanın Ne de Büsbütün Dışındayım*.⁴⁶⁹ Pravilan prevod bi bio: *Niti sam u vremenu niti u potpunosti van njega*.

Nazim Hikmet Ran/Nazim Hikmet Ran (1902-1963) je rođen u Solunu u veoma imućnoj i uglednoj porodici. Njegov deda je bio pripadnik mevlevijskog derviškog reda, u čijoj su se kući okupljali pripadnici tadašnje turske intelektualne i kulturne elite. Njegov otac je zauzimao visoki položaj državnog službenika u Ministarstvu inostranih poslova Turske, dok mu je majka bila prva turska slikarka. Pohađao je prestižnu istanbulsku gimnaziju *Galatasaray* u četvrti Bejoglu, gdje je učio francuski. Studirao je na Vojno-pomorskoj akademiji u Istanbulu, a kasnije i ekonomiju i sociologiju na Moskovskom univerzitetu. Boravak u tadašnjem SSSR-u, u velikoj mjeri je uticao kako na njegovu poeziju tako i na njegove političke ideje. Postao je član Komunističke partije 1924. i zbog svojih političkih uvjerenja proveo je veći dio svog života u zatvoru ili u izgnanstvu. Bio je pod uticajem mladih sovjetskih pjesnika koji su zagovarali futurizam. Uske forme silabičkog stiha bile su ograničavajući faktor za njegov stil, te je Nazim promijenio oblik i počeo pisati u slobodnom stihu, koji je usklađen s bogatim vokalnim svojstvima turskog jezika. Po povratku u Tursku, postao je harizmatični vođa turske avangarde, stvarao je inovativne pjesme, drame i filmske scenarije. Poslije dugogodišnjeg proganjanja od turskih vlasti zbog svojih naprednih ideja pjesnik je emigrirao u Rusiju. Tamo je stekao veliki književni ugled. Njegova poezija je prevedena na više od pedeset jezika i dominira cijelim nacionalnim periodom turske književnosti. Umro je u Moskvi 1963. godine.

Veliko interesovanje za Hikmetovo književno stvaralaštvo trajalo je dugi niz godina i na nekada jedinstvenom srpskohrvatskom jezičkom prostoru. Izdavačka politika komunističke Jugoslavije usmjeravala je prevodioce na prevođenje djela turskih političkih disidenata i komunista. Takav je primjer i književno djelo turskog pisca Nazima Hikmeta Rana koje se pojavilo u prevodu

⁴⁶⁸ Tanpinar, A. H, *Institut za podešavanje vremena*, prevela: Vesna Gazdić, Beograd, 2010.

⁴⁶⁹ K. Aykut, 'Çağdaş Türk Edebiyatından Sırçaya Yapılan Çevirilerin Değerlendirilmesi Üzerine', *Türk Dili, Cilt CII, Sayı 722, Şubat 2012*, s. 127-128.

većeg broja prevodilaca. Obimno stvaralačko djelo ovog pisca rado je prevedeno na području bivše Jugoslavije. Njegove angažovane i revolucionarne pjesme su ostale trajno prisutne u srpskohrvatskoj prevodnoj literaturi.

S turskog jezika su prevodili Marija Đukanović, Dušanka Bojanić, Hifzi Bjelavac, Lamija Hadžiosmanović, Jasna Šamić.

Dušanka Bojanić je prevela oko dvadeset pjesama Nazima Hikmeta u zbirci prevoda pod nazivom *Pjesme*. Zbirka je objavljena 1951. godine.⁴⁷⁰ Uz prevod je sastavila i bilješku o piscu, kao i riječnik manje poznatih riječi. Iz pomenutog izbora poezije Nazima Hikmeta pjesmu *Salkımsöğüt/Žalosna vrba* preveo je i Hifzi Bjelavac, ali ovaj prevod znatno zaostaje za prevodima Dušanke Bojanić. Pored toga, Bjelavac nije preveo ni tri posljednja stiha ove pjesme.⁴⁷¹

Roman *Život je divna stvar*⁴⁷² prevela je Marija Đukanović. To je autobiografski roman koji donosi dvije priče, jednu koja prati prilike u Turskoj uoči Atatürkove revolucije i drugu koja je situirana u socijalističkoj Rusiji.

Godine 1981. Lamija Hadžiosmanović je objavila zbirku pjesama iz poezije Nazima Hikmeta *Pjesme i tamnice* kao i feljton pod nazivom *Životni put Nazima Hikmeta* objavljen u sarajevskom dnevniku *Oslobođenje* 1983.⁴⁷³

O poeziji Nazima Hikmeta u prevodu Dušanke Bojanić i Lamije Hadžiosmanović detaljno govori i K. Aykut sa posebnim osvrtom na izuzetno uspješan prevod koji je Dušanka Bojanić pružila u pjesmi *Pisma Taranti Babu*, zbog čega je ovaj prevod objavljen čak tri puta.⁴⁷⁴

Ovdje donosimo prevod Hikmetove pjesme *Pismo ženi* u originalu i uspjelom prevodu Lamije Hadžiosmanović:

⁴⁷⁰ N. Hikmet, *Pjesme*, Sarajevo, 1951.

⁴⁷¹ Antologija svjetske lirike, uredio Slavko Ježić, Zagreb, 1965. str. 48.

⁴⁷² N. Hikmet, *Život je divna stvar*, prevod Marija Đukanović, Beograd, 1969.

⁴⁷³ L. Hadžiosmanović, *Životni put Nazima Hikmeta*, *Oslobođenje*, od 12-27. VIII, 1973, 9048-9063.

⁴⁷⁴ Vidi u: K. Aykut, "Literary Works Within the Field of Turkish Poetry on Turkology Group of Belgrade University/ Belgrad Üniversitesi Türkoloji Bölümünde Türk Şiiri Çalışmaları, *İJLET*, UDES 2015, Manheim, 2015, str. 1547.

“Yaşarsın, karıcığım,
Kara bir duman gibi dağılır hatıram rüzgârda;
Yaşarsın, kalbimin kızıl saçlı bacısı,
En fazla bir yıl sürer
Yirminci asırlarda
Ölüm acısı”⁴⁷⁵

Pismo ženi

„Živjećeš ženice moja,
Sjećanje na me raspršiće se kao crni dim na vjetru;
Živjećeš, crvenokosa lučo srca moga
U dvadesetom vijeku
Najviše godinu traje tuga za nečijom smrću.“⁴⁷⁶

Jasna Šamić je prevela i jednu dužu Nazimovu pjesmu pod nazivom *Kaspijsko more* i poemu *Kosa boje žita/Saman sarısı*.⁴⁷⁷

Fazil Husni Daglardža/ Fazil Hüsni Dağlarca (1914-2008) je jedan od najplodnijih savremenih turskih pjesnika koji je objavio više od 60 zbirki pjesama, među kojima su najpoznatije *Svijet nacrtan u vazduhu*, *Dječak i Bog*, *Legenda o Čakiru*, *Kameno doba*, *Hoolar*, *Ludi insekt* i *Aylam*. Fazil Husni Daglardža je 1968. godine proglašen za najvećeg živog turskog pjesnika, a književni kritičari ga smatraju jednim od najoriginalnijih svjetskih pjesnika. Inicirao je pokret jezičkog purizma u Turskoj i ostaće upamćen po tome što je poeziju pisao na njemu svojstvenom, kosmičkom jeziku:

⁴⁷⁵ Dostupno na: <http://www.turkmensitesi.com/nazimhikmet.html>

⁴⁷⁶ N. Hikmet, *Pjesme i tamnice*, str. 42.

⁴⁷⁷ Nazim Hikmet, *Kosa boje žita*, Život, 1986. XXXV, 12, 683-692.

„Moj turski je moja zvučna zastava. Moj turski mi govori stihove. Samo slušam turski i ništa ne dodajem. Ostaje mi jedino da zapišem ono što mi moj turski govori,“ ovo su riječi koje je pjesnik 1984. godine izrekao u razgovoru koji je vodio sa prijateljem i velikim poznavaoцем njegove poezije, inače doajenu beogradske turkologije, Mirjanom Teodosijević.

Lamija Hadžiosmanović je prevela jednu od najljepših Daglardžinih pjesama pod nazivom *Kaži u ljubavi pjesmu našu/Söyle Sevda İçinde Türkümüzü*. Radi upoređenja originalnog teksta pjesme i prevoda navodimo oboje:

Söyle Sevda İçinde Türkümüzü

„Söyle sevda içinde türkümüzü,

Aç bembeyaz bir yelken.

Neden herkes güzel olmaz,

Yaşamak bu kadar güzelken?

İnsan, dallarla, bulutlarla bir,

Hep o maviliklerden geçmiştir

İnsan nasıl ölebilir,

Yaşamak bu kadar güzelken?⁴⁷⁸

Prevod Lamije Hadžiosmanović:

⁴⁷⁸ Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Aç Yazı*, İstanbul, 1959. str. 59.

Zapjevaj u ljubavi našu pjesmu

„Zapjevaj u ljubavi našu pjesmu

Raširi bijelo jedro,

Zašto svi nisu lijepi

Kad je život tako lijep?

Čovjek, granje i oblaci su jedno,

Svi prolaze kroz ta plavetnila.

Kako čovjek može umrijeti

Kad je život tako lijep?⁴⁷⁹

Iz analize originalnog Daglardžinog teksta i ponuđenog prevoda vidimo da je prevodilac uspio da prenese misli i poruku ovog pjesnika-diva kojeg turski književnici nazivaju: „uzvišenim platanom“ (ulu çınar),⁴⁸⁰ čiji jezik nije nimalo lak za prevođenje.

S obzirom na postojanje relativno malog broja bosanskih prevoda ovog poete koji je 1968. godine proglašen za najvećeg živog turskog pjesnika,⁴⁸¹ zbog izuzetno velikog značaja njegovog stvaralaštva bismo vanredno uspjele prevode Daglardžinih pjesama koje je pružila Mirjana Teodosijević:

⁴⁷⁹ Antologija poezije balkanskih naroda, 1981. Beograd, str.221ç

⁴⁸⁰ Vidi u: K. Aykut, "Literary Works Within the Field of Turkish Poetry on Turkology Group of Belgrade University/ Belgrad Üniversitesi Türkoloji Bölümünde Türk Şiiri Çalışmaları, İJLET, UDES 2015, Manheim, 2015, str. 1551.

⁴⁸¹ 14. juna 1968. u Istanbulu je Daglardži svečano uručeno proglašenje Međunarodnog pesničkog foruma za najvećeg živog turskog pesnika. Više o tome vidi u: M. Teodosijević, Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj, Monografija Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, knj. LXIX, Beograd, 1955, str. 24.

„Severdim

Severdim onu geceleri

Aydınlık taşlar sanki uyurdu

Sessizliğinde“

„Voleo sam je

Voleo sam je noćima

Svetlost i kamenje kao da su spavali

U njenoj tišini.“⁴⁸²

Na kraju, ovo poglavlje o prevodima iz tanzimatske i post-tanzimatske književnosti završićemo sjanim prepjevom Mirjane Teodosijević Daglardžinih stihova koji nesumnjivo zaslužuju da se nađu u svakom izboru jer nose univerzalnu poruku. Još jedan razlog koji nas opredjeljuje za ovakav izbor jeste činjenica da je M. Teodosijević turkolog srpskohrvatskog jezičkog prostora koji je zahvaljujući dugogodišnjem proučavanju Daglardžine poezije, bila u prilici da na najbolji način osjeti njegov specifičan izraz, i to sa samog izvora njenog nastanka.

„Kardeş olduğumuz, kardeş olduğumuz,

İlk karanlığından beri yüzümüzün

Kaderimizken aynı yıldız,

Niye anlamamışız,

Bakmışız bakmışız da göklere?“⁴⁸³

⁴⁸² M. Teodosijević, *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj*, Monografija Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, knj. LXIX, Beograd, 1955. str. 133.

„Da smo braća, da smo braća
Zašto nismo shvatili
Kad nam je sudbina ista zvezda,
Od prvog sumraka ovog sveta
A gledali smo gledali u nebo.“⁴⁸⁴

⁴⁸³ Ovi stihovi pokazuju sve karakteristike specifičnog Daglardžinog jezika koji ne liči ni na jednog drugog turskog pesnika, koji se poigrava rečima, koristi inverziju, stvara nove reči, kreira svoj pravopis i odstupa od svih do tada nametnutih šablona.

⁴⁸⁴ M. Teodosijević, *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj*, Monografija Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, knj. LXIX, Beograd, 1955, str. 121-122.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Povoljniji uslovi za obuhvatnije upoznavanje i širenje turske književnosti u Bosni i Hercegovini stvoreni su krajem XIX i početkom XX vijeka. Razlozi koji su išli u prilog ovakvim pretpostavkama su višestruki. Jedan od njih predstavlja svakako pokretanje listova i književnih časopisa koji na svojim stranicama, pored izvorne književnosti, donose i prevode i tumačenja turske pisane književne riječi. Uzrok većem interesovanju za tursku književnost nalazi se i u burnim političkim i kulturnim zbivanjima u Turskoj. Kod tadašnjih obrazovanih krugova u Bosni i Hercegovini bilo je prisutno izrazito zanimanje za književne tokove potkraj osmanskog perioda i u ranom periodu Republike Turske. Glavni doprinos prevodnoj literaturi u to vrijeme su dali bosanskohercegovački književnici i poznavaoци turskog jezika koji su odigrali značajnu ulogu u recepciji turske književnosti. U ovom periodu uočava se velika popularnost turske književnosti. U Bosni i Hercegovini objavljeni prevodi su dali dobar uvid u tursku književnost u periodu stvaranja moderne turske književnosti. Međutim, treba imati na umu da se prevodilo i stihijski, bez jasno definisane izdavačke politike, pa su objavljivani i prevodi djela turskih pisaca bez kritičkog izbora i posmatrano iz književno-estetskog ugla bez veće literarne vrijednosti.

Početakom XX vijeka u bosanskohercegovačkim časopisima sve više se počinju pojavljivati i prevodi turskih književnica koje su u periodu modernizacije Turske učestvovalе u kulturno-prosvjetnom razvoju svoje zemlje. Prevodioci iz Bosne i Hercegovine su pokazali interesovanje i za njihov rad što se najbolje vidi po broju prevedenih djela, kao i broju prikaza i članaka po raznim časopisima čime su davali podstrek i bosanskohercegovačkim ženama da se izvuku iz podređenog položaja i zaostalosti.

Interesovanje prevodilaca za tursku književnost i njihovo oduševljenje za turske pjesnike i pisce početkom prošlog vijeka vezano je i za uticaj njemačkog romantizma. Ljubinka Rajković se priklonila mišljenju da je izborom tema, kao i cjelokupnim pristupom i izrazito plodonosan prevodilački rad pjesnika Muse Ćazima Ćatića nastao i razvijao se pod uticajem ideja njemačkog romantizma. U

prilog tome ona ističe moto Ćatićeve pjesme *Oganj* objavljene u Bosanskoj vili 1899. godine:⁴⁸⁵

„Iz srpske duše ovaj oganj grije,

Samo za srpstvo moje srce bije.“⁴⁸⁶

te naglašava da: „i mnoge druge činjenice iz njegovog života i rada, otkrivaju da je i on stajao pod uticajem romantičarskih ideja, a da je njegova veroispovest bila od sekundarnog značaja u njegovom afinitetu za islamske književnosti.“⁴⁸⁷

U ovom kontekstu parafraziramo i Tina Ujevića koji nas upućuje na Ćatićevu pripadnost pjesničkom krugu oko Antuna Gustava Matoša:

„Kada je Musa Ćazim Ćatić došao u Zagreb u krugu Matoša jedan pojam o Istoku, hranjen književnom romantikom, koja nije živjela samo od historijske borbe nego i od lokalnog kolorita, širio se u priličnoj mjeri. Filozofija Ćatićeva bila je filozofija Orijenta, filozofija arapske poezije i kulture.“⁴⁸⁸

O studiji Fehima Bajraktarevića o uticaju njemačkih romantičara na Savfet-bega Bašagića smo govorili u poglavlju o prevodima iz divanske književnosti. Iz pera istog autora smo pronašli u drugom njegovom radu pod nazivom *Tursko-islamska kulturna baština Južnih Slavena* ovakva tumačenja:

„S druge strane osjećali su se tragovi jake duhovne kulture, naročito u balkanskih muslimana koji nisu bili turske rase. Dobar primjer za to pružaju muslimani Bosne i Hercegovine, koji su i nakon austrijske okupacije pa čak i u početku 20. st. u duhovnom smislu bili orijentirani gotovo sasvim prema Turskoj, kamo su običavali da najradije idu studirati. Ne samo da su njihovi vjerski udžbenici i neka druga djela bili sastavljeni na turskom jeziku i iz Turske uvaženi, nego su im služili za uzor i tadanji turski pisci, pjesnici, učenjaci i teolozi, čija su

⁴⁸⁵ Lj. Rajković, navedeno djelo, str. 97.

⁴⁸⁶ Isto, str. 16.

⁴⁸⁷ Isto

⁴⁸⁸ T. Ujević, *Musa Ćazim Ćatić*, Novi Behar, X, 1936-37. str. 8.

djela bila neprestano čitana, hvaljena, prevođena ili u najmanju ruku najavlјivana.⁴⁸⁹

Slično tumačenje pronalazimo i kod Abdurahmana Nametka u opširnoj studiji posvećenoj Ćatiću u kojoj kaže da: *je religiozni osjećaj približavao Tursku njemu kao i ostalim bosanskim muslimanima.*⁴⁹⁰

Sa potpunom izvjesnošću ne bismo mogli tvrditi da su jedino ideje njemačkog romantizma zalužne za nastanak intenzivnog razvoja procesa recepcije turske književnosti u Bosni i Hercegovini početkom prošlog vijeka, te ukoliko bismo pristupali s ovog aspekta i favorizovali stav samo o ovom preovlađujućem i presudnom uticaju, utoliko bismo zanemarili i ispustili iz vida i onaj drugi, ništa manje važan elemenat tursko-islamskog kulturnog uticaja na ovom prostoru.

Isto tako bismo napravili pogrešku ako bismo povjerovali da su samo muslimani u Bosni i Hercegovini pokazivali zanimanje za tursku književnost i bilo bi pogrešno pretjerano insistirati na tom nacionalnom elementu kao determinanti. U prilog ovome govori i podatak da je jedan od naših najvećih prevoda sa turskog jezika objavlјen upravo u *Bosanskoj vili*, dakle časopisu čiji su saradnici bili pripadnici sve tri konfesije, a riječ je o već pominjanom prevodu Alekse J. Popovića-Sarajlije romana *Džezmi* od Namika Kemala.

U vrijeme propadanja Osmanskog carstva kada ono počinje da gubi ugled političke sile i njegovim povlačenjem s područja Balkana kada direktni dodiri s Turskom i njenom kulturom prestaju, sve manje se prevodi, a zanimanje za tursku književnost počinje postepeno da opada. Ovakvo stanje se zadržalo i u periodu između dva svjetska rata. Nakon Drugog svjetskog rata okolnosti se unekoliko mijenjaju. Naime, kriteriji izbora književno-umjetničkih djela prevedenih s turskog jezika nisu uvijek bili motivirani estetskom vrijednošću već je izdavačka politika socijalističke Jugoslavije vođena ideologijom tadašnjeg komunističkog sistema podsticala prevodioce na prevođenje djela turskih političkih disidenata i komunista. Takođe i soc-realistički motivi u djelu Sabahatina Alija/ Sabahattin Ali (1907-1948) su bili preovlađujući kod prevodilaca tog vremena jer je očito da

⁴⁸⁹ Fehim Bajraktarević, "Tursko-islamska kulturna baština Južnih Slavena", *Znakovi Vremena*, Sarajevo, br. 48–49.

⁴⁹⁰ A. Nametak, navedeno djelo, str. 71.

estetski kriterij nije bio opredjeljujući faktor. Prevođeni su Sait Faik/ Sait Faik Abasıyanık (1906-1954), Dževdet Kudret/Cevdet Kudret Solok (1907-1992), Jašar Nabi/Yaşar Nabi Nayır (1908-1981). I djelo turskog pisca Nazima Hikmeta Rana se pojavilo u prevodu većeg broja prevodilaca sa turskog jezika: Dušanka Bojanić, Lamija Hadžiosmanović, Marija Đukanović, Jasna Šamić i dr. Od prevodilaca s turskog jezika u Bosni i Hercegovini u to vrijeme se ističu Ešref Kovačević, Fehim Nametak i Lamija Hadžiosmanović, a od sredine osamdesetih godina i Kerima Filan. U posljednjoj deceniji prošloga vijeka u Bosni i Hercegovini u prodaji se pojavio mali broj ponovljenih izdanja zastarjelih prevoda. Od perioda povećanog interesovanja s početka XX vijeka, kada su čitateljima nerijetko bila ponuđena i djela manje poznatih i priznatih turskih pisaca, do danas, mnogo toga se promijenilo. Aktuelna dešavanja na planu međukulturalne razmjene i književnih prevoda sa turskog jezika nisu na zavidnom nivou uglavnom zbog nedostatka dobrih prevodilaca i prenosilaca jedne bogate književne tradicije kakva je turska. Rezimirajući prevode savremenih turskih pisaca u posljednja dva desetljeća, ne možemo biti zadovoljni. Kako je prevod jedan od najvažnijih elemenata u recepciji strane književnosti, prevodioci i izdavači u Bosni i Hercegovini nisu ponudili čitaocima dobar uvid u tokove suvremene tursku književnosti i neuporedivo više se prevodilo u vrijeme kada je bilo teško i doći do tekstova i kada je trebalo putovati u Tursku da bi se nabavilo neko novo književno djelo, nego što je danas, u vrijeme velike produkcije i mnogo jednostavnije dostupnosti literature.

Safvet-beg Bašagić i Musa Ćazim Ćatić zauzimaju ambiciozno mjesto u prevodnoj turskoj književnosti početkom prošlog vijeka. Književna recepcija divanskog pjesnika Sabita Užičanina u Bosni i Hercegovini započinje radovima jednog pisca, jedinstvenog kova intelektualca, Safvet-bega Bašagića. Intelektualno se formirao i stasao u atmosferi poštovanja klasične ali i orijentalno-islamske kulture i civilizacije, predanosti radu i otvorenosti za novo i nepoznato. Bogata biblioteka njegovog oca, Ibrahim-bega Bašagića, jednog od pjesnika koji su pjevali na turskom jeziku, za mladića kakav je bio S. Bašagić koji je zabavu tražio u čitanju, bila je prava riznica u kojoj je pronašao mnoga vrijedna, stara djela iz divanske književnosti, poneki primjerak i u rukopisu. U posljednjim godinama života Bašagić je iz privatnih razloga, uglavnom zbog bolesti i

nepovoljnog materijalnog položaja u kome se našao bio primoran da kolekciju orijentalnih rukopisa kao svoju najveću vrijednost ponudi na otkup Univerzitetskoj biblioteci u Bratislavi. U tome mu je pomogao njegov kolega i češki profesor Jan Ripka sa kojim je on svojevremeno vodio rasprave i polemike o književnim temama. Tada je Bašagić ovoj najstarijoj slovačkoj naučnoj biblioteci za 40.000,00 kruna prodao svoju bogatu kolekcije od 278 rukopisnih kodeksa i 496 štampanih knjiga na orijentalnim jezicima. Knjige i rukopise neprocjenjive vrijednosti koje je najprije kupovao njegov otac, Ibrahim-beg, da bi potom i on sam narednih tridesetak godina nastavio sa prikupljanjem unikatnih rukopisa koje je pronalazio na širem prostoru bivšeg Osmanskog carstva i koji su mu poslužili kao dragocjena osnova i izvor za pisanje *Bošnjaka i Hercegovaca u islamskoj književnosti* krenuli su na svoj dugačak put preko Istanbula i Beča do Bratislave. Tako se danas, u starom dijelu ovog grada, u zgradi koja je nekada bila manastir, posljednjih gotovo sto godina čuva kolekcija orijentalnih rukopisa Safvet-bega Bašagića, bosanskog pisca, orijentaliste, historičara i prevodioca. Kolekcija je 1997. uvrštena i u UNESCO-ov program *The Memory of the World* za zaštitu i širenje dragocjenih arhivskih fondova i zbirki biblioteka iz čitavog svijeta. Njeni eksponati na izložbama koje su proteklih godina organizovne izvan Slovačke izazivaju pažnju i interes kako u Beču, Parizu i Ankari, tako podjednako i u Rimu i Vatikanu. Ova kolekcija nedavno je predstavljena i široj bosanskohercegovačkoj javnosti na izložbama u Sarajevu i Mostaru. Među izloženim eksponatima nalazi se i vrijedan primjerak jedne stare turske enciklopedije ali i drugih rijetkih knjiga čije su stranice ukrašene zlatom.

Veliki dio osmanske divanske književnosti došao je do nas i preko pisca i prevodioca koji je na prvi pogled bio sasvim drugačiji. Bio je to čovjek *koji se rodio one godine kada je Švabo došao u Bosnu* kojeg su u svoje vrijeme često napadali zbog njegovog boemskog života i koji je igrom sudbine proživljavao svoje unutrašnje krize. U svom kratkom životu - umro je kada mu je bilo manje od 40 godina – kao kulturni posrednik dao je ogroman značaj i doprinos prevodnoj turskoj književnosti za čiji prevodilački rad Abdurahman Nametak kaže:

„Nedostaje dakle pet djela za koje Ćatić kaže da ih je preveo. Međutim, i bez obzira na ove eventualno izgubljene prijevode, nešto preko 700 stranica posebnih knjiga svakako su impozantno svjedočanstvo o produktivnosti

Ćatićevoj, ali ne i o njegovoj površnosti, jer koliko god je brzo prevodio, prijevodi mu se odlikuju vanredno tečnim stilom i primjereno čistim jezikom.⁴⁹¹... „Pokazuje ne samo produktivnost pjesnikovu, nego i njegovu stvaralačku sposobnost da svojim prepjevima odnosno prijevodima daje odgovarajući umjetnički oblik i izraz, pa da i u prijevodu čitalac osjeti ljepotu misli i vrijednost pjesme!”⁴⁹²

Upravo se ti prevodi i radovi Muse Ćazima Ćatića o turskim književnicima mogu zbog obuhvatnosti njihove perspektive promatrati kao i pionirski radovi i kao polazni tekstovi pri konstituiranju bosanskohercegovačke književne kritike, premda kod Ćatića književni, odnosno estetski faktor pri izboru prevoda nije uvijek bio naglašen. Svoje književne uzore on je našao prije svega u turskoj književnosti i bio je svjestan uticaja turske književnosti na bosanskohercegovačke pisce. Ćatić se od svoje rane mladosti posvetio izučavanju turskog jezika. A. Nametak kaže:

„Svakako, Ćatić je imao sklonosti prema nauci i književnosti jer je pohađao predavanja tešanjskog muftije Mesud efendije Smailbegovića i bio njegov najbolji učenik. Tu je dosta dobro naučio arapski, turski i perzijski jezik.”⁴⁹³

Kod Ćatića emocionalna privlačnost prema turskom jeziku je bila snažno izražena, za razliku od Bašagića koji je najviše prevodio sa perzijskog jezika. M.Ć. Ćatić nije bio neko ko je završio najviše nauke, pa posredno tome nije stekao visoko obrazovanje u formalnom smislu, tu erudiciju, fundament svakog činjenično zasnovanog mišljanja. Ipak, treba uzeti u obzir visok stepen Ćatićevih duhovnih vrijednosti i inteligencije, poznavanje i drugih stranih jezika, pored turskog, arapskog i perzijskog poznao je i njemački i mađarski jezik. To je bila jedna od osobenih ličnosti, koliko zbog širine njegovih interesovanja, toliko i zbog prilagodljivosti i u izvjesnom smislu modernosti njegovog talenta. Mogli bismo zaključiti da i pored svih individualnih autorskih razlikovanja i ličnih odlika Safvet-baga Bašagića i Muse Ćazima Ćatića postoji i nešto zajedničko

⁴⁹¹ A. Nametak, navedeno djelo, str. 148.

⁴⁹² Isto, str. 146.

⁴⁹³ Isto, str. 20.

između ova dva vrsna prevodioca i umjetnika riječi po čemu su vrlo srodni i sasvim malo se razlikuju.

Iz turske književnosti klasičnog razdoblja je ostalo relativno malo prevoda. Ovakav odnos može se objasniti nekim od njenih karakterističnih obilježja. To su simboli, aluzije, dvosmislenosti mnogih izraza, nejasnosti pojedinih riječi perzijskog i arapskog porijekla što zahtijeva od prevodioca ne samo poznavanje osmanskog turskog jezika već poznavanje i drugih disciplina karakterističnih za tradicionalnu orijentalno-islamsku kulturu poput filozofije, filologije, teologije i sl. Pitanje recepcije divanske književnosti u Bosni i Hercegovini nije samo stvar pravilnog iščitavanja starih tekstova ispisanih osmanskim turskim jezikom i istraživanja čitavog jednog sistema simbola, aluzija i motiva koji oni nose sa sobom, već se odnosi na potrebu teorijskog izoštravanja istraživačkog pristupa i savremenog razumijevanja i kritičkog procjenjivanja jedne stare književnosti koja s protokom vremena mijenja svoju kulturološku kontekstualnost. Recepcija klasične turske književnosti u Bosni i Hercegovini ima suštinski značaj koji je predstavljen na dvostrukom planu: upoznavanje književnih tekstova koji pripadaju jednoj drugoj kulturi, civilizaciji i tradiciji, ali istovremeno i sagledavanje istorijski uslovljene književne komunikacije koju su bosanskohercegovački pisci u prošlosti uspostavili sa turskom literarnom tradicijom kao jednom od tri elementa orijentalno-islamskog civilizacijskog kruga. Da bi se pravilno ocijenio značaj recepcije turske književnosti potrebno je cjelovito povesti računa i o jednom i o drugom elementu. Jer, ukoliko bismo zanemarili poetiku i tekovine ove duhovne tradicije ne bismo bili kadri da sagledamo i procijenimo ni književni opus bosanskohercegovačkih pjesnika i pisaca koji su stvarali na orijentalnim jezicima.

BIBLIOGRAFIJA

- Adivar, Halide Edip: *Rabija*, preveo s turskog Hamid Hadžibegić, predgovor napisala Marija Đukanović, II izdanje, Plavo slovo, Beograd, 2006.
- Akyüz, Kenan: *Tevfik Fikret*, Ankara, 1947.
- Akyüz, Kenan: *Bati Tesirinde Türk Şiir Antolojisi*, Ankara, 1953.
- Alangu, Tahir: *Cumhuriyeten Sonra Hikâye ve Roman*, İstanbul, I 1959, II-III 1965.
- Alangu, Tahir: *Servet-i Fünun Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul, 1958.
- Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga XIX-XX, Sarajevo, 2001.
- Antologija svjetske lirike*, Slavko Ježić i Gustav Krklec, Zagreb, 1956.
- Ajkut, Ksenija: „Savremena turska pripovetka na srpskom jeziku“, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 8-11. IX 2010, Srpska književnost i evropska književnost, Beograd, 2011. 40/2, str. 591-605.
- Ajkut, Ksenija: „Izbor iz savremene srpske poezije na turskom jeziku“, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 12-14. IX 2012, Razvojni tokovi srpske poezije, Beograd, 2013. 42/2, str. 419-430.
- Aydoğan, Bedri: „Edebiyatçıların Arkası Şiirli Armağan Fotoğrafları“, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2006, s. 43-68.
- Aykut, Ksenija: *Proparticipi- ključ turske sintakse*, Zadužbina Andrejević (monografija, biblioteka Educatio, drugo izdanje) Beograd, decembar 2007, 102 str. 24 cm
- Aykut, Kseniya: “Çağdaş Türk Edebiyatından Sırçaya Yapılan Çevirilerin Değerlendirilmesi Üzerine”, Türk Dili, Cilt CII, Sayı 722, Şubat 2012, s. 123-128.
- Aykut, Ksenija: “Literary Works Within the Field of Turkish Poetry on Turkology Group of Belgrade University/ Belgrad Üniversitesi Türkoloji Bölümünde Türk Şiiri Çalışmaları”, İJLET, UDES 2015, Manheim, 2015, str. 1545-1555.
- Bajraktarević, Fehim: „Postanak Bašagićeve Aşiklije i problem pozajmica u književnosti”, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1955.
- Bajraktarević, Fehim: „Slični stihovi Laze Kostića i Džemila o ljubavi pre rođenja”, “Srpski književni glasnik”, Beograd, 1933.

- Bajraktarević, Fehim: „Uticaj Istoka na Getea”, Državna Štamparija Kraljevine Jugoslavije, Beograd, 1938.
- Bajraktarević, Fehim: *Pregled istorije persijske književnosti*, priredili: Đukanović M. i Tanasković D., Naučna knjiga, Beograd, 1979.
- Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1912.
- Bašagić, Safvet-beg: *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1931.
- Bašagić, Safvet-beg: „Stambolska pjesnikinja”, *Behar*, V, 1904-05.
- Bašagić, Safvet-beg: „Turske pjesnikinje prije preporoda”, *Novi vijek*, I, 1920.
- Bašagić, Safvet-beg: „Tevfik Fikret, moderni turski pjesnik”, *Život*, II, 1920.
- Bejtić, Alija: „Pjesnik Sabit Alaaddin Užičanin kao sarajevski kadija i bosanski mulla“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga XIX-XX, Sarajevo, 2001.
- Bursali, Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, Yaylacık Matbaası İstanbul, 1972, s. 128
- Ćatić, Musa Ćazim: „Dvije-tri o Zija paši“, *Gajret* V, 1912.
- Ćatić, Musa Ćazim: „Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo“, *Biser*, I, 1912-13.
- Ćatić, Musa Ćazim: „Osmanlijski pjesnik Galib-dede“, *Biser*, I, 1912-13.
- Ćatić, Musa Ćazim: „Prvak turskih pjesnika: Fuzulija“, *Behar*, IX, 1908-09.
- Ćatić, Musa Ćazim: „Pjesnik Nefija“, *Biser*, II 1913-14.
- Ćatić, Musa Ćazim: „Turska pjesnikinja Nigjar“, *Behar* VIII, 1907-08.
- Ćatović, Alena: *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijaije*, Transtekstualnost u klasičnoj osmanskoj poeziji, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2013.
- Daglardža, Fazil Husnu.: *Selo bez kiše, Glas, Takvi ste, Kaže deda (2), Šta, Jugoslovensko čudo, Samoća, telo i srce, Naša pesma*”, Svetlost, Razvitak, god. XXVII, jul-oktobar 1988, br. 4-5, 16-17. (Prevod deset pesama sa turskog i beleška o piscu: Mirjana Teodosijević).
- Dizdaroğlu, Hikmet: *Abdülhak Hâmit Tarhan*, Ankara, 1965.
- Đukanović, Marija: „O jeziku i stihu u turskoj poeziji“, *Filološki pregled*, Beograd, 1963.
- Đukanović, Marija: „Tradicija i traženja u savremenoj poeziji“, *Stremljenja*, V, 1964.

- Dukanović, Marija: *Kroz tursku narodnu poeziju*, Monografije, knjiga XXIII, Beograd, 1969.
- Filan, Kerima: *Antologija turske priče*, Sarajevo, 2006.
- Gibb, W. Elias John: M.R.A.S., *A History of Ottoman Poetry*, Volume IV, edited by Edward G. Browne, M.A., M.B. London, Luzac and Co., Great Russel Street, 1905.
- Golubović, Ksenija: „Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu Romanındaki Şahıslar”, *Sesler*, Üsküp, Şubat 1986, sayı 203, 91-102.
- Golubović, Ksenija: „Çeviride Transformasyon”, *Sesler*, Üsküp, Kasım 1986, sayı 210, 94-98.
- Golubović, Ksenija: *Savremena turska pripovetka*, Književna reč, april 1987, br. 299, separat (izbor i prevod 6 pripovedaka sa turskog)
- Golubović-Braiek, Ksenija: „Turgaj Fišekçi: Angažovano i postmoderno” *Danas*, 3-4. novembar 2001, br.1497-1498, XVIII (prevod i komentari)
- Golubović-Braiek, Ksenija: „Savremena turska pripovetka”, *Latinica kao zvanično pismo*, *Danas*, 12-13. januar 2002, br.1567-1568, XVIII
- Golubović-Braiek, Ksenija: „Savremena turska poezija”, *Sent*, Novi Pazar, april 2002, br.2, 14-15.
- Golubović-Braiek, Ksenija: „Proparticipi u funkciji proširenih priloških odredaba i umetnutih članova u turskoj rečenici i njihovi ekvivalenti u srpskom jeziku”, *Prevodilac*, Beograd, januar- jun 2002, br.1-2 (48), 9-31.
- Golubović -Braiek, Ksenija: „Orhan Pamuk: Bela Tvrđava”, *Geopoetika*, Beograd 2002, *Prevodilac*, Beograd, jul-decembar 2003, br. 3-4 (51), str. 65-76 (osvrt na prevod)
- Golubović-Brejk, Ksenija: *Turska priča*, izbor, prevod i predgovor, Nolit, Beograd, 2004.
- Güntekin, Reşat Nuri: *Grmuša*, s turskog preveo Fehim Spaho, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
- Heine, Heinrich: *Pesme*, Rad, Beograd, 1964.
- Hitti, Philip: *Istorija Arapa*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
- Imamović, Mustafa: *Osnove upravno-političkog razvitka i državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine*, Osmanska Bosna, Pravni fakultet Univerziteta u Srajevu, 2006.
- İslâm Ansiklopedisi*, İslâm Alemleri, İstanbul, 1986.
- Jauss, Hans Robert: *Estetika recepcije*, prevela Drinka Gojković, Beograd, Nolit, 1978.

- Jauss, Hans Robert: „Parcijalnost i recepcionoestetičke metode“, u: Teorija recepcije u nauci o književnosti (prir. Dušanka Malicki), Nolit, Beograd, 1978.
- Jovanović, Jovan-Zmaj: *Istočni biser*, Skupljene pesme raznih istočnih pesnika, Troškom Dragutina Hiica, Novi Sad, 1861.
- Kaplan, Mehmet: *Tevfik Fikret ve Şiirleri*, İstanbul, 1946.
- Karahan, Abdülkadir: *Nefi, Hayati, Sanati, Şiirleri*, İstanbul, 1954.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Kuća pod najam*, s turskog preveo i napisao predgovor Nedim Filipović, Sarajevo, 1958.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: *Nur Baba*, s turskog preveo Fetah Sulejmanpašić, Sarajevo, 1957.
- Kazaz, Enver, Musa Ćazim Ćatić-*Književno nasljeđe i duh moderne*, Tešanj, 1997.
- Kovačević, Ešref: *Sabit Užičanin i njegova Miradžija*, Oslobođenje, Sarajevo 1990.
- Kreševljaković, Hamdija: „Musa Ćazim Ćatić“, Novi Behar, VIII, 1934-35.
- Kudret, Cevdet: *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, İstanbul I, 1965, II, 1967.
- Lešić, Zdenko: *Nova čitanja: Poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2003.
- Levi, Jirži: *Umjetnost prevođenja*, prijevod i predgovor Bogdan Dabić, Sarajevo, Svjetlost, 1982.
- Marinković, Mirjana: *Pregled tursko-srpskih književnih veza 1965-2000*, Beograd, 2008.
- Milot, Jean-Rene: *Islam i muslimani*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 1982.
- Nametak, Abdurahman: *Musa Ćazim Ćatić*, Tešanj, 1965.
- Nametak, Fehim: *Pojmovnik divanske i tesavvuvske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
- Nametak, Fehim: *Pregled književnog stvaranja Bosansko-hercegovačkih muslimana na turskom jeziku*, Sarajevo, 1989.
- Nametak, Fehim: *Divanska književnost*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1997.
- Naumann, Manfred: „Književnost i problemi njene recepcije“, u: Teorija recepcije u nauci o književnosti (prir. Dušanka Malicki), Nolit, Beograd, 1978.
- Nesin, Aziz: *Narod se budi*, Erdal Öz: Golub, u: *Mesečina nad poljem duhova*, (priredila: Nadežda Obradović), prevela Ksenija Golubović-Braiek, Prosveta, Beograd, 2000, 405-422.

- Nesin, Aziz: *Odakle se znamo*, Letopis Matice srpske, april 2009, br. 185, knj. 483, sv. 4, str. 643 (prevod pripovetke sa turskog sa beleškom o piscu: Ksenija Ajkut)
- Nesin, Aziz: *Zašto se češe gospodin Rifat?*, Književni list, 1. mart – 1. april 2010, br. 90-91, str. 23 (prevod pripovetke sa turskog sa beleškom o piscu: Ksenija Ajkut)
- Nicholson, Reynold Alleyne: *The idea of personality in Sufism*, Cambridge University Press, 1964.
- Nicholson, Reynold Alleyne: *The Mystics of Islam*, London, 1914.
- Nurudinović, Bisera: *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1945-1960*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1968.
- Nurudinović, Bisera: *Bibliografija jugoslovenske orijentalistike 1961-1965*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1981.
- Nurudinović, Bisera: “Bosanske salname”, Prilozi za orijentalnu filologiju, X/XI, Sarajevo, 1960/61.
- Prohić, Ozren: *Safvet Beg Bašagić/Musa Ćazim Ćatić*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2005.
- Rajković, Ljubinka: *Turski pesnici i pripovedači kod Srba i Hrvata*, Filološki fakultet u Beogradu, 1968.
- Rizvić, Muhsin: *Behar, književnohistorijska monografija*, Svjetlost, Sarajevo, 1971.
- Rizvanbegović, Fahrudin: “Lirizam kao obilježje književnosti u Biseru”, Anali XIX-XX, str. 343-348. o M. Ć. Ćatiću.
- Sejfetin, Omer: *Kavijar*, Književni list, 1. maj – 1. jul 2009, br. 81-83, str. 23 (prevod pripovetke sa turskog sa beleškom o piscu: Ksenija Ajkut)
- Smailagić, Nerkez: *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.
- Stendhal, Henri Beyle: *O ljubavi*, prevod: Vera Bakotić-Miljušković, Minerva, 1981.
- Suljkić Hifzija: “Prilog proučavanju prošlosti Užica iz osmanskog doba 1463-1862.”, Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ, Sarajevo, 1991.
- Šabanović, Hazim: “Ćazimova prevodna književnost”, Novi Behar, VIII, 1934-35.
- Tanpinar, Ahmet Hamdi: *Istanbul (Pet gradova)*, Književni list, 1. septembar – 1. oktobar 2011, br. 101, str. 24 (prevod odlomka sa turskog i beleška o piscu: Ksenija Ajkut)

- Teodosijević, Mirjana: *Izbor iz savremene turske proze*, Beograd, 1997, 304 str. 24 cm.
- Teodosijević, Mirjana: *Jezik Fazila Husnija Daglardže s osvrtom na pokret jezičkog purizma u Turskoj*, Monografija Filološkog fakulteta Beogradskog univerziteta, knj. LXIX, Beograd, 1955, 222 str. 21 cm
- Teodosijević, Mirjana: *Mustafa Kemal Atatürk u jugoslovenskoj javnosti*, Nea, Beograd, 1998, 279 str+ 33 priloga.
- Teodosijević, Mirjana: *Belgrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi Doğu Dilleri Kürsüsünün Kuruluşunun Yetmişinci Yıldönümü, Tarih Boyunca Türk Dili Bilgi Şöleni*, "Barış Dili Türkçe", TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları no: 81, Ankara, 1998, s. 178-179.
- Teodosijević, Mirjana: „Jašar Kemal o svom detinjstvu i pisanju”, Književne novine, Beograd, 15.04.1998, god. LI, str. 14.
- Teodosijević, Mirjana: „Karaman 720. Türk Dili Bayramı ve Yunus Emre'yi Anma Törenleri”, *Bay*, yıl 4, sayı 24, Prizren, Temmuz-Ağustos-Eylül 1997, str. 20-21.
- Teodosijević, Mirjana: *Tursko-srpski rečnik* (u saradnji sa Slavoljubom Djindjićem i Darkom Tanaskovićem). Türkçe-Sırça Sözlük. Hazırlayanlar: Prof. Slavoljub Djindjić, Doç. Dr. Mirjana Teodosijević, Prof. Dr. Darko Tanasković. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997, 1116 str, 24 cm.
- Teodosijević, Mirjana: „Poznavaoci turskog jezika kod Srba”, Zbornik radova Orijentalistika 70, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu, 1997, str. 53-74; 24 cm.
- Teodosijević, Mirjana: *Yugoslav Basın ve Yayınında Mustafa Kemal Atatürk*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, Ankara, 1996, str. 11-27; 24 cm.
- Teodosijević, Mirjana: „Sırp Aydınları Arasında Türkçeyi Bilenler”, *Çiğ, Kültür, Yazın, Sanat Dergisi*, Yıl 6, Sayı 15, Prizren, 1995, str. 26-28; 24 cm.
- Teodosijević, Mirjana: „Tarik Bugra, Balkan kao obred i metafora”, *Razvitak*, god. XXX, jul-oktobar 1990, 4-5, 68-70.
- Teodosijević, Mirjana: „Naši pesnici na turskom”, (Prikaz knjige: Çağdaş Yugoslav Şiiri Antolojisi, İstanbul, 1983,) *Borba*, 1984, god. LXII, broj 258, 7.
- Teodosijević, Mirjana: *Vežbanja iz savremenog turskog jezika sa tekstovima* (sa Ermanom Artunom), Filološki fakultet, Beograd, 1988, 224.

Teodosijević, Mirjana: „Turkish-Serbian and Serbian-Turkish Lexicographical Works/Türkçe-Sırpça ve Sırpça-Türkçe Sözlük Çalışmaları”, International Journal of Languages' Education and Teaching, UDES 2015, Manheim, 2015, str. 1753-1760.

Talu, Ercüment Ekrem: *Bez sreće*, s turskog prevela Lamija Hadžiosmanović, Sarajevo, 1956.

Tanasković, Darko: „Misticizam u poeziji Muse Ćazima Ćatića“, Zbornik radova o Musi Ć. Ć., Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1980.

BIOGRAFIJA

Alma Spahi je diplomirala na Filološkom fakultetu u Beogradu na grupi za arapski jezik i književnost s orijentalnom filologijom. Na istom fakultetu je 2007. godine odbranila magistarski rad pod nazivom *Poezija plemena Uzr, ljubavno ili mistično pjevanje*. Upisala doktorske studije 2011. U Agenciji za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine je na poziciji šefa Odsjeka za međunarodnu saradnju od 2005. godine. Sudjeluje u iniciranju i primjeni međunarodnih ugovora i sporazuma u oblasti zapošljavanja i socijalnog osiguranju sa drugim državama, i ispred Agencije, kao član pregovaračkog tima delegacije Bosne i Hercegovine, učestvuje u pregovorima radi zaključivanja pomenutih sporazuma. Pored navedenih aktivnosti, aktivno učestvuje i u realizaciji projekata iz oblasti rada i zapošljavanja, kao i projektima vezanim za reformu obrazovanja. Između ostalih, sudjelovala je u realizaciji projekta Interreg 3A u organizaciji Vlade Republike Italije i Evropske komisije koji je imao za cilj stvaranje jedinstvenog tržišta rada u jadranskoj regiji i jačanje međusobne saradnje nacionalnih službi za zapošljavanje Bosne i Hercegovine, Italije, Hrvatske, Srbije, Crne Gore i Albanije. Nakon završetka studija radila je u arapskoj redakciji Radio Jugoslavije - Program za inostranstvo - kao prevodilac i spiker za arapski jezik.

Oblasti interesovanja: mistična poezija

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а А. ДИНА СТАХИ

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

РЕЦЕПЦИЈА ТУРСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У XX ВИЈЕКУ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 28.03.2016

Горан Дина

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора АЛНА СТАХИ

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада РЕДЕФИНИЦИЈА ТУРСКЕ КВИЗЕВИСТИ У БИШНИ И ХЕРМЕТИЦИМА У ЖВАНЈЕКУ

Ментор КСЕНИЈА АУКУТ

Потписани АЛНА СТАХИ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 28.03.2016

Alina Stahi

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

РЕЦЕПЦИЈА ТУРСKE КЉИЖЕВНОСТИ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У XX ВЕКУ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 28.03.2016

